

D-901

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

MADÁCH IMRE: MÓZES

(A DRÁMA ÉRTELMEZÉSE)

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

KONZULENS:

DR. VÖRÖS LÁSZLÓ

KÉSZÍTETTE:

KISPÁLNÉ LUCZA ILONA
középiskolai tanár

Szeged, 1990.

A MŰ GENEZISE

Madách legismertebb művét, Az ember tragédiáját könyvtárnyi szakirodalom értelmezte már, sőt egyes korok világnézeti küzdelmei kisajátítani is megpróbálták e valóban örök alkotást. Az író többi művét gyakran csak megemlítik a Madáchcsal foglalkozó irodalmak, a monográfia jellegű írások néhány oldalnyi teret szentelnek az egyébként szinte azonos rangúnak tartott drámáknak, értekező prózának, illetve a lírai alkotásnak. Irodalomtörténészeink közül Horváth Károly emeli határozottan a többi Madách-mű fölé a második helyre a Mózes című drámát. Ha Madách írói pályáját tekintjük, nagyon fontos helyen szerepel a mű, melyet értekezésemben bemutatok. Ez természetesen azt is jelenti, hogy Horváth Károllyal egyetértve kiemelt helyet szánok a drámának Madách művei sorában.

Az író sokáig készült a Tragédiamegírására, a műben fölmerülő kérdések régóta foglalkoztatták, ez adatolható korábbi alkotásaival, tehát előképei más drámákban és lírai művekben is felbukkannak. Nem csoda hát, hogy a 4117 sor világ- és magyar irodalmi remekké vált, bármelyik, bármilyen korszak embere megtalálhatja benne az erkölcsi és esztétikai értékek sorát, üzeneteiből profitálhat.

A tragédiához szorosan kapcsolódik nemcsak keletkezési dátumában, hanem gondolati, etikai tartalmában is a Mózes című dráma.

A mű megírását indokolja a felgyorsult politikai élet, a bibliai téma aktualizálhatósága. Az író bizonyára foglalkoztatta Mózes története, mert frissen elkészült művéről nagy szeretettel és aggodalommal ír barátjának, Nagy Ivánnak.

"Mindenekelőtt idezárva küldök egy Mózes (...) című tragédiát, mellyel pályázni akarnék a tud.akadémia által kitűzött díjra... Először is elkéstem írásával, úgyhogy alig bírtam bevégezni, s így időm nem maradt, hogy néhány holnapig pihentessem, mikor azután magam is helyesebben megítélhettem volna, érdemes-e vele pályázni vagy nem. De így, alig végez-

ve,..., még midőn az elfogultság mámora tartott, mit minden író, úgy hiszem, érez műve iránt rögtön a bevégzés után, úgy, mint a szerelmes ember az új hódítmány első öleléseinél... Mózes megint oly nagyszerű tárgy, s oly nehézségekkel van összekötve beléje drámai egységet hozni, mint maga nemében Az ember tragédiája volt. Ennél is érzem, hogy egy félrelépés nevetségessé teheti, egy helyes felfogás naggyá." (Madách Imre válogatott művei, összeállította Horváth Károly, Kerényi Ferenc Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1989. 379-380. l.)

Mezei József könyve szerint Madách sokat foglalkozott a Mózes-témával, hiszen Madách-monográfiájában a Tragédia folytatásaként érelné a Mózeset, követve a genezis-exodus bibliai sorrendet. A Tragédia az Embert mutatja be, míg a Mózes az Életet, a Tragédiája az Ember tragikus útját járja végig, a Mózes a történelmi ember tragédiáját.

Madách korábbi műveiben viszont nyoma sincs semmilyen Mózes-előzménynek. A fent idézett levél folytatása azt mutatja, hogy ha maga az író nem is próbálkozott a téma morzsánkénti felhasználásával, más írók művei közt figyelhette, kereshette azért.

"A tárgy nehézségét az is mutatja, hogy lehetetlen, miként más száz és száz költőnek meg ne fordult volna agyában kidolgozása - és tudtomra mégsem írta eddig meg senki." (U.o. 380. l.)

Ez a részlet azt is igazolja, hogy az író semjilyen segítségre, korábbi műre nem támaszkodhatott, gondolatai, a dráma szerkezete, a történet megváltoztatása a bibliaihoz képest Madách sajátja.

Miért éppen a Tragédia után, miért 1861-ben? A pezsgő politikai élet jó táptalaj ehhez. Madách bekapcsolódik a megyei politikai életébe, jó lehetőséget lát arra, hogy Világos után végre most mozdulhat valami, hiszen a Habsburgok 1859. június 4-én vereséget szenvedtek a francia-olasz seregektől, ezzel elvesztették Lombardiát, augusztus 21-én pedig

A továbbiakban a szépirodalmi szövegeket e kiadás alapján idézem.

az eddig mindenható Bach miniszter lemondott. Nyilvánvalóvá vált az abszolutisztikus rend meggyengülése.

Madách politikai állásfoglalása leginkább az 1861-es országgyűlés előkészületei során tárul elénk. Az író felismerte a fordulat lehetőségét, az esemény fontosságát. Világossá vált, hogy a nemzet törekvései, mégha nem is egységesek, nem egyeznek Ferenc József elképzeléseivel, mely szerint egységes birodalom, európai nagyhatalom császára kívánt lenni. A nemzet közös törekvése mindenként a 48-as eszmékhez, eredményekhez való ragaszkodás, vita abban volt, hogy a nemzet akaratát felirat vagy határozat formájában juttassák-e el az uralkodóhoz. S minthogy a császár feloszlatta az országgyűlést mondván, füstölögjenek otthon az urak, bizonyossá vált, hogy az alkotmányos jogok gyakorlása látszólagos lehet csak, a tényleges hatalom a császár és Schmerling kezében van. Sem Bécs, sem Európa nem tartotta fontosnak, hogy egy szabad, független Magyarország létrejöjjön Európa közepén.

Ferenc József úgy döntött, követelnünk bármit is tilos - tehát szó sem lehet határozatról -, kérnünk azt szabad, amit az udvar helyesnek ítél, s minden egyéb eset elégedetlenkedésnek minősül, s akkor fegyverrel tartja kordában a lázadókat.

Érthető tehát, hogy Madách az országgyűlés előkészületei során vall politikai meggyőződéséről. Politikai hitvallásban azt írja: "Az alapelveket én... három szóban foglalom össze, s e három szó: 'Szabadság, egyenlőség, testvériség!'

A szabadság alatt értem hazám minden beolvasztásától megóvott integritását, saját ügyei, s különösen a legnagyobb két kincse: a nép vére és pénze fölötti rendelkezhetés jogának minden idegen befolyástól való megőrzését, nyolcszázados alkotmányos küzdelmeink virágát, a személyes felelősségre fektetett kormányt megyei municipiummal és sajtószabadsággal, ezen két gyámolóval egyetemben.

Másodszor. Az egyenlőség alatt értem a törvények alatti egyenlőséget, a

vallások egyenjogúságát s minden feudális visszaemlékezések megszüntetését.

Harmadszor. A testvériség alatt különböző ajkú népfajoknak nyelvi igényeinek méltányos tekintetbe vétele mellett, mindnyájuk testvéries özszeolvadását a magyar állmpolgári jogok s kötelességekben."

(Madách Imre: Országgyűlés, Magvető Kiadó Budapest, 1987. 10.1.)

E határozott, céltudatos állásfoglalás a nemzeti szuverenitás mindenároni megőrzését célozza. Az író azt is látta, hogy most nem annyira kiemelkedő, tehetséges egyénekre van szüksége a történelemnek, inkább "férfias kitartásra, melyet a hatalomnak sem mosolya meg nem bővöl, sem ráncolt szemöldöke nem rebbent vissza, s e két dologban erőnket megpróbálni elég alkalmunk volt a lefolyt időben."

(U.o. 12. 1.)

A határozottság és az erőpróba kezdete már a határozati-felirati vita eldöntésében is látszik. A megye a határozati álláspontot képviseli, s ennek megszavazásánál lehetősége volt annak elmennie, aki nem ért egyet ezzel, aki viszont igen, aláírásával is vállalnia kellett véleményét. Madách körzetében mindenki ott maradt, senki sem távozott a szavazás előtt.

Madách ilyen politikai környezetben írta a Mózeszt, küldte üzenetét a lankadó nemzetnek, mutatott példát a hűségre, kitartásra.

A mű a pályázaton neves és szakértő bizottság döntése alapján nem nyert, legfőbb kifogás ellene műfaji jellegű volt. Azt Madách is érezte, hogy a műfaj gondot jelenthet, a mai idézett levélben erre is utal: "Érzem, hogy e mű is másforma, mint rendesen színműveink, de hogy jobb-e nálok, vagy végtelenül rosszabb, nem bírom még eldönteni." (Madách levele Nagy Ivánnak.)

Hogy remekmű-e vagy nem, nem a mi tisztünk eldönteni, de az író azzal, hogy nemzete sorsán aggódik, hogy erkölcsi példát állítva nép elé pont akkor feldolgozta a Mózes-témát, mindenként megalkotta a magyar kultúra egyik fennmaradásra érdemes darabját.

Műve nem a bibliai téma dramatizálása volt, hanem egy jól működő drámai kompozíció, világos írói üzenetsor megalkotása azzal a céllal, hogy népe az ősi kultúra értékeit megőrizve képes legyen kivárni a kellő pillanatot, amikor külső függőségétől megszabadulhat. A politikai aktualitást és az író népének küldött üzenetét igazolják a bibliai történettől való eltérések.

A KÉTFÉLE MÓZES-TÖRTÉNET

Minden művészeti alkotás történelmileg determinált. Ez a meghatározottság teszi lehetővé, hogy a már korábban is ábrázolt témák újra az eredetiség erejével hassanak. Sok-sok olyan mitológiai, történelmi vagy egyéb példa található az irodalomban, melynek már volt valamilyen szintű művészi előélete. Ez a determináltság teszi/teheti, hogy a művek egy-egy kor üzenetét tolmácsoló művészi egésszé váljanak.

A bibliai témák szinte folyamatosan fel-felbukkannak, gyakoriságuk és a történetek kiválasztása attól is függ, mikor milyen erkölcsi tartalmat, szentenciát kell hordozniuk.

Az 1861-es Magyarország történelmi helyzete indokolja Madách számára a Mózes-téma elővételét. Az országgyűlés előkészületei, a nemzeti függetlenség kérdése, az elnyomás mélysége analóg helyzetet mutat az egyiptomi rabságtól megszabaduló zsidó nép helyzetével. Ez az azonosság kínálja a lehetőséget az író számára a bibliai téma feldolgozására. Madách kizárólagosan a bibliai történetre támaszkodott, ezt Nagy Ivánnak írott leveléből megtudhatjuk: (A levélrészletét más összefüggésben már idéztük.)

"Érzem, hogy ez a mű is másforma, mint rendszeren színműveink ... A tárgy nehézségét az is mutatja, hogy lehetetlen, hogy száz és száz költőnek meg ne fordult volna agyában kidolgozása - s tudtomra - nem írta meg senki." (Madách válogatott művei, 380. l.) A levélrészlet alátámasztja, hogy minden bibliai mozzanattól való eltérés drámai funkciót tölt be.

Madách műveire inkább az intellektuális megformálás, szabályos szerkezet jellemző, mint a líraiság, így az is könnyen belátható, hogy az eszmei-gondolati tartalom erősítése érdekében tér el Madách az eredetitől. Új tartalommal tölti meg a mindenki által ismert Mózes-történetet, csendül belőle a minden körülmények közti kitartás, a valamihez töretlenül ragaszkodás üzenete.

Az új mondanivaló kifejezése érdekében több helyen is eltér Madách a bibliai történettől. Ez a másság nem apró különbségeket jelent csak,

hanem lényegileg fontos mozzanatok.

A dráma kezdete is teljesen eltér. A Biblia Mózeséről megtudjuk, hogy felnőtt ember, hogy zsidó, hogy menekülnie kell, mert megölt egy egyiptomit, s amikor két veszekedő hébert akart szétválasztani, megfenyegették korábbi bűnével. Ezért Mózes elmenekül. Ezt az alaptörténetet Madách is felhasználja, de írói leleménnyel egy eleve ellenséges környezetbe helyezi a tehetséges fiút, hogy a fiú felemelkedésének lehetősége idegen udvarban teremtsődjön meg először. Mózes olyan tehetséges, hogy tanítómesterei félelemmel teli féltékeny ámulattal csodálják. Tudása, megjelelése már-már arra készteti környezetét, hogy feledje Mózes zsidó származását. A magabiztosan fellépő, saját tehetségét felismerő Mózes kerül olyan helyzetbe, ahol szikráztathatja is tudását.

Mózes nem ismeri a származását, így egyénisége kiteljesedéséhez, becsvágya kielégítéséhez a Fáraó udvara a legragyogóbb lehetőség lenne. Amivel a siker kapuja megnyílna, igen veszélyes javaslat a zsidó népre. Mózesnek határozott elképzelése van a zsidó nép panaszainak "megoldásaira", s ez a megoldás végleges lenne. Meg kell semmisíteni, ki kell irtani a zsidóságot!

Egy, a pálya elején álló fiatalember számára felcsillan a korlátlan hatalom lehetősége. Ez a hatalom fényes, s kellő keménység mellett lelkiismereti gondjai sem lennének a hatalom birtokosának.

Mózes nagyravágyó emberi lelkét elégedettséggel, önteltséggel, hittel és góggal tölti el a lehetőség. Szinte gyönyörködik saját csillogásában.

Ebben az alaphelyzetben kell megküzdenie két lelket rázó élménnyel. A lehetőség dicsfényében tetszeleg, amikor Jókhebed - Mózes anyja - feltárja a nagy titkot: a zsidó nép legveszedelmesebb ellensége maga is zsidó.

Mózes erre is talál magyarázatot, a zsidó nép furfangjának véli ezt a szörnyű gondolatot. Jókhebed elhiteti vele az igazat.

Mózes ebből a helyzetből menekülne, ezért könyörgőre fogja, kéri anyját, hallgassa el a karrier szemponjából számára kegyetlen valót. E kellő előkészítés után érezhető, hogy a képzeletben már szinte trónon ülő Mózes megtörik, válságot él át. A "megsemmisülés" pillanatában újra megjelenik a tett lehetősége.

Az anya arra kéri Mózeset, hogy legyen a sokat szenvedett nép vezére. A hovatartozás tudatától összeroppant Mózesnek döntenie kell. A zsidó népet lenézi, kicsinyesnek, korcsnak, gyávának tartja, méltatlannak az ő tehetségéhez. Szinte érezhető a lelki megrázkódtatás.

Ebben a környezetben és ilyen lehetőségek láttán vívja első csatáját Mózes, hogy eljusson, eljuthasson népéhez.

Az első kép azért is más, hogy a gőgös Mózes jellemfejlődése szembeötlő legyen. Abból a helyzetből, hogy nem tartja a népet méltónak arra, hogy azt vezesse, Mózes eljut "e népben élni s halni megtanultam" érzésig. Nem kis utat kell ehhez megtenni. Jól kivehető így a drámában a kezdő és a végpont, ahová a népvezér eljut. A drámában megtett út sokkal hosszabb, ennél fogva sokkal értékesebb is, mint a Bibliában. A változást ez a drámai funkció kellőképpen indokolja.

Az út során változik Mózes. Változik természetesen a nép is, mely követi őt. Ez a kép szépen illeszkedik Madách népről, vezetőről alkotott véleményébe. Kell, hogy legyen fejlődés, másképp nem lehetne elérni a célt, kell, hogy legyen változás a vezetőben is, ha a nép képes változásra. Ha ez nem lenne így, nem jelenthetne előrelépést a Mózesban ábrázolt népvezető problémakör a tragédiához képest. Fontos a tehetség is. Ez is illik a madáchi világképbe.

Madách elfogadja, sőt hirdeti azt a nézetet, hogy a népet nevelni, csiszolgatni kell. Ezt igazolják . . . Törvényhatósági Tudósításai is, melyekben következetes szószólója a népoktatás kiterjesztésének, a nép felvilágosításának. Sőt! Hangsúlyozza a nógrádi népek törvénytelen cselekedeteivel kapcsolatban a népnevelés hiányát, a népnevelők alkalmatlanságát. (M.Ö.M. II. 607.)

Ahhoz, hogy az ő népvezére képes legyen megváltoztatni a népet, alkalmasnak kell lennie. Ahhoz, hogy alkalmas legyen, rendelkeznie kell azokkal a pozitív tulajdonságokkal, amelyek a többi ember fölé emelik. El kell

őt fogadnunk vezetőnek. Mert ügyesen mozog Mózes a dráma elején a szélsőséges helyzetekben, mert rugalmasan, gyors elhatározással képes alkalmazkodni a mindenkori körülményekhez, meggyőző erővel fogadtatja el az író alkalmas személyiségnek.

Változtat Madách az anya szerepkörén is. Ez azért fontos, mert "Madách egy korabeli liberális nevelési elvet elevenít fel elfogadott, természetes igazságként: azt, hogy a szellem, szív, természet nemessége mindennél előbbre való, rangosabb mint egyedül a születés, származás előke-
lősege.

Mózesből semmilyen kiváló neveléssel nem lehetett volna ilyen különleges személyiséget formálni, ha természete, apai-anyai vérségi "öröksége" nem halmozta volna fel benne, már eleve sejtjeiben, hajlamaiban törzsének, szüleinek, származásának jó tulajdonságait, ha a helyes nevelésnek nem lett volna természetes alapja és anyaga." (Mezei József: Madách. Elvek és utak, Magvető Kiadó Budapest, 1977., 381. l.)

S ha ez az "örökség" kell ahhoz, hogy a nevelés sikeres legyen, erről az alapról lehet leghamarabb megingatni is. Így az anyaszívnek kell felfednie Mózes előtt a nagy titkot. A várt hatás így nem maradhat el. Ilyen erők összezsapásával Madách biztosítja, hogy Mózes megfelelően dönt. Hogy ezt gyötrődéssel tudja csak meghozni, az más kérdés. Ha bárki mástól tudná meg Mózes a számára kínosan kényelmetlen tényeket, valószínű, nem venné komolyan. Így viszont: "Ez Mózes első lelki válsága a drámában: először nem hisz anyjának, majd kéri, hallgassa el tovább is titkát, ne gátolja előrehaladását az egyiptomi udvarban. Jókhebed nem tágít, Mózesben felébred a népéhez tartozás érzése, de még nem akarja vállalni a vele való közösséget, mert 'a szolgaságnak gyáva bélyege/(e nép) Lelkébe mélyen ette bé magát'."

(Horváth Károly: Madách Imre. Gondolat, Budapest, 1984., 254. l.)

A Bibliától eltér a folytatás is. A madáchi történetben Mózes álruhában indul megismerni népét. Amit tapasztal, csak erősíti lelkének drámáját. Látja, mint szenved népe, mennyire közről érinti őt az egyipto-

miak gátlástalan magatartása. Népe vagyonát elveszik - persze ez a kisebb dolog -, s testvérét - aki az oltárt őrizi otthon - megbecstelenítik. Ez a látvány tette indítja Mózes, megöli az egyiptomi tisztartót. A Bibliában nem ilyen szívet szaggató a látvány. Nincs is szükség arra, hogy érzelmileg alaposan alátámassza, előkészítse a szerepvállalást, ott az isteni kiválasztás a hangsúlyos. A drámában Mária meggyalázásával, a lány megőrlésével erősödik a feladatvállalás kényszere, mintegy meggyőző erővel helyesli Mózes korábbi döntését. Ezek nagyon mély sebek, s ha a fiatalemberben felébredt már a népéhez tartozás érzése - felébredt, mert vállalta a küldetést -, mostani tapasztalatai megerősítik a Jókhebed által hűen lefestett helyzet motíválta vállalást.

Ha csak ezt tapasztalná Mózes, valószínű, hogy máris népe élére állna.

De lát mást is. Látja népe gyengéit, kicsinyességét, hitványságát. Madách, hogy még nagyobb nyomatókat adjon a negatív tulajdonságok meglétének, és annak, hogy ezeket milyen nehéz lenyesni, megszabadulni tőlük - nevekkel látja el a veszekedő zsidókat.

A Bibliában csak két embert említ a történet, a madáchi változatban nevük is van, sőt vagyonos emberek, ami utalás a rangra, és kizárja a szegény népréteghez tartozást.

Az említett emberek, Abiram és Káleb vitája igazolja a nép széthúzását, bemutatja, hogy a kicsinyes egyéni érdekek visszaszorítják a közösségeket. Ezek a tulajdonságok, magatartásformák - illetve az ezeket képviselő Abiram - végig fontos tényezői a drámának, gáncsai a cél elérését sürgető mózesi drámának. A folytonosság miatt kellett, hogy nevük legyen - a "változás" folyamatának mértéke és időtartama jól érzékelhető szerepeltetésükkel -, s ezért volt fontos ezt is tapasztalnia Mózesnek, hogy a népről alkotott véleménye teljes legyen.

"E nép nem érett még, nem szenvedett még

Eléggé, hogy jobb sorsot érdemeljen." – vonja le a következtetést Mózes, önzésével, kishitűségével, gyávaságával, kicsinyességével még nem érett meg a szabadságra.

A drámában tapasztal is Mózes. Meg akar ismerkedni népével. Mindent tudni akar a vezető. Látni akarja, kivel indul a nagy küzdelemre. Ez is a megváltozott Madách-képet támasztja alá. Korábbi műveiben látjuk, hogy eszmei és történelmi élményekből kialakított gondolata, hogy a nép elárulja vezetőjét és eszméjét. (Baranyi Imre: A fiatal Madách gondolatvilága. Budapest, 1963., Irodalomtörténeti Füzetek 42. 126. l.)

Ezt a tragédia számos tömeg-vezető részlete igazolja.

Sok-sok példát sorakoztathatnánk fel, de elégedjünk meg egy jellemzővel, ahogy Éva látja az athéni színben:

"Csak láncot érdemel e csőcselék,
Mely érzi, hogy te születél urául,
Ki nemesb vagy, mint ők összevéve,
S megöl, megöl, hogy lábadoz ne essék."

A Mózes című drámában már van értéke, érdemes eleme is a népnek, csak még nem áll olyan szinten, hogy indulni lehessen vele.

Egybehangzik ez Madách korábbi, népet felemelő törekvésével, ami nem ritka a 40-es évek magyar gondolkodói között: pl. Vajda Péter ezt mondja a nép közéletben való részvételéről:

"És ha tovább kérdezitek: minő részt vegyen a néptömeg a polgári élet rendezésében? Azt felelem: minőt a műveltsége kíván... mielőtt követelne, tegyen eleget a józan ész és műveltség követelésének... szabadságot a népnek, teljes szabadságot maga művelésére teste és lelke kifejlésére... ha a nép kimíveltetik, ez minden időben segítene magán, elejét veszi a rossznak, ellenáll a s meggyógyítja a sors bármely csapását." (Athenaeum 1840. I. 187. Idézi: Baranyi I.: i.m. 31.1.)

A centralista cikkek logikája e témakörben a következő: "népnevelés-műveltség-erkölcsi jobbulás-haladás". (Baranyi 31.)

Madách Mózes is e szellemben várja az indulásra alkalmas pillanatot.

Nem véletlen tehát ez az eltérés sem, hiszen a Bibliából csak utalásszerűen ismerhetjük meg az egyiptomiak viselkedését, a zsidók veselkedését, Mózes "szökését".

"11. Abban az időben történt, amikor Mózes már felnőtt, hogy kiment atyafiaihoz, és látta kényszermunkájukat. És meglátta, hogy egy egyiptomi férfi egy héber férfit ver az ő atyafiai közül.

12. Körülnézett, és amikor látta, hogy senki sincs ott, agyonütötte az egyiptomit, és elrejtette a homokban.

13. Másnap is kiment, akkor meg két héber férfi civakodott egymással. Rászólt arra, aki a hibás volt: Miért vered a felebarátodat?

14. Ki tett téged előljáróvá és bíróvá közöttünk? – mondta az. Azt gondolod, hogy engem is meggyilkolhatsz, ahogyan az egyiptomit meggyilkoltad? Mózes megijedt, mert azt gondolta, kitudódott a dolog".

MÓZ. II. 2. 11–14. (Biblia, Református Zsinati Iroda Sajtóosztály Budapest, 1978.)

Az író Mózes tapasztalni vágyó szemeivel lát és láttat. A szerzett "élmény" feldolgozása megint lelki gyötrelmekhez vezet. Mózes úgy ad időt népének, hogy egy bármikor elérhető helyen tartózkodik. A drámában nem csak a gyilkosság miatt vonul el Mózes, hanem azért is, mert várnia kell. Ahogy nem készült még fel a nép sem a küzdelemre, éppúgy szüksége van Mózesnek is a lelki felkészülésre.

A drámában tehát motíváltabb Mózes elvonulása is. A gyilkosság csak részleges ok. Mózes inkább azt várja, hogy Áron megkeresse őt, ha népük már méltó arra, hogy a szabadságot kivívja. Így ez a küldetésre való felkészülés időszaka, Mózes akarja, hogy érte jöjjenek.

Eltérő vonás az is, hogy a bibliai Mirjam prófétaasszony nem rendelkezik azzal a népből fakadó őserővel, amivel az örült Mária szünet nélkül figyelmezteti a környezetét arra, hogy a népről egy percre sem feledkezhetnek meg. Ki kell azt vezetni ebből a rabságból.

"A meggyalázott Mária megőrül, de szavaiból Jehova szól, - prófétaasszony lesz. Ismét egy madáchi gondolat: a költészet és az örület sokszor igazabb a józannak vélt hideg megfontolásnál."

(Horváth: 255.)

Mózes szinte önkéntes száműzetésbe vonul. Igaz, hogy Mídiában ott-honra talál, szerető asszonyt kapott Cippora személyében, aki már gyermekkel is megajándékozta. Boldog lehetne tehát Mózes, mégis gondterhelt. A második felvonás elején a Hóreb-hegy lábánál lévő forrásnál találjuk Mózes, aki alig várja, hogy keressék.

A Bibliában is a Hóreb-hegynél tudja meg küldetését, de egészen más körülmények között. A madáchi próféta már várja a hívást, tudatosan készül a feladatra, a bibliai pedig itt kapja az Úrtól a feladatát. A bibliai Mózes boldog a küldetés megismerése előtt, a madáchi nyugtalan, mert üresnek, céltalannak érzi életét a nagy feladat nélkül. Cippora jelenti az idegenek érkezését, s ettől Mózes egészen megváltozik, alig várja, hogy meglássa a jövevényeket, bár biztos benne, hogy Áronék jöttek.

"Ha ők volnának! - Istenem, ha ők!

S ki volna más - ki kérde engemet? -

Nem, nem, szebb az, hogysem való legyen."

A Bibliában Jehova egyszerűen közli a küldetést Mózesnek.

A következő kiemelendő mozzanat azonos, de pont az előkészítés miatt jelent más-más összefüggést.

Mindkét Mózes fél attól, hogy nem tudja ellátni a rábízott feladatot.

Csak a félelem a közös. A bibliai attól fél, hogy népe nem fogadja majd el vezetőnek, nem hiszi el, hogy ő az Úr küldötte. Az Úr különféle csodák birtokába juttatja Mózes (csodatévő erővel ruházza fel), hogy higgyenek neki.

A madáchi Mózes mástól fél. Ez jellemfejlődésében igen fontos állomás. Saját erejében nem bízik kellőképpen.

A dráma Mózesé attól fél, hogy nem lesz alkalmas a feladat ellátására, hiszen nagy-nagy súllyal nehezedik e teher a vállára. Micsoda fejlődés ez ahhoz képest, amilyennek a dráma elején megismertük! A hatalomvágy már nem hajtja, a mérlegelés, a megfelelés vágya megfontoltabbá, szerényebbé tette. Hogy a feladat elvégzésére alkalmas, arról az Úr győzi meg, s hogy indulnia kell, Jethro, az apósa hozza tudtára. Mózeset tehát több irányból is segítik, buzdítják a tényleges munka megkezdésére.

"A végzet választottja is csak ember,
S ha gyöngeségét mint ilyen lerója,
Jobb, hogyha itten a pusztán teszi.
S midőn a térre, mint vezér, kilép,
Lefoszlott róla már minden salak. -
Fiam! eszmélj fel! - "

A hős a legválságosabb pillanatokot éli át.

Ha egyszerően egy isteni küldetés végrehajtója lenne Mózes, nem lenne belső küzdelme. Nem vívódna azon, hogy vállalhatja-e a küldetést. Nem törődne azzal, hogy a családjától el kell szakadnia. Cippora, Gerson olyan családi környezetet biztosítottak, hogy ez az átlagembert a hetedik mennyországba emelhetné. Mózes tehát nem annyira "isteni" lény, nem tud érzelmek, fájdalom nélkül elindulni, ehhez külső segítség kell (Jethro).

Ezt az ingatagságot viszont sem a vezetett nép, sem annak képviselői nem láthatják. A Tragédia fáraója is azt szeretné, ha népe nem is sejtene meg kínját.

"Csak a tömeg ne sejtse kínomat -
Ha sajnálhatna, nem imádna többé."

A vezetőnek tehát a tömeg elől el kell takarnia sebezhetőségét, csak a felnagyított vezető-képet - amely hibátlan - szabad látnia. Jethro salaknak nevezi ezt az ez esetben érzelmekből fakadó gyengét, a vezetőnek ettől mindenáron meg kell szabadulnia.

Mózes jó tanítvány. Egy életre megjegyezte, sőt tovább is adja ezt a bölcsességet az utódlásra kiszemelt Józsuénak. Nehogy neki is fájjon majd egyszer elválnia attól, akit szeret, Mózes jókor figyelmezteti.

"Kit a végzetnek érintett keze,
Annak szeretni nem szabad, fiam".

A nagy egyéniségek magánélete diszharmonikus. Tragikus konfliktusuk "rendszerint a magánélet legszubjektívebb rétegében, a szerelemben teljesedik ki". (Baranyi: I.m. 113. l.).

Hogy a magánélet nem adhatja az ilyen embereknek a teljes boldogságot, az elfogadható, de nem nevezhető a tragikus konfliktusnak, hiszen ezzel a hős szempontjából, népe oldaláról, akiért teszi, semmilyen érték nem pusztul, hiszen helyettesíti egy ennél sokkal nagyobbval.

Számukra a kiteljesedés lehetősége a népvezér feladatkör maradéktalan ellátásában van. Mózes - égi és külső jelek által megerősítve erejében - elindul, hogy kivezesse népét a rabságból.

Az író itt is eltér a Bibliától. Ez a nép és vezető első igazi találkozása, mely a próféta részéről azzal a céllal jött létre, hogy a vezető szerepét vállalva élükre álljon. A bibliai Mózes is találkozik a néppel, csak hogy küldetésébe családjával együtt indul.

"Ekkor fogta Mózes a feleségét és fiait, számárra ültette őket, hogy visszatérjen Egyiptom földjére. Isten botját is kezébe vette Mózes."
(MÓZ. II. 4. 20.)

A bibliai történetben egyáltalán nem fontos mozzanat az, hogy a vezető minden másról lemond a szent cél érdekében. Ez jellemzően madáchi gondolat (illetve a kor szellemének megfelelő), az író más műveiben is lemond a vezető a szerelemről. (ld. Tragédia)

A találkozás mozzanata is eltér. A drámában nem fontosak a csodatételek, csapások, csak a számukra utal Madách, ott a népvezér csodatévő ereje a fontos. Ez a csodára képes erő nem más, mint a tehetség, a minden helyzetben megoldást találó hős. A csapások elhanyagolása mellett kiemeli vagy fölnagyítja viszont azt, hogy fortély ellen fortéllyal kell küzdeni. Ez is Mózes leleménye, a vezetésre való alkalmasságát igazolja, hiszen egy jó vezér mindig a helyzethez alkalmazkodva tűz ki közeli célokat (a távolit mindig szem előtt tartva) és választ hozzá megfelelő taktikát. Itt az egyedül járható módszer az apró lépésenként a cél felé haladás.

Madách céltudatosságát az 1861. március 23-án tartott választáson elhangzott beszédéből vett részlettel igazolhatjuk. Ez az író politikai "hitvallomása" is, melyhez hozzáigazította a Mózes-történetet is.

"S most is, ha csekély tehetségeimet számbaveszem, csak két dolog van, ami azzal megküzdeni bátorít. 1... 2. Azon öntudat, hogy a legközelebbi hongyúlésen is nem annyira ragyogó tehetségekre lesz szükség, mint férfias kitartásra, melyet a hatalomnak sem mosolya meg nem bűvöl, sem ráncolt szemöldöke nem rettent vissza, s e két dologban erőnket megpróbálni elég alkalmunk volt a lefolyt időben."

(M.I.: Országgyűlés 12. 1.)

A bibliai Mózes a fáraó előtt nem is Mózes, hanem az Úr. Szinte már azt érezzük, hogy az Úr verseng Mózes testében alakot öltve a fáraóval azon, hogy melyikük a hatalmasabb. Mintha itt dőlné el az, hogy ki alkalmas arra, hogy hatalma alá hajtsa a népet.

Mózes itt inkább mozgatott figura, azt a célt szolgálja, hogy az Úr tekintélyét és felsőbbrendűségét elfogadtassa mind a néppel, mind a fáraóval. A drámabeli Mózes élőbb figura, sokkal emberibb. Nem szalad a legkisebb gondnal Istenhez, nem panaszkodik, nem kér lépten-nyomon segítséget, igazolást.

A bibliai Mózes csak úgy akar a nép elé lépni, ha bebizonyítja előttük az

Isten által adományozott csodatévő erővel, hogy tényleg az Úr küldte és rendkívüli a "komplex" ereje. Lényeges különbség tehát - ami a megformálásból ered -, hogy a Bibliában az Urat csodáljuk, a madáchi történetben Mózes nagyszerűsége, tehetsége, rátermettsége, stb. kápráztat el. A bibliai történet Mózesé szinte egy gép, ami gombnyomásra beindul, működik, csodára képes, a drámabeli ember, aki gondolkodik, tervez, segíteni akar - úgy tűnik - zömmel saját képességeire támaszkodva.

A Madách-féle történetben a kivonulás után Jókhebed, Mózes anyja meghal. Azt a nagy pillanatot várta, amikor népe elindul rabságából, és megérkezik az első állomásra. Az ő szerepe itt befejeződik. Eddig kellett a biztos indíték, a szülői (gyökereket, az ősit jelentő) ráhatás. Jókhebed földi pályája véget ér, nyugodtan hal meg egy a nép történelméhez korábban nem köthető helyen, a pusztában.

Mindkét történet népe elégedetlen, lázad. A bibliai történetben Isten oldja meg a helyzetet - megszünteti a lázadás okát!

A madáchi történet népét Mózes győzi meg. Már a nehezülő körülmények miatt lázadó népnek is választási lehetőséget ad. A nép egyértelmű válasza (a szabadságot választják, ha az nehezebb úton érhető is el) után Mózes már intheti a népet, szinte törvényes erejű szabályokhoz kell igazodniuk:

"Ha jobban tetszik a husosfazék,
A trón csilláma, mely egy-egy sugárt
Alamizsnául a szolgára vét;
Válaszd az állat nyúgott jászolát,
Mely gondtalan hűzalmat biztosít. -
S engem kacagj, vagy dobj belém követ.
De hogyha jobban tetszik a szegény
Szabadság és a véres harc - lemondás
Apáid istenéért - összetarts!
És rám figyelj, kit Isten küldt hozzád.
Ne aggódjál, csak tégy. Én gondolk
Helyetted. Nálad majd meg az erő lesz. -
Ha én mondom, hogy most éhezni kell,
Az éhezés divat legyen közötted.

Ha mondom, a koldússág tisztelet,
Koldús kívánjon lenni minden ember."

A választás kötelez, a nehézségek vállalását, elviselését várja el a néptől. Mindkét mű népe lázad. A Bibliában az Úr türelmes, a lázadásokat, amelyek nem ellene irányulnak, hanem egzisztenciális elégtelenségek kifejezői, elnézőbben veszi tudomásul. Mannát, fürjeket, ételt-italt varázsol választott népének, hogy kitartása, az Úrba vetett hite ne szenvedjen csorbát. Hogy az Úr mennyit törődik a zsidó néppel, jelzi az is, hogy többször is láthatóvá válik a nép előtt valamilyen formában. Hallják, mikor az Úr a törvényeket megmondja Mózesnek, látható - mindenki számára érzékelhető -, mikor füstfelhő képében megszállja a jelenés sátrát. Így a nép könnyebben mond le lázadó szándékáról, hamar meggyőzhető véleménye ellentettjéről, elég egy-két "meghatóan meggyőző" jelenet. A dráma népét nehezebb megfélemezni, nehezebb lecsillapítani, ha már egyszer elégedetlenkedett. Nem látja az Úr folytonos jelenlétét igazoló "garanciális" jegyet, nem látja senki Jehovát, még Jethro sem, pedig ő igazán megérti a választott ember lélekállapotát. Egy távoli, egy reménysugár nélküli helyzetet kell úgy elfogadtatnia Mózesnek, hogy az Úr tanácsait, parancsait, törvényeit csak ő ismeri. Ezen felül az egzisztenciális gondokon sem tud csodatévő módjára enyhíteni. Ha ilyen körülmények között lesznek feltétlen hívei, követői, csak a tehetségével érhetette el Mózes.

A nép is más. Nagyobb erő kell ahhoz, hogy elhiggyem, hogy a vaksötét erdőt áthatolva kellemes tisztásra érek, és azt el is akarjam érni, mint ahhoz, hogy a hátam mögött még látható tisztásra visszaforduljak. A bibliai nép sem fordul vissza, de nekik az Úr időnként megmutatja az elérendő "tisztást". A dráma népe erről csak hall, és azt az erőt érzi, ami arra ösztönzi, hogy higgyen és küzdjön. Más tehát a nép is, más a vezető is a két történetben. Ez a nép sokkal értékesebb, mint az induló tömeg volt, hiszen erősebben hirdeti a küzdés morálját. A legveszedelmesebb

helyzetben a nép egy bizonyos csoportja számol le a lázadókkal. Ezek a lázadók ugyanazok, akik a dráma során folyton próbára teszik Mózes és a nép erejét, akaratát egyaránt. Mózes vezetői rátermettségét, tehetségét emeli ki ezekkel a mozzanatokkal is Madách. Mózes tehetsége, kiemelkedő egyénisége azzal is igazolható, hogy egyedül ő hallja meg az ösztönző hatású (belső) hangokat (Jókhebed, Mária, Jethro).

Más a büntetés is. Mózes azonnal megbünteti népét a hűtlenségeért, az aranyborjúért. Hogy ezt az Úr is így akarta, bizonyítja, hogy nem elégszik meg Józsué öldöklésével, a Moabita törzset küldi még Izrael népére, hogy a korcs nép elpusztuljon.

A Bibliában a két büntetés nem közvetlenül egymás után van, és a sorrend is fordított.

Madách ezzel is a vezető határozottságát emeli ki, Mózes bármilyen a cél elérését akadályozó magatartást azonnal bünteti.

Nincs megalkuvás, nincs rész cél, csak a teljes létezik. Ennek a népnek úgy kell megtanulni a vezetőben hinni, bízni, annak minden gondolatát elfogadni, mint ahogy Mózes e népben élni és halni megtanult.

A nép számára is adott a változás lehetősége. Ezért fontos, hogy a leg-alantasabb tulajdonságok képviselője, a dráma elején megismert Abiram a mű folyamán végig jelen van, ő követeli az aranyborjút, tulkot, ő a leg-türeletlenebb lázadó. Még a bálványimádásért sem pusztítja el őt Mózes. Vár. A Kánaán kapujában viszont, ahol láthatóvá váltak azok az értékek, amelyekért eddig szenvedtek, és az is nyilvánvalóvá lett, hogy erős népet kell ahhoz legyőzni, hogy birtokba vehessék – Abiram népe már nem kap kegyelmet.

Egyező mozzanat a bolyongás. Eltér viszont a Madách változatban az, hogy a vezetők – Áron, Mária, Mózes – utolsóként halnak meg.

Izrael népéből mindaddig szükség volt rájuk, míg a cél láthatóvá, elérhetővé nem vált. Mint ahogy Jókhebed is csak akkor nyugszik meg, akkor tud meghalni, mikor népe Mózes vezetésével elindult, Áronék is csak akkor halhatnak meg, ha már hivatásukat teljesen betöltötték. Áronnak is

kell a tiszta bizonyosság, hogy a nép megigazult. Boldogan hal még Áron is, Mária is.

Mózesre még egy nagy feladat vár. Átadni feladatkörét Józsuének. A Biblia részletes leírását adja a törvényeknek. Többször is visszatér rá Mózes. A legapróbb részletekig szabályozza a nép magatartását, a szertartásokat, erkölcsöket.

A madáchi törvényeket nem ismerjük részleteiben, csak azt hangoztatja, hogy ezek újak, a nép összetartását, keménységét hirdetik. Ez pedig egészen más. A bibliai törvények maradéktalan betartása biztosíthatta a boldog istenhitet és a nyugalmat. A madáchi törvények a nép, a közösség létét, jövőjét hangsúlyozzák. Nem apró vétkekből, az azokért járó büntetések, kiengesztelések, felsorolásából áll ez a törvény. Ez létkérdés és aktuális. Ez is a gondolati tartalmat erősíti a Madách-műben, funkciós változás.

Mózes sorsa is a halál. A vezető szívesen távozik, mondhatni boldog örömmel, mert élete legfőbb vágya teljesül, megjelenik előtte az Úr. Ez elég lenne "egyéni boldogságához". Az Úr is elégedett a Mózes által bejárt pályával, jutalmazza is ezért hű emberét. Megengedi, hogy előre vessen egy pillantást népe történelmébe. Megnézheti Kánaánt, örül azt is látva, hogy harca nem volt hiábavaló. Arról is megbizonyosodott, hogy népe méltó az új hazára, megdolgozott, megszenvedett érte, s közben a korcs kinövésektől megszabadult, saját vérköre tisztította meg a vírgazdáktól. Mózes elégedett. Boldogan várja ő is a belteljesülést. Így halála semmilyen szempontból nem tekinthető tragikusnak, hiszen ezzel váltotta meg népét, sőt saját vágyai is ezzel teljeshettek be.

Így azok a konfliktusok, melyek vezető és népe között, valamint a vezető szerepre termett és a feladatot elvállaló Mózes két énje között feszültek a drámában, a mű végére feloldódtak azzal, hogy a nép megtisztult, érdemessé vált a szabad, jobb életre, s így Mózes küzdelme, kegyetlen hajthatatlansága nem volt hiábavaló.

Annak tudata, hogy küzdelme eredményes volt, elaltatta a hős kételyeit, vívódását, szinte már utópisztikus befejezést adva a műnek.

Ezzel a befejezéssel nemcsak azt érte el Madách, hogy Mózes halála nem tragikus, hanem a mű befejezése is optimistává vált.

A két Mózes-történet kitapintható eltérései szépen igazolják a hordozott szerep különbségeit is. A bibliai történet Isten-centrikus, a zsidóság akár az egész emberiséget is szimbolizálhatja, Isten törvényei azokat a magatartásformákat írják elő, melyekkel Istennek is, egymásnak is tetsző életet élhetnek egy közösség tagjai. A közösséget láthatatlan imádandó magasságból fenntartás nélküli engedelmességet várva irányítja Isten. A Madách-történet alapvető üzenete érzékelteti egy nép létének kérdését, mely lét önerejétől, kitartásától, rátermettségétől függ. E tényezők összefogását, előteremtését és együttes hatását mutatja Madách azokon az állomásokon keresztül, melyeken a drámai akciók eredményeként a hősök keresztülmennek. A fent vázolt eltérések a történet politikai aktualitását és drámaszerkezeti szerepét töltik be.

A dráma szerkezetből adódó meggyőző hatását a különféle szerepek megformálása, egymáshoz és a főhőshöz való viszonya még jobban erősíti.

A NŐI SZEREPEK MEGFORMÁLÁSA A DRÁMÁBAN

Ha Madách műveit vizsgáljuk - különösen igaz ez a Tragédia Évájára -, el kell fogadnunk, hogy a női szereplők igen összetett egyéniségek. Éva képe szinte percről percre változik. Jelleme a főszereplőhöz való viszonya miatt fontos.

Hol sürgeti az új feladat vállalást, hol visszahúzó erőként hat Ádámra. Jellemvonásaiban föl-fölbukkan az anya szilárd, határozott és szereptetteljes alkata, máshol a könnyelmű, lazább életvitelű Fráter Erzsébet kacsingat Éva maszkja mögül, néha a tiszta, gyöngéd érzelmek, de megjelenik mindezek keveréke is pusztán Éva alakjában. A Tragédia Évája nem egy nő, hanem a nő összetettségében, fényben, árnyékban egyaránt. Mikor Madách a Tragédiát írta, már régen túl volt a váláson, a nagy csalódáson, évek óta tapasztalhatta anyja keménykező, irányító szerepkörét, tehát kellő élettapasztalattal rendelkezik a másik nemről. Ezek az életrajzi vonások alátámasztják, hogy a nőt pozitív és negatív anyagból gyúrta. Madách életében nem történt döntő változás a Tragédia és a Mózes születése között, életrajzi élménnyel nem támasztható alá, hogy a Mózesben felvonultatott női szerepek jellege sokban megváltozott. Ezekből a nőalakokból kiveszett a romlottabb én. Szinte csak jó tulajdonságaik vannak, ezek közül is azokat az elemeket domborítja ki Madách, amelyek Mózeset segítik, támogatják. E szereplők csak addig és csak úgy vannak jelen, amíg szükség van rájuk. Mihelyt a rájuk bízott feladatot teljesítették, valahogy kivonulnak a többiek "életéből".

Érdekes felfigyelni arra, hogy a dráma alapjául szolgáló bibliai történet asszonyai nem kiemelt alakjai a történetnek, így eseményformáló, döntő szerepük sincs. Mirjam prófétaasszony része a zsidó népnek, a vándorlásnak, teszi a próféta feladatát. Életéről, múltjáról, származásáról sem tudunk semmit. A mózesi Mária szemünk előtt válik prófétává. Az egyiptomiak zsidó népet megsemmisítő törekvéseinek esik áldozatul.

Így válik örök lelkiismeretté, a bűn folytonos szemléltetőjévé és az örök kényszerítő erővé. Megerősíti Mózeszt abban, hogy a feladatát vállalnia kell. Amíg Mária örültségével jelzi a népén esett megalázást, sebet, tette ösztönöz, addig a bibliai Mirjam prófétaasszonynak nincs ilyen küldetése. A Bibliában sokkal előbb meghal, a drámában az utolsók egyike azért, hogy a Kánaán kapujáig folyton emlékeztesse népét, hogy még nem érkeztek meg az eredetileg kitűzött végállomásra. Az ösztönzés, a folytonos figyelmeztetés a drámai hősök és a cselekmény szempontjából pozitív erő. A Biblia prófétaasszonyának rokoni kapcsolatait nem ismerjük. Másként van ez Máriával. Ő a családhoz tartozik. Igen fontos kiemelni, hogy a drámában minden fontos szereplő egy kis közösséghez, a családhoz tartozik. A szoros összetartozás nagyon fontos motívum, Mózes testvérei, anyja, neje mind egy közösség tagjai, s így még nagyobb erővel hat, ahogyan Mózeszt segítik célja elérésében. A vérségi értelemben vett családhoz Cippora nem tartozik, ő neje Mózesnek, nem is olyan szembeötlő a férjét támogató magatartása. Ez érthető is, hiszen ezzel önmagát fosztja meg bizonyos értékektől. Cippora szerepének értelmezéséhez még visszatérünk, nézzük előbb a szűk családot.

Mária prófétaasszonyról már szó esett.

A legfontosabb szerepet Jókhebed kapja. Kezdetől azon fáradozik, hogy megnyerje Mózeszt a zsidó népnek. Mihelyt úgy érzi, sikerült fia szeméit népe szenvedésére irányítania, az erők egyesítésére törekszik. Ez már a fáraó udvarában is így van, de Jókhebed a halála előtti szentenciáiban is az egység (Áron és Mózes) megbonthatatlanságát tűzi a két testvér elé. Ha tehát az anya szerepét nézzük a mű kompozíciójában, látható, hogy Mózes nagyságát hivatott észrevenni, észrevétetni, valamint e nagysághoz méltó feladatot rendel a főhős mellé.

Az anyai szív elégséges érzelmi motíváltság, érvei pedig az érzelmi-gondolati meggyőzés eszközei. Jókhebed tárja föl fia zsidó voltát, akadályozza meg, hogy az egyiptomi udvar szolgálatában állva sa-

ját népe pusztításához legyen biztosíték Mózes tehetsége, sőt megismerteti fiával a zsidó nép szenvedéseit is. Jókhebed elsődleges feladata a totális pusztítás, pusztulás veszélyének elhárítása. Mint egy óriási lavinát, úgy állítja meg a fiatal tehetség nép elleni terveit, gondolatait. Az eszközökről már szoltunk. Az anyai szív és az anyai ész érvei erőt adnak nemcsak a felcsillanó karrier feladásához, hanem elegendők elindítani a fiút egy igen fáradságos úton.

A bibliai Mózes Istentől kapja az első jeleket arra, hogy vezesse a zsidó népet, a madáchi változatban Isten csak megerősíti Mózes kiválasztottságát, alkalmasságát. Ténylegesen először az anya, később a testvér készítetik döntésre Mózesre.

Folytatva Jókhebed szerepének vizsgálatát fontos látnunk, hogy nem csupán elindítja Mózesre népe felé, hanem egy másik funkciót is vállalva éberén őrködik azon, hogy szeretett népe elinduljon a hosszú úton. Mikor meggyőződik arról, hogy a zsidóság útnak ered vállalva a nélkülözések sorát, megkönnyebbülve adja át lelkét a halálnak. Madách ennyit szánt Jókhebed vállára tenni. A kezdetet, ugyanakkor a legnagyobbat. Észrevétetni Mózesrel a nép szenvedéseit, elfogadtatni fiával a vezető szerepet és megvárni, amíg a nép kiindul a rabságból. A földi szerep ennyi volt. Nyugodt szívvel halhat meg kiszabadulva a rabságból a pusztában, igaz, hazátlanul. Inkább így, mint szolgaföldben.

A mózesi feladatvállalásban pozitív szerepet tölt be tehát az anya. Hogy milyen jellem, az nem fontos, határozottsága, helyzetfelismerése lényeges csak a kompozíció szempontjából. S hogy mennyire fontos a feladatvállalás, látszik abból is, hogy Madách itt is változtat a bibliai történethez képest.

Az egyiptomi udvarban (fényes pálya várna itt Mózesre) kell határoznia, hogy vállalja-e népe kivezetését a rabságból, vagy a fáraó segítségére lesz abban, hogy a zsidóság teljesen elpusztuljon. Ez is érzékelteti a

döntés fontosságát. Mózes helyzete bizonyos fokig determinált. Abban, hogy mit választ, a döntés szabadsága van, de magát az elhatározást nem kerülheti el. Ebben a helyzetben valóságos konfliktusgóc található. Szembe kerül itt Mózesrel Jókhebed, Áron, az egyiptomiak, maga Mózes is (belső küzdés) és Jókhebed és Áron közt is konfliktus alakul ki.

Ez a jelenet is a drámai jelleget hangsúlyozza. Ilyen konfliktusoktól duzzadó, létet veszélyeztető helyzetben kapja Jókhebed Madách tollából azt a szerepet, hogy döbbsen rá Mózesre származására, küldetésére. Kulcsszerep ez ebben a jelenetben. Ez a jelenet kompozíciós szempontból is fontos. Ráirányítja a figyelmet a nép vezetésére alkalmas Mózesre, kiemeli a feladatvállalást, a háttérben élő nép helyzetéről képet kapunk, s e helyzetben a megoldást az anyai szív diktálta teljes odaadás jelentheti, a felajánlott pálya teljes bejárása.

A műben fontos szerepet kap még Cippora és Amra. Mielőbb az ő kevésbé egyértelmű szerepkörüket értelmeznénk lényeges megjegyezni, hogy egyikük sem verrokon és Amra éppúgy folytatása lenne a vezető felesége szerepkörnek, mint ahogy Józsué folytatja Mózes útját. Ezért Cippora sorsa előrevetíti Amráét, bár Mózes megmenti Józsuét és Amrát a nagy csalódástól, még az elején figyelmezteti kiszemelt utódját a magányos sors kötelező vállalására. Cippora tudomásul veszi, hogy férje rendkívüli feladatokat vállal, ezek fontosabbak a "családi fészekenél", ezekre kell teljes erejével felkészülni. Mikor Cippora látja, hogy férje döntött, nem próbálja visszatartani. Amra, Józsué kedvese tiltakozik a megalázás és mellőzés láttán, de Józsué megérteti vele, hogy vagy népe élére áll, vagy családfőként lemond a vezető szerepről. Józsué a vezetést vállalja, kiváló tanítványja Mózesnek, akitől megtudhatja, hogy semmilyen Amra nem melegítheti fel a szívét. Ha a feladatvállalás segítése a fókusz, Cippora éppúgy támogatja azzal, hogy félreáll, mint Amra azzal, hogy - ha sértődötten is - tudomásul veszi, hogy őt nélkülöznie kell Józsuénak. Érthető az asszonynak ragaszkodása a legkisebb közösséghez, a családhoz.

Cippora kezdetben nem ismeri fel Mózes rendkívüli tehetségét és nagyra hivatottságát, "csak" kiváló családapa és férj a szemében. Ebből fakad, hogy Cippora tartóztatná őt a végsőkig, egészen addig, amíg apja, Jethro meg nem erősíti Mózes belső kényszerét az indulásra.

Ekkor már Cippora is elfogadja, hogy férje nem a család vezetésével foglalatostokodik, hanem népe élére áll.

Mózes nagyon szereti a családját, nehéz megválnia szeretteitől, de azt is tudja, ha vállalta a népvezér feladatát, mindenkitől függetlenednie kell, hogy teljes erejével népe boldogulásán munkálkodhasson. Így pozitívvá válik Cippora szerepe is, hiszen nem jelent semmiféle akadályt Mózes számára, sőt garanciát arra, hogy a férj távollétében a családról gondoskodik.

Madách a Tragédiában is megfogalmazza a vezető környezettől való teljes függetlenedését. Az egyén értékei, igényei alárendelődnek a kor kívánalmainak, egy vezető a saját kiteljesedését nem dédelgetheti.

"Enyésszen az egyén, ha él a köz,
Mely egysékből nagy egészt csinál."

A Tragédia Ádámja is elbúcsúzik kedvesétől, hisz a milliókért vállalt feladat a családdal összeegyeztethetetlen.

"El, téged, a trónt, mindent elhagyok."

Madách előtt Petőfi fogalmazta meg a legszebben a XIX. századi magyar irodalomban a prófétává válás útját, követelményeit. Költői feladatul tűzi a nép irányítását, a mózesi példára utalva, majd Az apostolban jól elkülöníthető stációkban készíti föl Szilvesztert a vezetésre. Ez a próféta is áldozatokat hoz népe boldogulásáért, elveszti egzisztenciáját, családját. A családtól való elszakadással mérhető Mózes elhivatottsága is. Ha nem lenne erre képes, nem válhatna népvezérré.

Józsuet már úgy készíti föl a feladatra Mózes, hogy olyan fájdalmas lemondásoktól megkímélje, amelyeket képtelen elviselni. Azzal, hogy Cippora nem ismeri fel elég korán Mózes rendkívüli tehetségét és nagyra hivatottságát, lehetőséget ad arra, hogy alakját úgy értelmezzük, mint a férfi naggyá válásának gátját. (Sőtér István: A magyar irodalom története, Jegyzet, 207.)

Valószínűbb azonban, hogy Mózes jellemváltozását, feladattal való azonosulását hivatott kiemelni. Cippora ugyanis férje döntéseit tudomásul veszi, és alárendelődik akaratának. Egyértelműen szolgálja Mózes jellemének fejlődését, szilárdulását, hiszen meghitt, biztos családi háttérből kell kiszakadnia először Mózesnek, ami nem könnyű, döntéshelyzetet eredményez.

Másodszor a Kánaán előtti látogatás jól példázza, ahogyan Mózesben elfojtónak az emberi értékek, helyüket a prófétaiak veszik át, ahol már nincs helye a családhoz láncoló érzelmeknek. Cippora családja is elfogadja őt népvezérként, de szívesebben látná a gyengéd férjet. Ekkorra Mózes már tökéletes vátesz, nem érez szomorúságot, mikor megtudja, hogy meg kell halnia népéért. Láthatjuk, hogy inkább a jellemszilárdulás kiemelését szolgálja Cippora a drámában, mintsem gátja legyen Mózes vállalkozásának.

A bibliai Cippora útra kel a férjével, mikor az a küldetés teljesítésére indul. A madáchi történetben a nő nem csupán nő, aki engedelmeskedik, őrzí a családi tűzhelyet, csendesíti a viharokat alkalomadtán, hanem egyetlen cél érdekében szervező erő is!

Ha a női szerepköröket összegezzük a drámában, megállapíthatjuk, hogy erősen motíválják a próféta-szerep vállalását, vagy átvállalják azokat a feladatokat, amelyekre vezető lévén nincs ideje a kiválasztottnak.

Kimondhatjuk tehát, hogy a drámai kompozícióban, az előrehaladásban csak építő szerep jut a nőnek még akkor is, ha első látásra nem tűnik ez szembe. Ahhoz, hogy ezt a szerepet eljátsszák, erősen pozitív jelleműeknek kell lenniük.

Ezzel Madách kétféle gondolatot is kiemelhet. Rámutathat arra – minden erő összpontosításával –, hogy 1861-ben a legfontosabb dolog egy nép tökéletes összefogása, ehhez egy olyan vezetőre van szükség, aki semmi másra nem aprózza tehetségét, csak a vezetésre figyel oda. Ezért a vezetőt mindenki nagy figyelemmel veszi körül, olykor áldozatokat is hozva, hogy a vezető a hivatását tökéletesen ellássa.

Az összefogás hangoztatása, középpontba állítása Madách korábbi műveire nem jellemző. A politikai életben is részt vállaló író gondolkodását, a történet aktuális üzenettel való töltését támasztja alá az ilyen mértékű és minőségű egység hirdetése.

Másfelől jelezheti a gyengébb nemben működő ösztönző erőt a megmaradásra. A nő szerepénél fogva érzékenyebben átélheti a létet fenyegető helyzeteket és emocionális hatást keltve elemi agitáló erő lehet.

A nő ösztönző, megtartó erejére a legszebb példa a Tragédia Évája.

Összetettségéből az élni és éltetni akarás sugárzik a leghatározottabban.

A Mózes női szereplői a nép, egy nemzet függetlenedési folyamatában vállalnak kezdeményező, ösztönző és segítő szerepet.

FÉRFI ALAKOK A MŰBEN

A női szerepkörök működésében megfigyelhető, hogy Mózes előrehaladását erősen motíválják. Alig találunk példát arra, hogy a főhőst gondolkodásra esetleg lelki vívódásra készítsék. Erőpróbát jelent persze Jóshebéd tényfeltárása, amitől Mózes meginog, bár helyzetéből gyors, határozott döntéssel hamar rátalál a megoldásra. Egy segítő lökésre van szüksége akkor is, amikor szeretett családjától elválva útnak indul, hogy a zsidó nép élére állhasson. Amra Józsué útjából egyértelműen félreáll, bár ez nem is okoz törést Józsuében. Minden más esetben a megismert női szerepek, megnyilvánulásuk célirányos segítséget jelentenek Mózes sikeres pályájához.

Nem ilyen egyértelmű a férfi szerepek hatása Mózesre.

Több döntéshelyzetet produkálnak, nagyobb erő kell ahhoz, hogy egy-egy konfliktust feloldjon Mózes.

A férfi szereplők két fontos csoportra oszthatók. Egy részük lelkesen sürgeti Mózes az indulásra, vállalásra, stb., sokan viszont ellenállásukkal, lázadásukkal hátráltatnák, lemondanának inkább saját kényelmi szempontjaikat előtérbe helyezve.

Nagy csatát kell vívnia Mózesnek, hogy a népet maga mellé állítva eljusson Kánaánba.

Az egyik legjelentősebb szereplő Áron.

A zsidó nép vezetője, tapasztalatokra épülő életpályája megfontoltságot, okos, kiszámított lépéseket eredményez. Népe szenvedéseit átérző, hibáikat felismerő objektív figurának ismerjük meg. Megfontoltsága hat talán legjobban Mózesre, sokat is vár tőle éppen ezért, s a nagy küldetésben is a legfőbb segítséget jelöli ki személyében az Úr.

Áron tehát látszólag pozitívan befolyásolja Józest. Áron gyengéje is pontosan ebből az élettapasztalatokra épülő megfontoltságból fakad.

Hiányzik belőle a fiatalos hév, lendület, lelkesülés. Nem a hirtelen kitörő erőt használja ki, hanem a hosszú útról begyűjtött energiára épít. Ha csak azt vizsgáljuk, mi fűti, fűtheti Mózes is, Áron kimértségével, megfontoltságával kezdeményezésre nem sarkallja a főhőst, s maga Áron sem küzd kiemelkedő erővel mindaddig, amíg hozzá nem járul a nagy bűnhöz, a bálványimádathoz, ami miatt aztán vezekelnie kell, és ez megsokszorozza erejét, növeli határozottságát, soha többé nem lesz megingatható. Összegezve Áron hatását Mózesre megállapíthatjuk, hogy egy állandó, biztos támpont: beszél - ha kell -, a főhős helyett, végzi a rábízott feladatot, összefogja népét - de sürgetni jellemével, cselekedeteivel nem képes. Mózes tehát nem az Áronból áradó elemi erő, tűz fogja hajtani. Nem árad Áronból olyan visszafoghatatlan hév, amely Mózeset fűthetné.

Jelentős figura még Józsué. Ellenpólusa Áronnak, fiatal kora miatt lényegesen kevesebb tapasztalattal rendelkezik, mint Áron, így rá az életbölcselet visszafogó hatást nem fejt ki. Lelkesülve, hirtelen döntésekkel, romantikus lázzal sarkallja Mózeset, erővel sürgeti az indulásra. Fenntartások nélkül hisz a nehezen legyűrhető feladatok biztos sikerében. Más lehetőséget el sem akar képzelni.

Képes minden mellékes dologról lemondani, mindentől megszabadulni csak azért, hogy Mózes szent parancsait végrehajthassa, méltó utóda lehessen. Józsué alakja azért is fontos, mert a népvezérség jellembeli és erkölcsi feltételeit így Madách tökéletesen elének tárhatja.

A kamasz Józsuét a lelkesedés - ami már romantikus hévnek nevezhető inkább - hatja át a legjobban. Később megismerhetjük kiemelkedő fizikai képességeit: erős, hősi, bátor. A rábízott népet olyan emberi adottságokkal fogja össze, hogy táborában kételkedők nincsenek. (Madách nem mondja meg, milyen eszközökkel teszi ezt Józsué a Lévi törzsszel, szuggesztív erő vagy megfélemlítés vagy éppen az erőszak révén, nem is ez a fontos, mert más összefüggésben e témában állást foglal.

Nem veti el az erőszak alkalmazását sem olyanokkal szemben, akik a célt szem előtt tévesztve megalkuvóvá válnak.)

A megfontolt Józsué pedig képes arra a döntésre, hogy életét kizárólag a népének szentelje, erejét még a család sem "gyengítheti", hiszen szent küldetése, hogy népének vezetője legyen, s Mózes szavait megfogadva minden más erőttől függetlenedik.

"Kit a végzetnek érintett keze,
Annak szeretni nem szabad, fiam."

Ha a vezető egyéniségét, a néppel való kapcsolatát vizsgáljuk, teljesebb képet kapunk a vezérről Józsué figurája alapján. A "teljesség" talán úgy pontos, hogy Józsué a mózesi jellem és küzdelem letisztuló folytatása.

Ha Józsué Mózesre gyakorolt hatását vizsgáljuk, látható, hogy állandó ösztönzője fiatalos lendületével, Józsuét kell inkább visszafogni, őt kell időnként várakozásra szorítani.

Az emberi közelségű szereplők közül ő sürget leginkább úgy, hogy Mózes örökös, biztos, megingathatatlan támasza.

Bizonytalan helyzetekben, mikor Mózes is kételkedik önmagában, munkája sikerében, jelentős szerepet kap Jethro. Őt is a bölcsesség, a tapasztalat indítja és pap lévén valami többleterő, ami kiemeli őt Mózes földi környezetéből. Így minden tanácsa, minden gondolata előbbre viszi Mózesét. Nehéz helyzetekben érzelmekkel megrakott súlyos döntések súlyából visz át saját vállára prófétikus erővel Jethro. Nagy-nagy segítség ez is, legalább olyan nagy érzelmi - gondolati síkon, mint Józsué temperamentumos sürgetése érzelmi - indulati vonalon.

A fenti vizsgált szereplők mindegyike direkt módon erősítette Mózes feladatvállalását, sikeres útját, különbség csak a hatások mértékében figyelhető meg.

Más erők is hatnak a drámában, olyanok, amelyek visszafognák Mózes vállalkozását, ha ő a kívánt, remélt hatásnak megfelelően reagálna mindenre.

Kiemelkedő e szempont szerint Abiram, aki a dráma során szinte végig jelen van. A mű elején az emberi gyarlóságot, a vagyonhoz való makacs ragaszkodást képviseli, ezzel jelezve, hogy a nép még nem mentes a mérgező negatív tulajdonságoktól, kicsinyességek miatt alkalmatlan a nehéz, megpróbáltatásokkal teli út vállalására. Direkt módon ez késleltet ugyan, de Mózes készül a feladatvállalásra még akkor is, ha ezen korcs emberi magatartást tapasztalja. Ez tehát a feladat nehézségét is körvonalazza Mózes előtt.

Az elégedetlenség, az állhatatlanság is Abiram személyéhez és környezetéhez kapcsolható a vándorlás során.

Ez nagyon komoly ellentétes erő, hiszen Abiramék képesek az egész népet maguk mellé állítani, új bálvány imádását követelve.

Ezt a nagy lázadást a szent céllal szemben csak erővel lehet leverni, amit Józsuéval meg is tétet Mózes. De megint olyan helyzetet ismertet meg Abiram, ami erőpróbát jelent Mózesnek, amitől el kell gondolkodnia, hogy helyes útra indult-e, helyes-e, hogy elindult. Látszólag itt is Mózes ellen hat az Abiram-féle megnyilvánulás, de hatásában mégis előrevisz. Megerősített Mózesben az Úr, a cél helyességét, ilyen eseményekkor pótolni kell az erőt, ami máshonnan nem jöhet, csak kívülről, ugyan is az egész tömeg ellene fordul a vezér akaratának.

Abiram tehát közvetve ható komoly erőt képvisel, ami nem is annyira tetekre, mint számvetésre, gondolkodásra készteti Mózes.

Abiram mellett mást nem emelek ki, ő képviseli legszemléletesebben a tömeg magatartását, az elégedetlen, a távoli cél megértéséhez felnőni nem tudó népet, hiszen folytonos acsarkodásával, ellenségeskedésével a mű során végig jelen van.

Madách azt is bemutatja Abiram mesterkedéseivel, hogy a körülmények nehezülésével egyre nagyobb, elégedetlenebb tömeget kell leszerelni, hiszen először csak a jóság okozta a veszekedést – ami két emberre tartozott csak –, később az egész népet megmozgató lázadást szított Abiram. A méretek természetesen jelzik a konfliktusok mélységét.

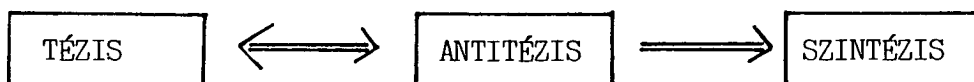
A vizsgált szereplők hasonlóan a női szerepkörökhöz erősítik Mózes feladatvállalását, döntéshelyzetekben segítenek, bár nem annyira konfliktusmentesen, mint a nők esetében.

A nőknél a támasz-szerepet emelhetjük ki, a férfiaknál a küzdésre buzdítás kap hangsúlyt. A kétféle hatás Mózes egyéniségét fejleszti, határozottá, céltudatosná formálja a főhőst.

A SZEREPLŐK RENDSZERE A DRÁMÁBAN

Az előző fejezetekben külön vizsgáltuk a női és férfi szerepköröket. Jól érzékelhető a pozitív hatások túlsúlya, de nem tértünk ki a szerepek konfliktusokkal teli megformálására. A madáchi pálya jellemzője az ellentétek örökös harca, majd e küzdelemből egy fejlettebb szintézis létrejötte. Mértani pontossággal persze nem mutatható ki ebben a drámában sem minden szereplő esetében, vagy nem világlik minden akció – ellenakció során, de remekül megfigyelhető a fontosabb szereplők esetében, hogy a folytonosság kemény ellentétek küzdelméből fakad. Vizsgáljuk meg Jókhebed jellemének, magatartásának alakulását és az ezt motíváló erőket. Az anya az alaphelyzetet teremti meg Mózes számára azzal, hogy a tilalom ellenére szül – ez már egy bizonyos fokú ellenállásnak tekinthető –, s fia közelébe férkőzik a távolságot színlelve. Ha ezt az alaphelyzetet tekintjük ez is tömve van "apróbb" konfliktusokkal. (Tilalom – szül, nevel – teljes közöny.) Tekinthetjük az alaphelyzetet tézisnek is.

A felnőtt Mózes anyja és népe teljes megsemmisítésére készül ugyanolyan határozott erővel, mint ahogyan édesanyja fia nevelését vállalta. Ez megtámadhatatlan ellentéte az előbb leírt képnek. E kétféle erő – az anya és Mózes összeecsapásából születik meg a sokkal fejlettebb szintézis, Jókhebed rábírja a fiát a népvezér szerepre.

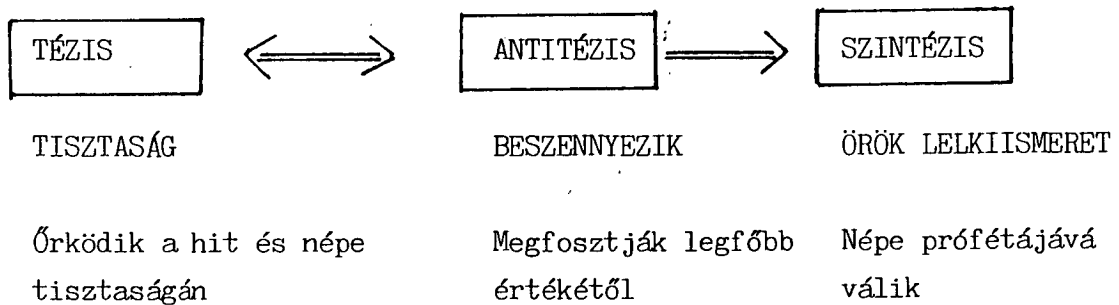

Jókhebed szül, nevel

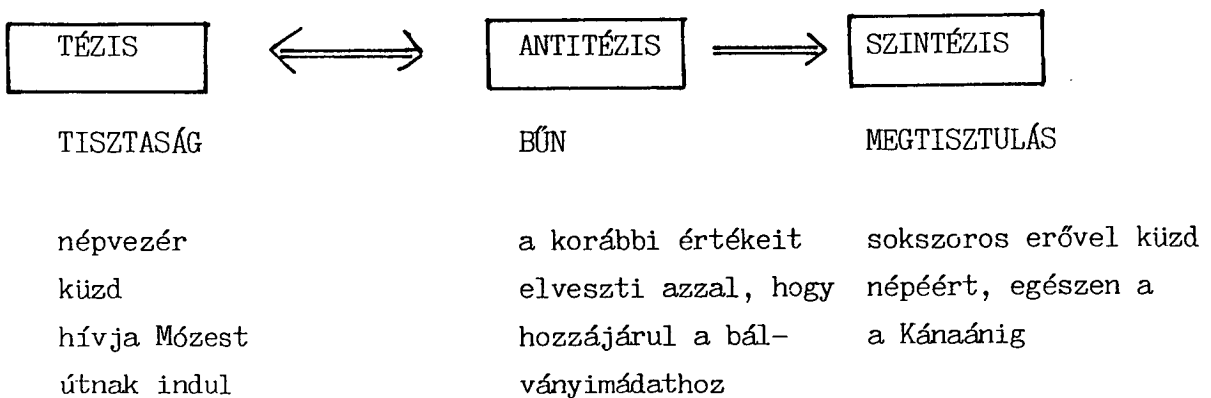
Mózes Jókhebed és
népe elpusztítását
tűzi ki célul

Mózes és Jókhebed vitája
egy magasabb szintű meg-
állapodással zárul

Az ellentétes erők küzdelme és hatása Mária alakján is kimutatható. Mózes testvérét Máriát úgy ismerjük meg, hogy a tisztaság jellemzi és folyamatosan öröklik népe hitén. Az egyiptomi katonák megbecstelenítik, ezek után nem örökösként népe és saját tisztaságán, attól fosztották meg, ami számára a legnagyobb értéket jelentette. Betegen a gyaláztattól az örületbe menekülve újabb feladatot kap, mely szerint örületével folyamatosan figyelmeztetnie kell népét kiszolgáltatott, jogfosztott és leigázott helyzetére.

Az ellentétes erők Áron alakját is befolyásolják, formálják.

A dráma szerkezetét és menetét alapvetően nem befolyásoló szereplők vizsgálata után nézzük meg, igaz-e az ellentétes erők hatása a mű főszereplőire!

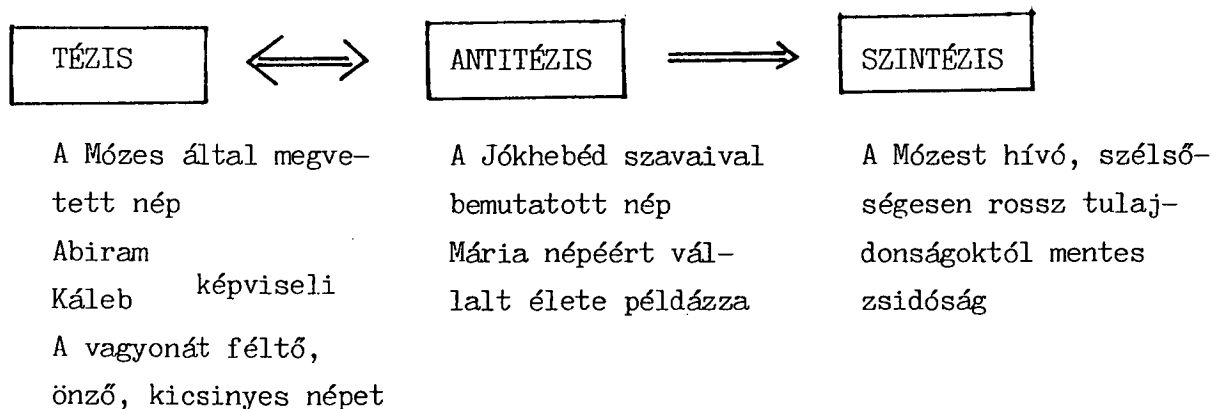
Az alapkonfliktust Mózes és népe szembeszállása adja. Így fontos, hogy a két pólus mozgását, fejlődését is megfigyeljük a fent ábrázolt mellékszereplők után.

Leginkább a népben tapasztalható az ellentmondásos tulajdonságokra épülő tarkaság. Az összezsapó erők a dráma végére egy megtisztult, összetételében homogén néppé vált Kánaánra érdemes etnikumot eredményeznek. A népről kezdetben csak hallunk. Áron és követsége beszél róla, kegyelmet és sorsának enyhítését remélve a Fáraó udvarában. Hogy létezéséről tudomást szereztünk, Madách azonnal ellentétes fókuszokból mutatja a népet. Csak beszél róla Mózes is, Jókhebed is. Igen ám, de hogy!

Mózes lenézi, megveti az általa nem is ismert népet, Jókhebed az erőit kiemelve szánalmat, együttérzést kér fiától számára. Madách már ezzel jelzi, hogy a mű középpontjában álló alapvető tényező nem egyszerű.

Az előrevetített, heterogén értékeket hordozó csoport meg is jelenik, alátámasztja a korábbi feltételezéseket, felvetéseket. A zsidóság kicsinyes, egyéni értékeket féltő, szolgai magatartását éppúgy tapasztalja Mózes - ez őt igazolja -, mint az anya által bemutatott sokat tűrő, szenvedő, szeretetre méltó népet.

A két vélemény és a tapasztalás alátámasztja az ellentétes pólusokat, melyek küzdelmükkel, szembenállásukkal létrehozzák a hívó szót megfogalmazó, látszólag egységes, indulásra alkalmas népet. Az előzőekhez hasonlóan ábrázolva a népet alkotó erőket, így hatnak:

A rossz tulajdonságok, fékező, visszahúzó erők természetesen előke-
rülnek még a dráma során, hiszen a népet szinte a megismerés pillanatá-
ban ábrázoltuk ilyennek, de az ellentétes erőkkel ható, működő helyze-
tekben mindig egy tisztább népközösség folytatja útját egészen addig,
míg emberi tulajdonságaival, tartásával és hitével megszolgálva el nem
érheti jogos jussát a Kánaánt.

Ez a megtisztulási folyamat több hasonló elemből és szerkezetből
épülő állomások sora, mindegyik igazolná külön-külön is az ellentétek
működését a fent vázolt séma szerint.

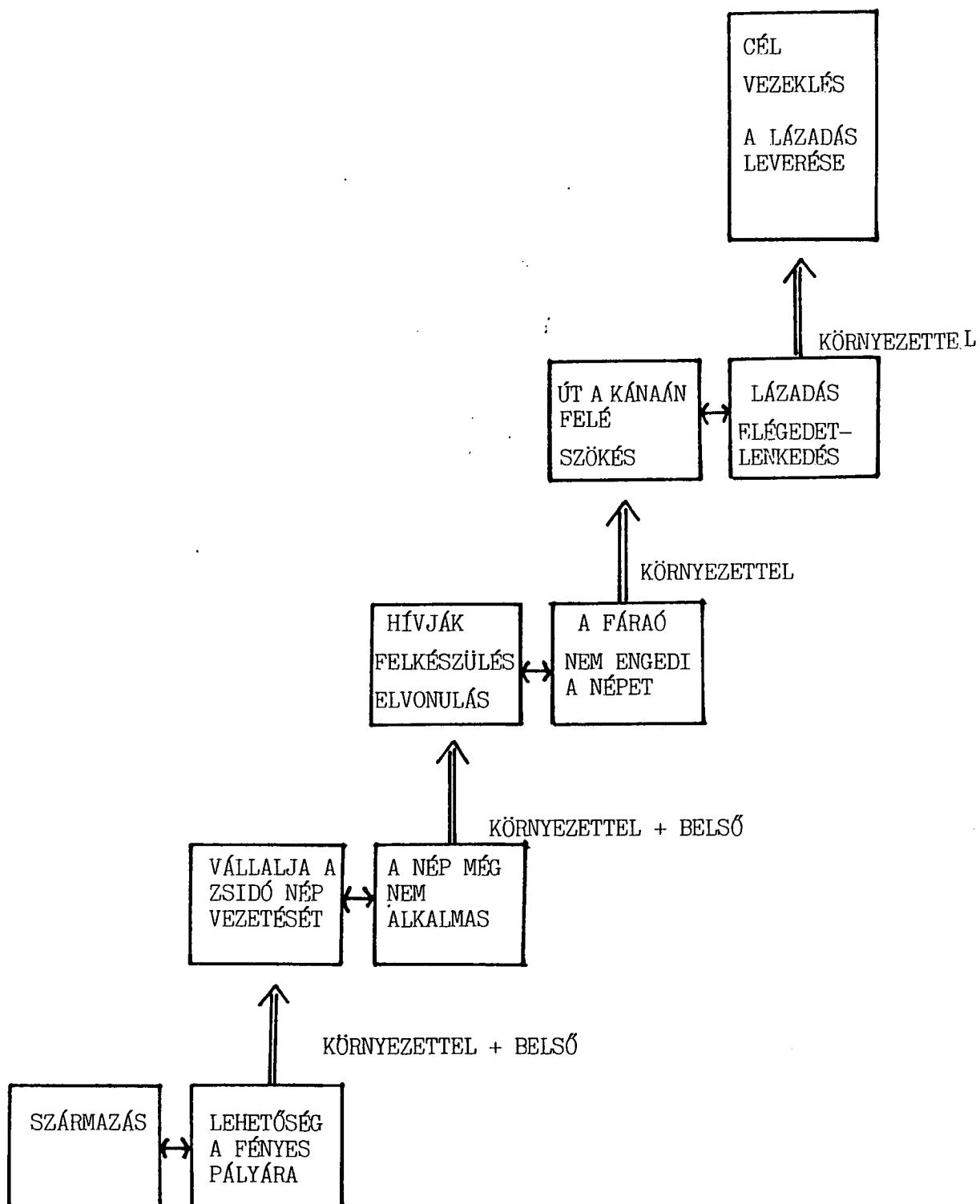
Igaz lenne ez az indulásra váró, a bálványimádó, a pusztában bujdosó
zsidóságra egyaránt.

Mózes jellemét is az ellentétek folyamatos harca formálja, csele-
kedeteit is ez mozgatja. Így az ellentétek összeecsapásából létrejövő
szintézis alapjává válik a következő konfliktushelyzetnek, a szintézis
tézisként működik tovább, és vonzza önmaga ellentétét valamilyen formá-
ban. Az ellentétes erők folytonos küzdelme fontos Mózes jellemének szí-
lárdulásában is. Az ábrán is jelzett ellentétes erők éppúgy okoznak
belső konfliktust is, mint ahogy a környezettel, később azonban Mózes
magabiztossá válik, csak a környezeti erők csapnak össze, Mózes belső
konfliktusa megszűnik.

A cél érdekében kell a határozott jellem, amit a mű kompozíciója is
alátámaszt, elfogadtat, hiszen a korábbi helyzetekben a már vizsgált
szereplők megerősítették, motiválták Mózeset.

A határozottságot is igazolja tehát, hogy a vezető belső konfliktusa
teljesen megszűnik.

A konfliktusok rendszere és a folytonosság Mózes alakjában

Ahogy az előző részben Józsuét a tökéletes vezető paramétereivel jellemezhettük, úgy támasztják alá konfliktusai is szilárd jellemét. Míg Mózes esetében többször is beszélhetünk vívódásról, belső konfliktusról, addig Józsué csak a környezetével kerül konfliktusba. A tiszta, lendületes, lelkes fiú túl heves, gyors támadásra készül már akkor, amikor a szökést még csak tervezik. Tisztaságát mindvégig megőrzi, konfliktusai környezetével vagy hevességéből vagy kötelességéből fakadnak. Állhatatosan várja népével Mózeset, s a hűtlen népet kötelességből bünteti Mózes parancsára. Ez sem okoz semmiféle lelkiismeret-furdalást számára, sőt Amrát is úgy küldi el, hogy a küldetés fontosságát hangsúlyozza, mert ezzel nem egyeztethető össze a család, a kedvesétől kemény szívvel és hideg szavakkal búcsúzik. Ha Mózes konfliktusaihoz hasonlítjuk Józsuéit, jelentékteleneknek mondhatók és sokkal határozottabb egyéniségről vallanak, hiszen csak a környezet és Józsué kerülnek ellentétbe, Józsué önmagával soha.

Amilyen magabiztos Józsué, olyan határozottan rejti el konfliktusait Cippora. Neki csak belső konfliktusai vannak. Mire felszínre kerülhetne a társ szerepből fakadó marasztaló könyörgés, Cippora legyőzi belső konfliktusát, elfogadja a mózesi döntést, s nem áll férje útjába.

Cippora szinte az utolsó próba szerepét tölti be Mózes szempontjából a drámában. Mindig döntés előtti pillanatokban lép színre, hogy létezésével feltétlen számoljon Mózes, s mindezt tudva, látva a prófétaság mellett dönt, a szeretett hitves sem tántorítja el eredeti céljától, Cippora félreáll az útból, nem befolyásolja tovább.

Micsoda erő kell persze ehhez is, hogy a másik pályáját azzal segítsük, hogy félreállunk. Az erő nagyságát, az érzelmek súlyát Mózes is felmérte, ezért intette óva Józsuét attól, hogy nagyon megszeressen valakit, ha már Isten őt is kiválasztotta. Más szereplőknél is működne az ellentétek harcára épülő "teória", hasonló vizsgálódási eredményre vezetne, de a legfontosabb szereplők magatartását és konfliktusait vizsgálva elégségesnek tekinthető az adat, hogy elfogadjuk a fenti állításokat.

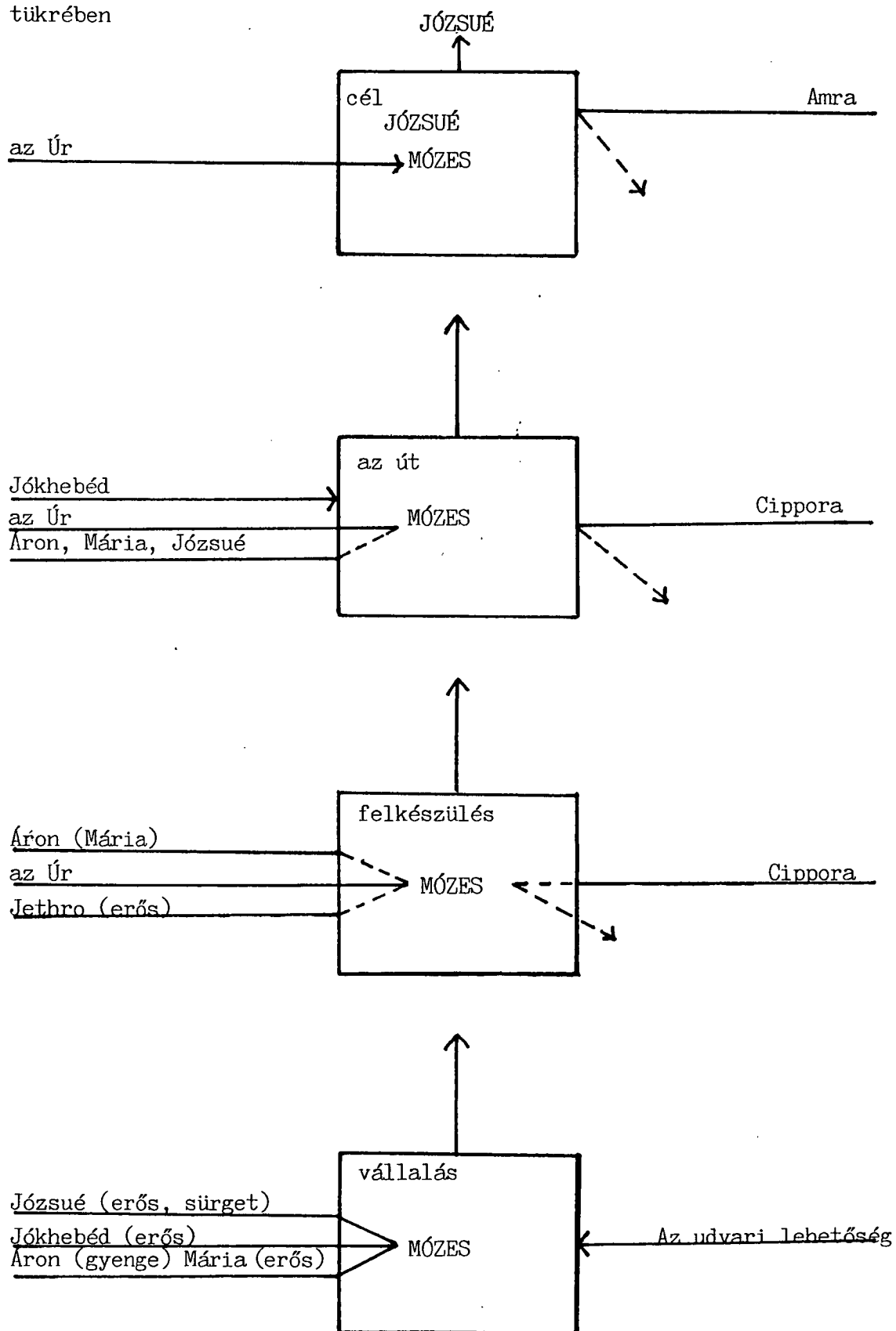
Érdemes még azt is megvizsgálni, hogy a "funkciójukban" hasonló szereplők hogyan válnak alkatrészeivé egy "gépezetnek", mely Mózeset mozgatja, viszi egyre előbbre. Az ábra bal oldalán Mózeset különböző mértékben segítő, direkt módon motíváló erőket ábrázoltuk, jobbról a közvetetten vagy látszólag ellentétesen ható erőket jellemeztük.

Minden szereplő a mózesi szerepkörhöz való viszonyban jelenik meg. Látszik, hogy a cél felé közeledve Mózes egyre kevesebb külső, környezeti indíttatást kap, de ezt nem is igényli, hiszen korábban igazolt jelenségként elfogadhatjuk, hogy magabiztossá vált, s tetteivel olyan régióba emelkedett, ahol az Úr a közvetlen tanácsadója. A környezeti átlagtól eltérő emberek is fokozatosan szorulnak ki Mózes környezetéből. A vállaláshoz is egy prófétikus erő segíti hozzá, Mária örületében válik prófétává, s népét - örök lelkiismeretként lobogva előttük és köztük - egész vándorlásukon végig kíséri.

A vezetést is külső erő vállaltatja el Mózessel. Jethro kellett ahhoz, hogy megerősítse abban, amit ő is érez. Ennél a pontnál már az Úr is megjelenik, pálcával és bottal kíséri Mózeset nehéz pályáján. Jókhebed számára is fontos az indulás előkészítéséhez.

A későbbiekben, és az ábrán is jól látható, gyengülnek, majd végképp megszűnnek ezek a külső erők, amelyek Mózeset közvetve, vagy direkt módon befolyásolják. Vannak olyan hatások is, amelyekre Mózes odafigyel, de az út folyamán veszítenek erejükből. Az erő változását a folyamatosból szaggatott vonallá változtatással jeleztem. Azokat a hatásokat, amelyek Mózes döntését már nem befolyásolják lényegileg, de azért érzékeli őket, "visszaverődéssel" jeleztem.

A Mózeszt befolyásoló környezeti tényezők más szereplőhöz való viszonya tükrében

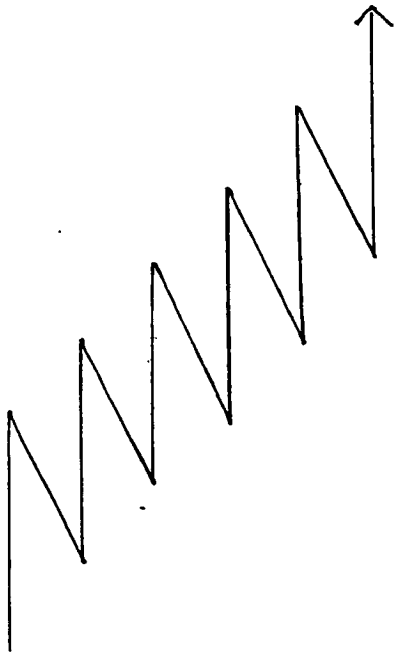
A szereplőket mozgató ellentétes erők dialektikájából, a szereplők rendszeréből és a főhőshöz fűződő viszonyukból látszik, hogy erős kohézióval megkomponált szabályos egységet alkotnak. Szoros összekapcsolódásuk viszi előre a cselekményt, kényszeríti döntéshelyzetbe Mózeset, teszi lehetővé, hogy a főhős gyengéit is megismerjük.

A fogyatékos vezetői és emberi tényezők nem folytatódnak, hiszen Mózes tapasztalataira alapozva Józsuét az esetleges csalódásoktól megkímélendő nem engedi, hogy az egyéniségét és küldetését gyengítő kapcsolatokba bonyolódjon. A dráma szereplő gárdája természetesen elmaradt a Tragédia szereplői mögött számban és erényben egyaránt, de egy másfajta feladatot szépen megvalósított ebben a drámában az író. Azt ugyanis, hogyan munkálkodhat egy közösség – legyen az akár etnikus is – vezére tökéletesedésében, hogyan nyesegetheti beteg vonásait, miként jöhet létre egy fogyatékoságtól mentes vezető a múlt és az elődök példáján okulva. Hiszen Józsué olyan magaslatokon kezdi pályáját, ahol Mózes befejezte. Hangsúlyozottan állítható, hogy mindez a dinamikusan szerves egységet alkotó szereplőknek köszönhető, akik az ellentétes helyzetekkel, döntéskényszerreikkel, látszólagos vagy tényleges ellenállásukkal a főhős vagy a főügy előreviteléért fáradoztak tudatosan, vagy ösztönösen.

Lucifer is azzal teszi nagygyá Ádámot, hogy ellentmondásokkal teli helyzetek elé állítja, ahol döntéskényszerbe kerül. Természetesen sem a luciferi, sem az ádami nagyságot nem éri el Mózes alakja, ám az előbb kifejtett folytonosság jól észrevehetően benne rejlik a műben, s Mózeset egy követhető és követendő népvézérré formálta Madách.

CIKLIKUSSÁG, PERIODIKUSSÁG A DRÁMA SZERKEZETÉBEN,
FEJLŐDÉS A SZEREPLŐK JELLEMÉBEN

Riedl Frigyes mondja a Tragédiáról, hogy folytonosan változó, fölfelé törő a szerkezete. A mozgást az ellentétek küzdelme, összeecsapása hozza létre, működtetve a hegeli dialektika törvényeit. Riedl így ábrázolja a Tragédia szerkezetét:

Riedl elképzelése

(Riedl Frigyes: Madách. Budapest, 1933.
Magyar Irodalmi Ritkaságok. 26.)

A Mózesben is hatnak dinamikus erők, csak itt másfajta szerkezetet hoznak létre. Szinte pontosan ugyanazokkal a mozzanatokkal ismétlődnek meg helyzetek, ugyanolyan összetevőkből épülnek fel. Egy-egy lényegesebb helyzet részei: alaphelyzet – szemlélődés, kivárás – dilemma a döntés előtt – valamilyen külső erő hatására megszülető döntés.

Nézzük meg, milyen fontosabb részeket kell kiemelniünk ilyen irányú vizsgálódásra a drámából! Mindjárt a Fáraó udvarában találhatunk egy elemezhető környezetet. Az alaphelyzet szerint Mózesre a tehetsége miatt a Fáraó udvarában fényes pálya várna, de tudomást szerez származásáról, és újabb, az előzővel ellentétes tartalmú/jellegű szerep elvállalására kéri. Dönteni nem tud azonnal, nem is akar, előbb meg kíván győződni a hallottak igazságáról. Ez tekinthető a meggyőzés, szemléltetés, kivárás időszakának.

Ez alatt olyan hatások érik, ami miatt elkeseredetten hátat fordítana legszívesebben. Látja, hogy a zsidó nép még nagyon éretlen a változásra, az egyéni érdekek, emberi gyarlóságok fontosabbak a köz érdekénél. A döntés meghozatalában, mely szerint vállalja a zsidó nép vezetését, csak megvárja, még alkalmas lesz rá a nép -, a megtévelyodott testvér, Mária tekinthető külső segítségnek. Az első fontos csomópont tehát a feladat vállalásra, amely jól elkülöníthető szakaszokra, periódusokra tagolható. Ezek a stációk nyomon követhetők az indulás előkészületeiben, körülményeiben is.

Az alaphelyzet: Mózes várja a zsidó nép követeit, szeretné, ha népe megérne, felnőne a változás igényéhez. Közben békés családi életét él, környezete a teljes nyugalmat és harmóniát biztosítja s biztosítaná számára, ha ő is csak átlagember lenne. De mert többre hivatott, hiányzik valami az életéből, és ezt a valamit igen-igen várja. Ebben az alaphelyzetben jelennek meg a követek. Mózes nagyon megörül, de el is szorul a szíve. Nem tudja, hogyan döntsön. Megint külső erőre van szükség, amely a dilemmát eldönti, s Mózeset a vállalás irányába tereli. A jelenet rövidebb, ezért nem érezhetők annyira ezek a stációk, de azért jelen vannak. A drámában fejlődés is van természetesen. Ismétlődnek ugyan ezek a helyzetek, de mindegyik az őt megelőzőnél egy magasabb szintet képvisel. Ha az előbb említett két helyzetet vetjük össze, látható a különbség a döntések minőségi fokában.

Az első helyzetben egy érzelmileg befolyásolható (az anya kell ehhez) fiatalember változtatja meg karrierje irányát. Ehhez a saját erejére, tehetségére kell számítania, ügyes fogásokkal veszteség, lemondás nélkül képes végigvinni elképzeléseit.

A második helyzetben már egy kisebb közösséghez kapcsoló köteléket kell felszámolnia. Az egyiptomi udvarban Mózes döntése, választása csupán az ő életére lehet döntő hatással. Ha a szívéhez közel álló feleség s gyermekről kell lemondani valakinek ahhoz, hogy az egyénre - nem családra - szabott feladatot vállalja, az nagyobb elszántságot, határozottságot követel.

A második döntés sokkal nehezebb, hiszen a biztonságot jelentő családtól kell elszakadnia.

Fontos minőségi különbség a két helyzetben még Mózes magatartása is.

A fáraó udvarában magabiztos, már-már dölyfös gőggel nyilatkozó emberként ismerhetjük meg. Gőgjét a már említett emocionális hatás megtöri, de határozottsága, magabiztossága megmarad, a népe elé fölénnyel lép. Nem kiforrott vezetőegyénséget látunk tehát.

Ahogy Mózes szerint nem szenvedett még eleget a nép ahhoz, hogy értékelni tudja a szabadságot, épp így nem készült még föl ő sem a vezetésre. Szüksége volt az érlelő időre, hogy megmérhesse, átgondolhassa saját egyéniségét is. A második döntésnél, melyre Jethro és Jehova bízta, már az alkalmasság kérdése is fölmerül. A korábban magabiztos fellépésű Mózes ezen nem gondolkodott volna. Belátható tehát a minőségi változás is Mózes jellemében, magatartásában, ami fejlődést jelent.

"S hogy bírom én ez óriási művet?"

Ebben a jelenetben Mózes nehezebben dönt, több érvet, ellenérvet sorakoztat föl. Ez is jelzi, hogy milyen súlyú feladat ez, s ha valaki vállalja, minden erejével ezen kell fáradoznia. Azzal, hogy Mózes elvállalja a küldetést egy jelentős szakasz lezárul. A népvezér belső küzdelmeit is megvívta. A vívódó hőst kétszer is láthattuk.

Az egyiptomi udvarban, ahol megtudja származását, és Mídiában, mikor eljöttek érte. A belső viharok edzették, határozottá és erőssé tették Mózeset, lenyesegették egyéniségéből azokat a vonásokat, amelyek még meghiúsíthatnák a vezető szerep betöltését. Így, megerősödve önmagától és nekibátorodva elindulhatnak a néphez.

Újabb fontos helyzet következik, amelyben a kör megismétlődik. Mózes és Áron a Fáraónál jár, hogy engedélyt szerezzen a pusztai szertartáshoz. Amíg Ők ketten a Fáraóval tárgyalnak, a nép egyes vezetői fontolgatják az esélyeket. Mózesék sikertelen tárgyalásai miatt a nép néhány hangadó hatására fellázad. Mózes megint döntéshelyzetbe kerül. Most tehetsége, helyzetfelismerése révén úgy állítja maga mellé a népet, hogy Őket is döntéskényszer elé állítja. Mihelyt érzi, hogy a tömeg őt támogatja, azonnal sorolja a feltételeket, magatartási szabályokat, amelyek maradéktalan betartásával érhető csak el a cél. A döntésben segítő külső erő most is megjelenik.

Először a nép dilemmáját kell eloszlatni. Őt kell döntéshez segíteni. Mária, a sebeiben prófétává vált lány jelenik meg és ébreszti fel a nép lelkiismeretét. Látna az egyiptomiaktól elszenvedett sebek örökös hordozóját a nép úgy dönt, hogy Mózes mellé áll. Mindez akkor következik be, mikor a vezető már saját erőből is félig-meddig maga mellé állította a tömeget. Mária a döntést sürgeti, Jókhebed az indulást. Érzi, hogy közeledik a halála, de nem rabságában akarja befejezni földi pályáját. Mária kitartásra biztatja, Mózes is nyugtatja, hogy hamarosan indulhatnak.

Jókhebed sürgetését is felfoghatjuk külső segítségnek. Így ebben a jelenetben is megtalálhatók azok a szelvények, amelyek eddig mindenütt. Alaphelyzet, döntést megelőző meditáció, döntést segítő külső erő. A népvezér és a törekvését segítő külső erők lehetővé tették, hogy a zsidó nép kiindulhasson rabságából. Óriási dolog ez!

Mózes taktikája, leleménye is kellett hozzá. A korábbi döntéshelyzetekhez képest itt is látható minőségi változás. Mózes ettől a pillanattól kezdve a jövőben él, gondolkodik, lát. A jelen csak azoknak az akadályoknak a sora, amelyeket le kell küzdeni közös erővel, okos vezetővel olykor-olykor csellel. Fokozatosan nő a döntéshelyzetekben a felelősség, súlyosbodik a feladat terhe is.

Az indulás után Jókhebed hamar meghal. Halála szintén külső erő, külső jel arra, hogy az eddig bejárt út helyes. Jókhebed küldetése lejárt, ő már teljesítette feladatát. Az indulás a feladat elvállalásához képest előrelépés, döntő dolog, de eltörpül akkor, ha az út viszonytagaival vetjük össze. A szenvedésre, a nélkülözésre, az éhezés divattá válására (ha a szükség azt parancsolja) is figyelmeztetett Mózes még az indulás előtt. Akkor mindenki úgy érezte, képes lesz a nélkülözések elviselésére, de amikor ez valósággá vált, a türelmetlenebbek megelégteltek. Szinte megismétlődött az indulás előtti jelenet a pusztában. A bolyongás során Mózes magára hagyja népét. A törvényekért ment, hogy az emberek mindig maguk előtt lássák életük legfontosabb szabályzóit. A magára hagyott nép viselkedése alaphelyzetnek tekinthető. A kőtáblákat cipelő Mózes döbbenten veszi tudomásul, hogy népe még nem az a nép, akinek ő hitte. Bízott abban, hogy az eddigi szenvedések megedzették már annyira a népet, hogy nem lehet fellázítani. Abban is hitt, népe is megbízik benne annyira, hogy föl sem merülhet még a lehetősége sem, hogy esetleg be is csaphatta őket Mózes. Ebben a helyzetben ismét döntés előtt áll a népvezér. Annak örült csak igazán, hogy a zsidóság között voltak olyanok is, akik nem váltak bálványimádókká, hanem kitartó ősi szokásaik, eredeti vallásuk mellett a többiek viselkedését szégyellve várták vissza Mózeszt. Ez adott erőt Mózesnek, ez tette bizakodóvá, és csak azokat büntette, akik azt megérdemelték.

A jelenet igazolja a nép szolgalelkűségét, megingathatóságát, ami miatt a büntetés jogos, de a csoport tartalmaz olyan erőket is, amelyek megérdemlik a túlélést. Ezért Mózes úgy dönt, hogy a hűséges Józsué és népe

álljon bosszút, tizedelje meg a hűtlen zsidóságot. A büntetést hozó döntéskor Mózes határozott, akkor viszont töpreng, mikor a Moabita törzs rátámad a megfogyatkozott számú és erejű zsidóságra. Sajnálná őket, ha elvesznének, bár a büntetést is megérdemlik. A mérlegelés után úgy dönt, hogy segít népének. Ezzel az elhatározásával népe sorsát dönti el, lehetőséget ad az életben maradásra, az élet folytatására. (Ez a jelenet párhuzamba állítható az indulással.)

A büntetés második fele, a moabiták támadása is fölfogható külső jelnek. Isten is helyesnek tartja, hogy Mózes büntet, de nem elégséges ez a büntetés, ki kell még egészíteni. Hogy hol legyen a határ, azt Mózes szabhatja meg, mert a segítségadás az ő karjaiban van.

Ez a jelenet párhuzamba állítható az első helyzettel. Ott is a nép életéről volt szó, igen határozott, gyors döntésekre volt szükség. Ez a dráma legdinamikusabb része nem csupán a küzdelmek miatt, hanem azért is, mert itt látható a nép és vezér legszínesebb arculata. Látható, milyen fokra jutottak el az indulás óta. Mennyit változott a nép, mennyit változott Mózes. Szinte pillanatonként más-más helyzetekben kell közvetlenül nem érzékelhető külső segítség nélkül döntenie.

Először a bálványimádó nép látványát kell megemésztenie, később saját népe pusztulását úgy, hogy a parancsot ő adta, majd a Moabita törzs támadását kell valahogy visszaverni. A gyorsan változó képek a dönteni képes vezetőt igazolják. Látszik, hogy a dráma elején még lenézett népet megszereti Mózes. A nép is változik valamelyest, bár ez még nem gyökeres javulás, de hajlandóbbá vált a jóra. Mózes döntése itt tehát létkérdés.

Még egy ilyen fontos helyzet van a drámában, amelyben tökéletesen érvényesülnek az eddig tárgyalt elemek. A Kánaán bejárata előtt várakozó nép, a zsidóság nem tud túrni, ezért Isten döntése alapján nem mehet be a Kánaánba. Ebből a konfliktussal teli alaphelyzetből kell megoldást találni Mózesnek. Mikor megtudja, hogyan értékeli Isten az ő népét, segítségért könyörög, kegyelemért, felajánlja saját életét váltságdíjul.

Váltságdíjúl, hogy megváltsa vele az emberiséget. Ebben a helyzetben Jehova hozza őt döntéskényszerbe.

Mózes szinte könyörög a népért. Úgy gondolja és érzi, hogy ismeri fajtaját, szereti őket és érti, és azt gondolja, mindenképp megérdemelné legalább a tiszta lelkű nép, hogy bejusson az ígéret földjére. Sikerül Mózesnek alkut kötnie az Úrral. Ez a döntés eddig nem ismert méretű áldozatot követel Mózesről. A családjáról már korábban lemondott.

A pusztában ugyan megjelent még egyszer a családja (Cippora, Jethro), hogy ha úgy határoz Mózes, hogy velük marad, kéznél legyenek. Hasonló a szerepe itt is a családnak, mint a korábbi döntésnél, csak itt még az élettől is el kell búcsúznia. Külön-külön is nehéz a választás, hát még együtt. Mire eddig a pontig eljut Mózes, már szinte teljesen elszakad az emberi mércétől, csak a vezetést – ami egy csoport fölé emeli – és a tökéletes alkalmazkodást, parancsok követését látja. Ez a szint nagy változást jelent, s különösen akkor tűnik szembe, ha a dráma kezdetén megismert egyéniséggel vetjük egybe. A feladatok nagyságával egyenes arányban nő azoknak a dolgoknak az erkölcsi értéke, amelyekről a vezér lemond. Mózes szívesen hal meg, hiszen ez egy magasabb rendű megvalósulás úgy, hogy közben azt is tudja, hogy népe bejut a Kánaánba. A döntést ebben a jelenetben is hosszú vívódás előzte meg, és a határozott állásfoglalást külső jel, maga Jehova adta.

Mózes halála előtt még a legszebb jutalmat is megkapja, megláthatja Jehovát és a Kánaánt. A vég így felemelővé válik, Mózes a korábbi áldozataiért egy magasabb rendű jutalmat kap.

A bemutatott csomópontok igazolják, hogy a ciklikusság és periodikusság igaz a mű szerkezetében, sőt ezek között az állomások között minőségi változás, fejlődés is megfigyelhető.

Egy-egy feladat elvállalására szinte mindig ugyanazok a külső és belső erők készítetik Mózeset. Ezek az erők gyakorta ellentétesek, lelki válsághoz, vívódáshoz juttatják a hőst. Minden esetben megfigyelhető a nő szerepe. Csak a Sinai hegynél nincs jelen női segéderő, másutt mindenütt ott van. Ha azonnal nem is érezzük, hogy a nagy cél felé terelgetik Mózeset, ez hamar kiderül. Néha úgy tűnik, alakjuk közömbös, de hamarosan részévé válnak a megfelelő döntésnek úgy, hogy Mózes jellemfejlődését is elősegítik. Ez a ciklikusság fejlődést is jelent. Nemcsak a mozzanatok azonosíthatók, fázisai a vállalásig, tettikig futó útnak, mindig egy bonyolultabb, összetettebb formában vannak jelen. Az alaphelyzetet vizsgálva is láthatjuk a fejlődést, a bonyolultabbá válást:

- A fáraó udvarában problémamentes alaphelyzetet jelentene az egyenes ívű karrier
- Egységes a zsidó nép szenvedése is, bár vezetői próbálkoznak apróbb engedmények elérésével.
- Összetettebb a kép, mikor a kivonuláshoz gyűjti a népet Mózes. A széthúzó népben az egységet kell megteremtenie úgy, hogy kedvét ne szegje a tömegnek. Viszonylag egyszerű módot választ Mózes: választási lehetőséget ajánl a zsidó népnek.
- Még bonyolultabb a helyzet a Sinai pusztában, ahol erős kézzel kell a hűtlen népet megtisztítani a korcs hajtásoktól, s ugyanennek a népnek kell felvennie a harcot a moabitákkal. Egyszerre dönt itt a kemény szívvel büntető és a bünteleneket, ártatlanokat megmenteni akaró Mózes.
- A negyven év bolyongásához erő, kitartás, szív és ész egyaránt szükségeltetik. Addigra már csak a népéért lesz a vezért, és teljes erejével azt szolgálja.

A fentiek egyértelműen igazolják, hogy változás, fejlődés is megfigyelhető az azonos szerepet betöltő helyzetekben.

A változás megfigyelhető a "külső jelek" jelenlétében is. Először Jókhebed a teljes mértékben ember hozza döntéshelyzetbe Mózeset. Ebben még semmi rendkívüli erő nincs, illetve ami rendkívüli, az az elért hatás.

A hatás magyarázható az emóciókkal, nem véletlen, hogy éppen az anya játsza a "felvilágosító" szerepet. A második jel, Mária prófétaasszony, aki már kicsit égi jelként is felfogható. Az ő prófétává válását az egész nép elfogadta, így azokban a helyzetekben lépteti őt színre Madách, amikor a nép és vezetők közt támadó véleménykülönbség, vita, konfliktus késlelteti a döntést. Máriát elfogadja intő jelként a nép is, Mózeshez is közel áll, hiszen testvére... Hasonlóan működő égi és földi jel Jethro is, aki a család és Mózes között tölti be ugyanazt a szerepet amit a nép és a vezér között Mária.

A legelvontabb "külső" jel maga Jehova. Az Urat csak Mózes érti, veszi észre, csak neki küld üzeneteket. A ködoszlopot senki sem látja, a hangokat senki sem hallja Mózesen kívül. Ilyen egymásutánban válnak egyre bonyolultabbá a külső erők is, amelyek Mózes útját igazgatják.

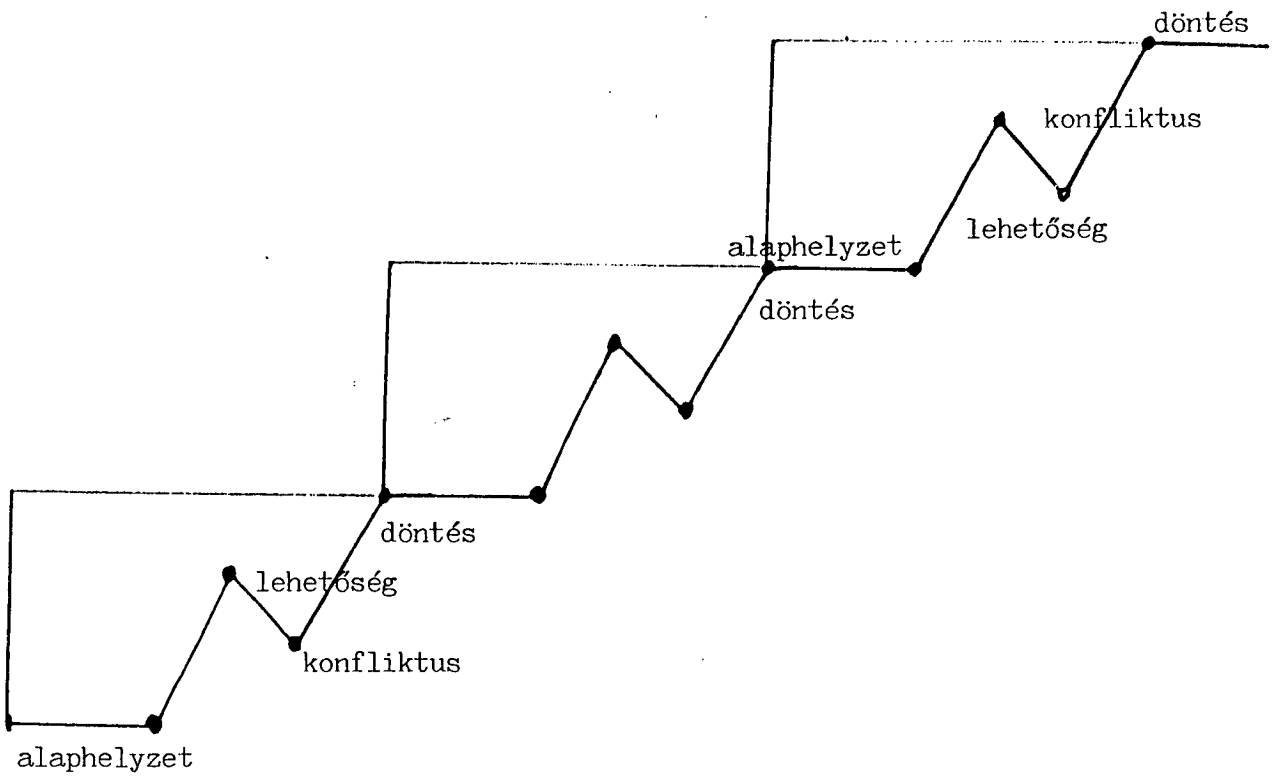
Az átlendítés eleme is ismétlődik minden helyzetben, mindig kell valami döntő mozzanat, ami a vívódó hősre olyan aerós hatást tesz, hogy visszavonhatatlanul elkötelezze magát.

A ciklikusság mellett a feladatok nagyságában is van fejlődés, bár ez inkább fokozati különbségeket jelent.

Ez a ciklikusság és folytonosság eredményezheti a drámai hősök (hős) dinamikus fejlődését. A legtöbbet változó hős Mózes és a nép. A Tragédia cselekményét olyan remekül mozgató ellentétes erők küzdelme itt is megvan. Hogy ütközhessenek a különböző pólusú erők, több helyen jelentősen eltér Madách a Biblia történetétől. Hogy az ellentét még nagyobb fejlődést hozhasson létre, Madách az ellenséges táborban ígér először karriert Mózesnek. Erről a fényes pályáról kell lemondania először ahhoz, hogy elnyomott népe vezetőjévé válhasson, amennyiben érdemesnek tartja erre a zsidóságot.

A mű végére a tehetsége teljes tudatában lévő ember alárendelődik a tömegnek, életét áldozza azért, hogy fáradozása gyümölcsét majd az arra érdemes utókor leszedhesse. Az ellentétek végig jelen vannak a drámában. Ellentétek hozzák közelebb Mózes és a népet is egymáshoz. Mózes tehetséges leleménnyel számol le az elégedetlenkedőkkel, lázadókkal, hiszen kegyetlennek is kell mutatkoznia, ha a népet győzelemre akarja vinni, mert a cél eléréséhez határozott útra van szükség, semmilyen engedményt nem tehet.

A Mózes szerkezeti sémája a ciklikusság, folytonosság és periodikusság tükrében:

A DRÁMA MŰFAJÁRÓL

A Mózes műfaját nagyon nehéz meghatározni. Nem tartalmaz olyan egyértelmű vonásokat, amelyek alapján valamelyik kategóriába tisztán beleyezhető lenne. Már a mű elbírálásakor – valószínű, hogy emiatt sem kapta meg a kellő elismerést – ismert szakembergárdának okozott dilemmát a mű hovatarozása. Nem lehetett drámának tekinteni – akkori drámai alaptételek hiányoznak a Mózesből –, bár a műfajra hasonlított, inkább dramatizált eposzhoz vélték hasonlónak. Maga az író is érezte, barátjának meg is fogalmazta, hogy "e mű is másforma, mint rendesen színműveink." Csak egy volt biztos, a drámapályázatra "tisztább" műfajt vártak.

A későbbi szakirodalom is foglalkozott a műfaj kérdésével. "Voinovich Géza Madách-könyve szerint: 'Szerkezet dolgában az egész inkább dramatizált eposz, mint valódi tragédia'. Mózes nem tragikus hős, 'nem száll szembe a világrenddel' más szóval nincs tragikai vétke; népe szabadságáért küzd, azt végül ki is vívja, noha maga nem mehet be az Ígéret földjére, de meglátja azt Nébo hegyéről, és tudja, hogy célja beteljesül, népe új hazát szerez." (Horváth: I.m. 252. l.)

A főhős nem tragikus hős, drámai-esztétikai értelemben érték nem pusztul, az értékekhez való viszonyulások rendje sem cserélődik fel. A klasszikusan használt drámai műfajok közül egyik ismérvei sem lelhetők fel egyértelműen. Akkor dráma-e egyáltalán a mű?

Ha Arisztotelészre gondolunk, és a görög drámairodalom legjelentősebb vonásait emeljük ki, és annak tükrében vizsgáljuk a művet nagyon is dráma.

Párbeszéd, cselekvés, konfliktus – mind megtalálható a műben. Katarzist vált ki a történet vége, tehát mint drámai kellék ez is jelen van. A műnem – kategória tehát biztos. Létezhet-e, hogy a műnembe belefér, a műfajba sehogy? Kell, hogy legyen valami megoldás.

Ha a cselekvéssorból indulunk ki és megint az arisztotelészi elméletre utalva az ok-okozati összefüggéseket nézzük, a konfliktusok érdekében találjuk magunkat. Ezek a meglévő konfliktusok – dolgozatomban korábban a dráma szerkezeténél, a szereplők jelleménél, rendszerénél utaltam rá – alapját adják a műnek.

Napjaink gyakran publikáló drámaelmélet-íróját érdemes segítségül hívni, ha megnyugtató választ keresünk a Mózes műfajára. Bécsy Tamás a műnemen belül három jelentős drámamodellt vizsgál. A Drámamodellek és a mai dráma című könyvében még csak modellről, típusról beszél, A dráma esztétikájában a típusokat műfajnak nevezi. A műfaj szó használata tudatos, a megfelelést az író alá is támasztja érvekkel.

Bécsy modelljei alapján három típusról beszélhetünk:

- konfliktusos dráma
- középpontos dráma
- kétszintes dráma

Ha a Bécsy-féle megfelelést vesszük szemügyre, a Mózes megint feladja a leckét. A konfliktusos drámamodell alkalmasnak látszik, de a kompozíció sajátosan érvényesül.

A konfliktusos dráma legfőbb műfaji törvényszerűségei a következők:

"- a szituáció az alakok egyéni és társadalmi tartalma és helyzete következtében két ellentétes akarattal és céllal rendelkező személy (vagy csoport) körül épül föl, ahol mindkét félnek eszközei is vannak akarata érvényre juttatásához és céljai eléréséhez; s e célok elérésére mindkét félnek lehetősége van; (Bécsy Tamás: A dráma esztétikája, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 66. 1.)

Az elemzett dráma fő konfliktusa Sőtér István szerint is a nép és Mózes ellentéte (Sőtér István: A magyar irodalom tört. jegyzet.)

A nép szabadulásra vágyik az egyiptomi rabságból, Mózes a zsidóság még nehezebben elviselhető rabságát, majd teljes megsemmisítését javasolja, s kész lenne – tehetsége révén e tettet végre is hajtani. Az alaphelyzetből – amit nem ok-okozati összefüggés hoz létre, s azt nem is befo-

lyásolja - világosan kivehető a két pólus külön-külön célokkal. A nép és Mózes céljai: a szabadulás, illetve a rabság. Itt vesz érdekes fordulatot a dráma, már az alaphelyzetben. A konfliktus a drámában még feloldódik, az egyik fél bukása vagy a másik oldal győzelme minden helyzetet megold. A két pólus és a két cél folyamatosan jelen van a drámában egészen a megoldásig. A megoldás a dráma végén következik be úgy, hogy valamilyen formában csak az egyik fél marad "állva". Ha ez a megoldás elfogadható, miért ne lehetne egy taktikai csavarral részmegoldást találni egy dráma elején. Ez a részmegoldás nem végleges, nem is tökéletes, de része lehet a teljes megoldásnak, elsőgítheti azt, működtetheti más összetevőkkel a konfliktus pólusainak küzdelmét.

A mi esetünkben az alapkönfliktus elfogadott, a nem egybeeső célok is jól láthatók az alaphelyzetben. A két szembenálló fél közül viszont csak az akkor még negatív oldal (Mózes) rendelkezik/het azokkal az eszközökkel (jellem, felcsiklanó hatalom, tehetség), amellyel célja elérhető lenne. Akkor viszont a megoldás adott, a küzdelemnek nincs tovább értelme.

Így az első konfliktushelyzet átrendeződik, az egyik fél (Mózes) felismeri, hogy a néppel azonos célért kell küzdenie. (Jókhebed feltárja Mózes származását.) Ebből fakadnak a későbbi konfliktushelyzetek, amelyekben a zsidóság és Mózes közeli elképzelései válnak szét, így az egyik vagy másik félnek részlegesen veszteséssé kell válnia. Ha Mózes népe a döntés, indulás pillanatában érdemes lenne a kánaáni életre, nem lenne szükség Mózesre.

Az alaphelyzet később, a mű megoldásaként újra visszatér, Mózes és a nép útja újra kettéválik.

Mózes győzelemre juttatva a népét boldogan hal meg. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy egy-egy helyzetben a két szembenálló fél célja hogy van jelen, láthatjuk, hogy kezdetben két jól elkülöníthető ellentétes cél, majd közös feladat jelenik meg, ami újra eltérő célhoz és úthoz vezet a feleket.

Ez felfogható úgy is, hogy Mózes elfogadja a másik fél célját magasabb rendűnek, annak eléréseért fáradozik is, majd vállalja a halált, az emberi megsemmisülést, hogy népét megváltsa, és saját lelkét átrendezze. A konfliktusok értelmezése már akkor is bonyolultabb, ha egyén és csoport — közösség kerül szembe egymással, s főként akkor nehéz, ha az induló szituáció a dráma során részlegesen átrendeződik, a korábbi viszonyok újabb vagy más értéket képviselnek.

A következő konfliktusos drámát jellemző törvényszerűség:

"- a dráma cselekményének menete egyenlő a két akaratból fakadó viszonyváltozások megvalósulásával, vagyis tettváltozássorozattal" (Bécsy Tamás: I.m. 66.)

E tétel vizsgálatakor a már azonos célért küzdő Mózes és a nép tetteit, tettváltásait célszerű megfigyelni.

Az első konfliktus akkor tapasztalható, mikor Mózes a népet is meg akarja ismerni az indulás előtt. Ha tapasztalatai kedvezőek, élükre áll, és akár el is indulhatnak. Ez lett volna a konfliktusmentes megoldás. Ehelyett a kicsinyes tulajdonságokat is tapasztalja Mózes. Így a nép hiába szeretne indulni, a feltételek, a lehetőségek még nem adóttak.

A megfelelő állapot eléréséig sokat kell fáradoznia a vezetőnek, változnia a népnek. Itt a közeli célok között van különbség és ellentét.

A nép így is indulna, nem számol az út viszontagságaival, próbatételeivel, Mózes viszont ilyen emberekkel nem akarja vállalni az utat.

A tett, a tettek nem igazán cselekvésben nyilvánulnak meg, vagy nem biztos, hogy abban, de a nép azon elemeit, amelyek csorbítják az összképet, nevelni, büntetni, megváltoztatni, stb. kell, tehát a korábbi léthez képest mást kell produkálni, ami valamilyen szintű cselekvés eredménye.

Az induláskor, a bálványimádáskor Mózes törli le az elégedetlenkedőket, ezek a cselekvések teszik lehetővé, hogy a mű cselekménye, az esemény sorozat a kitűzött cél felé haladva létrejöjjön.

A tettváltások tehát folytonosan előre mozgó rugói a drámának. E cselekvéssorokat pedig mindig ok-okozati összefüggés mozgatja. (Pl. /Mózes elmegy a törvényekért, hogy népe állhatatosságát kipróbálja — sokallja a nép az időt, még nem bízik kellőképpen/ — /bálványimádatba fog a zsidóság — Mózes büntet/.)

Az ok-okozati összefüggésnél is megfigyelhetők a konfliktusok, az apróbbak éppúgy, mint a komolyabbak. A próba tekinthető oknak, a csalódottság, hiábavaló várakozás okozatnak, majd ezek együttese okot szolgáltat Mózesnek a büntetésre melyből az okozat könnyen látható, egy tisztább, v adhajtasoktól megtisztított nép folytathatja az utat. A konfliktusos drámát jellemzi még, hogy:

"- az egyes alakok azáltal jellemződnék, hogy a két ellentétes akarat és a cél közül melyik mellé csatlakoznak, s hogy ezek konkrét tartalmait milyen módon, milyen variációkban hordozzák."
(I.m. 66. l.)

A szereplők részletes bemutatásakor kitérünk a főhőshöz való viszonyuk értelmezésére is. E dráma esetében ez válik fontossá, hiszen a kezdeti két cél az egész műben eggyé válik, ezért küzd Mózes is, és a nép is ezt akarja, csak az elérés módjában nincs egyetértés. Ha a szereplők hovatartozását megállapítjuk, látszik belőle, hogy a mű melyik pólusán állnak, milyen értéket képviselnek. A szereplők rendszere című kis fejezetben pontosan ezt a folyamatot domborítottuk ki, ahogyan Mózes függetlenedni tud a rá ható külső erőktől, azaz ahogyan a konfliktus egyre enyhül, vagyis nincs is már olyan nagy szükség az ellenpólus jelenlétére. Ez természetesen már a végpont, mikorra már minden gáncsokodó, beteges elemtől megszabadul a nép, és méltó a Kánaán gazdájává válni. Az összezsapások ritkulása is igazolja, hogy fokozatosan csiszolódik ez a kapcsolat. Így a pozitív alakok kerülnek a műben túlsúlyba, azok az erők, amelyek

Mózes és a nép közös céljának elérését segítik, siettetik, persze nem szabad megfélekedezni a nép gyarlóságát jelképező Abiram és társairól sem.

A szereplők jellemzésekor jól felhasználható tehát a hovatarozás is. Hogy nem annyira a két pólushoz, mint inkább Mózeshez való viszonyuk a fontos, elfogadható azért is, mert céljuk - mint már vázoltuk - egybeesik.

Fontos ismerv még, hogy:

"- a két fél közül valamelyik eléri célját; akár úgy, hogy meghal; akár úgy, hogy életben marad; akár úgy, hogy életben maradva győz." (I.m. 67. 1.)

Ez a tétel is sajátosan érvényesül, de tétel formájában mégis igaz. Valamelyik fél eléri célját. Mindkettő eléri.

Igaz, Mózes nem jut be a Kánaánba, de erkölcsileg és esztétikailag magasabb értékét képvisel, hogy az Úr magához rendeli. Mózes kívánságai sorra teljesülnek, meglátja Kánaánt, az Urat, tulajdonképpen nyugodtan, a lelkében békével és emelkedettséggel hal meg. Esztétikai értelemben mindez nem tekinthető értékpusztulásnak, inkább felemelő hatást vált ki.

Ahogy Mózes megváltoztatta eredeti célját azzal, hogy elvállalta a zsidó nép kivégzését a rabságból, elképzelhető egy újabb változás is. Kialakult Mózesben az Úrhoz közel kerülés vágya is, hiszen annyiszor bátorította, irányította őt Jehova. Az is igaz, hogy a népben élni és halni tudás képessége is kialakult Mózesben. Hogy műve befejeződhessen, hogy a már megigazult nép elnyerhesse szenvedése jutalmát még a földön, Mózes mindent vállal. Mindkét értelmezés igaz lehet, valamilyen arányban, hiszen Mózes éppúgy szolgált Urát, mint népét, hiszen szent küldetésének érezte, hogy az Úr által megszabott feladatokat a választott nép boldogulásáért megtegye. Az egyik pólus tehát - mondhatjuk - elérte célját.

Elérte-e vajon a nép? Mindenképpen, hiszen az út során minden korcs, beteg, gyenge elemtől megszabadulva egy fiatal, tiszta kötelességét jól

ismerő vezetővel, Józsuéval betelepülhetett a Kánaánba. A végső állomáson ez a győzelem már semmilyen áldozatot nem követelt. Az út során - egy-egy tettváltás eredményeként - a kiválasztódás, így az értelmetlen pusztulása megtörtént. Ez persze szükségszerű, tényleges érték a célt figyelembe véve nem pusztult.

Érdekes azonban a folyamat, amely elvezet Mózes fizikai megsemmisüléséhez. A vezér fokozatosan és folyamatosan erősödik hitében, erejében, tisztaságában, válik önállóvá - miközben a váltságdíjul kivetett halál felé közeledik.

A nép egyre fogy, sőt az Egyiptomból indulók közül csak Józsué éli meg a Kánaánba-lépés örömét. Látható, hogy fordított rendben működik a fenti mózesi példa: a létszámában fogyó nép válik erkölcsileg és fizikailag erőssé - hiszen Kánaánt erős népek lakják, akiket az új hazáért le kell győzni -, hogy életében megkaphassa a jutalmát.

Ez a győzelem közös, ez Mózesé éppúgy, mint a népé, s Mózes fizikai megsemmisülése valójában a nép dicsére válik.

A műfaji megközelítésnél fontosnak tartottam, hogy az ellentétes erők és működésük mennyire fontos mozzanat a műben. Ezt a kérdést dolgozatomban is elengedhetetlennek tekintettem.

Ha csak egy-egy elemet emelünk ki a többi Bécsy-féle drámamodellből és nem törekednénk többféle megfelelés igazolására, lehetne akár más műfajú is a Mózes. (Bécsy műfajnak tekinti a modelleket.)

A legcsábítóbbnak a kétszintes dráma tűnik azzal a megállapítással, hogy "a kor embere, egy csoport vagy az író a valóság egészét két világszintből összetettnek látja, s a szituációt épp e két szint konkrét "találkozása", egymásra való vonatkoztatottságuk konkretizálódása teremti meg. E két szint közül az egyik a mindennapi életnek megvalósítandó vagy elhárítandó, legyőzendő törvényszerűségeket, s így az emberek számára érvényesítendő vagy legyűrendő dinamizmusokat ad."

(I.m. 73. l.)

Ha a történet csak Mózes és az Úr története lenne, az életmódváltás egy transzcendens szféra boldog életére irányulna, s mindez konfliktusmentesen megvalósulhatna, biztosan a kétszintes drámamodellre kerestem volna. De Mózes egy határozott, tehetséges, egyéni vonásokkal is rendelkező jellem, aki isteni segítség nélkül is dönt - helyesen -, hogy népének még az evilági életre boldogulást szerezzen, s mindezt konfliktusokkal terhes körülmények közt teszi - bármilyen vonzó lett volna a kétszintes dráma műfajlehetősége -, ez arra a meggyőződésre juttatott, hogy a Mózes egészét legjobban a konfliktusos dráma jellemzői fogják át. Bizonyára maradt még hézag így is, a klasszikus műfaji kategorizálás helyett a Bécsy modellek adta nagyobb lehetőséget használtam ki. Bár a Mózes nem mutatja kristálytisztán a konfliktusos dráma "adatait", legvalószínűbben ebbe a kategóriába tartozik.

A TÖMEG ÉS VEZETŐ SAJÁTOS VISZONYÁNAK
ÁBRÁZOLÁSA A TRAGÉDIÁBAN
ÉS A MÓZES CÍMŰ DRÁMÁBAN

Eddigi vizsgálódásaim csak a drámára terjedtek, fontos azonban azt is látnunk, hogy az egész madáchi életmű lényeges eleme a Mózes, hiszen alapvető kérdésekben tükrözi az író szemléletének változását. Így összefoglalja Madách nép-képét és bemutatja, milyennek képzei az író - mégha romantikus is ez a kép - a népvezérségre alkalmas egyéniséget. Az is természetes, hogy egy népcsoport, nép, tömeg, esetleg etnikum és a vezető sajátos viszonyba kerülhetnek, kerülnek is, és ez az egymásra találás végződhet jól is, rosszul is. Többször nem problémamentes a "találkozás". E sokszínűség és a bonyolultság Madách szinte egész pályáján érezhető nép és vezető kérdésében, de legmarkánsabban Az ember tragédiájában és a Mózesben kerül elő.

Mit jelent Madách számára 1861-ben a nép? A legvalószínűbb, hogy egy történetileg összetartozó etnikumot, hiszen a legfontosabb elv a szabadság, a nemzeti függetlenség megőrzése. Madách a nemességet éppúgy - vagy még inkább - beleérti, mint a szegény népet. Ő maga fogalmaz úgy A választás után című beszédében, hogy kitartásra, erőre van szükség ahhoz, hogy a rabságból "kivándoroljunk." Úgy véli, hogy ha már felkészült a nép, akkor jöhet egy titán, aki tehetségével, kiválasztottságával jót tesz a néppel, s a tömeg egyetlen feladata: alárendelődni a vezetőnek.

Az ember tragédiája előbb született, s kétség és remény közt vívódó ember keres benne választ a lét nagy kérdéseire. A Mózes kb. egy évvel később íródott a Tragédia után, s szerintem egy még mélyebb dilemmát fejtet, az egész mű a lét - s nem lét esélyeiből választó emberiség (tömeg, közösség) problémáját tárja föl.

Az ember tragédiájában is fontos szerep jut a tömegnek. E műben a tömeg változó összetételű közösséget jelent, de bármilyen formában is látjuk, mindig hitvány, csalódást okoz. Az egyiptomi szín zenei "aláfestéseként" jelenik meg először a nép jaja, amit a fáraó nem is érzel, elfoglalja saját dicsősége. A rabszolganő, Éva véteti észre vele, aki a fáraó mellett is hallja, mert múltja, szenvedése közös volt a rabszolganéppel. A nép itt esendő, helyzetébe belenyugvó passzív csoport – még tényleg gyermek –, amelyen lehet "segíteni". Hogy sorsát öröknek, megváltoztathatatatlannak tekinti, jelzik a haldokló rabszolga utolsó szavai:

"Mért él a pór? – A gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. – Milljók egy miatt."

A nép jaját meghalló fáraó legszívesebben elhallgattatná a tömeget, s kéri is Lucifert, hogy ezt tegye meg, de a jajgatás a szenvedéssel együttjáró jog, így Lucifer is tehetetlen. A cél, ami eddig lelkesítette Ádámot fáraóként, hogy emléke örökké fennmarad, hiábalónak tűnik, mert a láthatatlan gyenge porszem képes évezredek során eltemetni a dicsőség piramisait. S mert e cél nem képes már lelkesíteni Ádámot, olyan kellene helyette, ami hasznos és érdemes. A leigázott tömeg jajgatása ismerteti fel Ádámban az új cél lehetőségét, s bár Lucifer rideg szavai leleplezik a tömeget, nem retten vissza új céljától.

Ádám a sötét kép ellenére dönt: szabadságot ad a rabszolgáknak, s mi több, vezetőjük szegődik.

Mózes is a leigázott nép indítja meg – persze egyéb tényezők is fontosak –, egy nagyon mélyen lévő állapotból kívánja felemelni, kivezetni ő is a zsidóságot.

"Pedig mély tenger a nép: bármí napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
.....
..... Adj ezen nehány
Kivált egyénnek láncot és gyűrűt,
Adj más játékszer, s mondd: im a tömeg
Fölébe tollak, ez teszen nemesebbé -
És elhiszik, és a népet lenézhén
Elszívelik, hogy űket is lenézh."

Fontos gondolat Madách műveiben a vezető egyénisége. Mindenről lemond, egyetlen cél, a közösség élteti azután, hogy vezéréül szegődhött. Az egyiptomi színben megfigyelhető ugyanaz a motívum, ami a Mózes című drámában hosszas vívódást okoz - a vezető mindent hátrahagy a szent ügy érdekében:

"El, téged, a trónt, mindent elhagyok."

A nép hitványságát az athéni szín igazolja, melyben egy-egy hangoztatott vélemény képes pillanatokon belül "népakarattá" válni, s halálos ítéletet kimondani arra is, aki érte életét kockára téve küzd. Mindez azért van, mert a vezér ezt a nép helyett teszi, s az alantas tömeg arra sem képes, hogy a közös célt megértse. A tömeg unatkozni kezd, szóra-kozni vágyik: "Nem ártana egy gyöngé kis zavar"
Az ötlet tragikus. Miltiádész, ki a nép érdekében csatázik, honárulással vádolják, s kimondják rá a halálos ítéletet. A zavargások oka megint csak a nép kicsinyes tulajdonságaiban keresendő, meg is fogalmazza egy ember a népből Miltiádész bűnösségének okát:

"...ki egy fejjel nagyobb,
Mint polgártársi, s azt nem tűrhetik."

A tömeg hitványságát jól példázza, hogy a sereggel hazaérkező Miltiádészról megretten, azt hiszi, máris itt a büntetés az előző magatartásért, szolgálalelkűvé válva, megalázkodva hódolatteljesen dicsérni kezdi a vezért

A népből

"Jaj nekünk, fusson, aki merre tud. -

Mindennek vége."

Első demagóg

"Nincs. Hódolni néki

Elébe a kapukhoz!"

Újabb példa a pálfordulásra: a nép az imért porban csúszva könyörületet várt, s mert kiderült, hogy Miltiádész nem ellene jött, újraéled vádja, felerősödnek a rágalom hangjai. Elítélik újra, s fölfalják saját jótevőjüket. Éretlen ez a tömeg, nem is tud józanul értékelni, ítélni, de még felismerni sem azokat az erőket, amelyek érte küzdenek. Fájdalmas a kép. Miltiádésznek is nagyon fáj, hogy olyannak kell látni a népet, amelynek Éva mondja:

"Csak láncot érdemel e csőcselék,

Mely érzi, hogy te születél urául,

Ki nemesebb vagy, mint ők összevéve,

S megöl, megöl, hogy lábadhoz ne essék

.....

.....

Átok reád, te közlelkű, rideg nép"

Éva megátkozza, lenézi, szolgálalelkűnek tartja a tömeget e köpönyegforgató magatartás láttán, amit az emberek tudatlansága okoz.

A gyávaságot, szolgálalelkűséget Ádám is tapasztalja, fáj is neki, de ő nem a tömeget okolja - talán azért, mert az szerinte is igen ostoba csoport, nem is lenne képes másként viselkedni -, hanem magát azért, mert

nem vette észre, hogy ez a nép még nem tud mit kezdeni a szabadságával. Nem volt ez szerencsés találkozása a tömegnek és vezetőnek. Akarta őt a tömeg? Akart változást a nép? Szenvedett már eleget e nép? Megismerte a vezető a tömeg gondjait, bajait?

Talán e kérdések válaszai adták/adhatták volna a helyes felismerést, akkor nem kell Ádámnak oly keserűen csalódnia.

"E gyáva népet meg nem átkozom,
Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,
.....
Csak egyedül én voltam bolond,
Hivén, hogy ilyen népnek kell szabadság."

Ádám nem hibáztat, de megfelelő tanulságokat sem von le. Tudomásul veszi, hogy népe ilyen, meghalnia, buknia is azért kell, mert nem helyesen ismerte fel helyzetét, s ez törvényszerű vég. A Mózes című drámában azt várja meg a vezér, míg a szabadság vágya a népben (tömegben) megfogalmazódik, s csak aztán vállalja a vezetését. Az athéni színben a népakaratnak engedve hal meg Ádám, a tömeget még szinte fel is mentve, csupán saját mulasztását bírálva.

Úgy vélem, amilyen gyenge, formálható, gerincnélküli a tömeg az athéni színben, olyan fiatal, lendületes, önfejlően áldozatkész a vezér is, s így törvényszerű az, hogy a két erő szintézise nem valósulhat meg. Hogy mennyire szüksége lenne mégis a tömegnek vezetőre, azt a római szín amorális széthulló rendje mutatja, mely az emberiség önpusztítását jelenti. A Tragédia párizsi színében van még fontos szerepe a tömegnek, itt már szinte a Mózesben is megjelenő összefüggésben.

".....
...Nincs más kincse a
Népnek, mint a vér, mellyet oly pazar
Nagylelkűséggel áldoz a hazának. -

S ki egy népnek szent kincsével parancsol,
Nem bírván meghódítani a világot,
az áruló."

A nép itt az erőt képviseli, mellyel a vezér gazdálkodni tudó kell, hogy legyen. a tömeget magával ragadja a színben is a lelkesedés, a hev, Danton halálát követeli, mert Robespierre szavát azonnal elhiszi. Ez már a korábbi nép-képhez képest fontos változás, de még mindig nem olyan, amilyennek jó vezető és tömeg esetében látni szeretnénk. Még mindig tudatlán, megfontolatlan, vezére ellen fordul bármikor.

Ha ezeket a részleteket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az író e művében megnyugtatóan nem zárt le egyetlen tömeg-vezető helyzetet sem. Áldozat a tömeg is, áldozat a vezető is. Az is közös minden esetben, hogy a nép az elnyomottat, a szegényt jelenti, így helyzetével indokolható tudatlansága. Mégis úgy érzem, hogy az író e tömeget alantasnak tartja, lenézi, változásra képtelennek, megalkuvónak, rabságra termettnek véli. Ezek a képek a felülről kezdeményezett szabadság lehetőségeit jelzik, s igazolják Madách nemesi liberalizmusát.

Mennyivel más ehhez képest a Mózesben ábrázolt tömeg. Úgy érzem, a legfontosabb különbség az, hogy míg a Tragédiabeli nép egy csoportot képviselt, addig a Mózesbeli egy etnikumot tartalmaz. Őket összetartja helyzetük, múltjuk, történelmük. Sőt! Saját vezetőik is vannak, akik képviselik érdekeiket a fáraónál. Viszont minden lépésük a fáraótól függ, neki adóznak, életüket veheti bármikor, tisztjei megdézsmálhatják a zsidó nép vagyonát, leányait megbecsteleníthetik.

Nem hasonlít-e ez a kép az 1861-es országgyűlés előtti helyzethez? Nem igazolja-e népünk kiszolgáltatott helyzetét a Haynau-rémuralom, a Bach-rendszer? Minden kísérletiesen egybeesik.

"Madách épp a legfontosabb kérdések egyikében: a nemzeti függetlenség ügyében képvisel egy, a centralistákénál sokkalta radikálisabb álláspontot. Madáchnak valóban Kossuth az ideálja, és a kor irodalmában nála indulatosabban kevesen utasítják el az összbirodalmi gondolatot.

A Mózesnél világosabb szembeszegülést a kiegyezési tendenciákkal - Tompán kívül - úgyszólván egyik kortársnál sem találunk."

(Sőtér István: Romantika s realizmus. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956. 117. l.)

Ez a felfogás motíválja a Mózeset, ez készíti az író, hogy korábbi titán-kultuszán ("mely szerint a nagy ember a szabadsághős harcol és elvérzik a népért, mely ezt nem érdemli meg, s nem is képes az áldozatot felfogni" (I.m. 248. l.), valamit változtasson. Az író gondolkodásában fontos helyet kap az egyén és közösség, mely valamilyen konfliktushelyzetbe kerül abból fakadóan, hogy nem értik meg közös céljaikat. A különleges tulajdonságokkal bíró vezető nem hiszi és tartja a tömeget képesnek arra, hogy megértse saját érdekét, ezért nem is vonja be döntéseibe, egyedül, rendkívüli erejére (erőre) támaszkodva teszi népe asztalára a megpályázott "gyümölcsöt".

Ez a szemlélet elsősorban a Tragédiára jellemző, az író szkeptikus népszemléletét mutatja. Másképp jelenik ez meg a Mózesben. A vezető itt is a tömeg hitványságát látja kezdetben, de véleménye átalakult, eljut odáig, hogy megtanul élni, meghalni a népben. A nép a Mózesben is éppoly szolgalelkű, mint a Tragédiában, az okok is ugyanazok. Nincs szabadsága, a környezete tette ilyenné. Míg a Tragédiában csak fel-felbukkan a problémakör, a Mózes című dráma végig azt mutatja, hogyan találja meg egymást tömeg és vezető, hogyan küzdik le a nehézségeket, hogyan bizonyosodik be, hogy a nép alkalmas arra, hogy elvezessék a Kánaánba.

A dráma cselekménye a fáraó udvarában indul, akinek legnagyobb gondolata, hogy a fennhatósága alá tartozó népet hogyan lehetne arra a döntésre rábírni, hogy Egyiptom részévé váljon.

Régóta tart már ez a felemás állapot, a fáraó tisztjei minden gonoszko-

dását elnézi a zsidó néppel szemben azt híve, hogy ezzel ellenállását megtöri. A nép pedig ősi szokásait megőrizve istenének titokban templomot tart. A nép tűr, szenved, de őrzi viszonylagos önállóságát:

"Előítélettel függ ősei
Szokásain, nyelvén és istenén,
Utálva minden, ami a mienk.
Melyet sem jó szó, fényes biztatás,
Nem tántorít el. Sem korbács, bilincs
Nem tör meg.
.....
...fél ő minden összeolvadást
Egy nagy s hatalmas nemzetté velünk."

Ezt a nagy ellenállást már szinte félelemmel szemléli a fáraó, örülne valamilyen biztató, végleges megoldásnak. Ekkor áll elő Mózes, a tehetséges, ismeretlen származású, fényes pálya előtt álló ifjú.

"Hogy megbékéljen, túl kemény valál.
S túl engedékeny arra, hogy kivesszen."

Igen fontos, hogy Mózes tehetséges. Ez a Madách-drámában fontos hangsúlyt kap, a Biblia Mózeséről ez nem derül ki. "Ez a beállítás Madách leleménye, Mózes 'tanultsága' racionális lehetőség arra, hogy később hivatott népvezér lehessen.

(Horváth: Madách Imre, 253. o.)

Ez a mozzanat jelentős eltérés a korábbi vezér-egyéniség képtől. Korábban nem volt fontos a népvezér szellemi képessége, legalábbis nem domborítja ki Madách.

Ez a tehetséges Mózes - nem ismerve származását - azt tanácsolja a fáraónak, ne hallgassa meg a zsidó nép követeit. Ez már határozottságát, veszélyességét is jelzi, hisz az Országlár megijed tőle, szinte a pozi-

cióját félti. Az ifjú előtt tehát fennáll a felemelkedés, a dicső pálya lehetősége a fáraó udvarában, sőt az uralkodó maga is csodálja, a papokat is elkápráztatja a tanítvány tudása. Fontos, hogy a személyiség kiemelkedő tulajdonságai: a tehetség, határozottság, bátorság, stb. meglévő jegyek a mű elején. Ekkor tárja föl a dajkának tudott Jókhebed a titkot, s kéri Mózeset, legyen a zsidó nép vezére. A nagyravágyástól elragadtatott Mózes a zsidó nép cselének gondolja a származás feltárását, mégis "beleremeg".

"Ez Mózes első lelki válsága a drámában: először nem hisz anyjának, majd kéri, hallgassa el tovább is titkát, ne gátolja előrehaladását az egyiptomi udvarban. Jókhebed nem tágít, Mózesben felébred a népéhez tartozás érzése, de még nem akarja vállalni a vele való közösséget."
(Horváth K.: Madách Imre, 254. o.)

"Hisz, hogyha e nép olyan lenne még,
Mely tenni képes, élni érdemes,
Melyet felrázni álmából remény van,
Azon szellemmel, mely szűmben lakik."

Ez az idézet jelzi a vívódást, de jelzi azt is, hogy a kiválasztott ember magasabbrendű a tömegnél, szelleme, szíve sokkal nagyobb, ezért lehetne a vezetője. A népet viszont nem tartja érdemesnek arra, hogy élére álljon egy ilyen dicső alkat:

"De szolgaságnak gyáva bélyege
Lelkébe mélyen ette bé magát.
Vele csak halni - élni nem lehet,
S még a sír is, mely várja - dísztelen."

A tömeg tehát érdemtelen, állapítja meg Mózes. Honnan ismeri e népet az ifjú? Ismeri-e egyáltalán? Milyen joggal ítélkezik?

Erre Jókhebed figyelmeztet. Ez is nagyon fontos elem a műben, hiszen korábban semmilyen előzménye nem volt tömeg-vezető kapcsolatának Madách műveiben. Adott helyzet volt, amely egymás elfogadását feltételezte, s rendszerint a közös tragédiát eredményezte.

A Mózesben Jókhebed jól tudja, mi kell ahhoz, hogy vezető és népe egyet akarjon:

"És honnan ismered te népedet -
Mondd, vakmerőn, hogy pálcát törsz felette?
Jártál-e közte, meghallgattad-é
A szívnek rejtett és szent dobbanását?
.....
És gyávaságnak mondád e kitartást,
Mely Istenéért szívét vértezi.
Dacnak hívéd a szent ragaszkodást
Múltjához, hogy megóvjja a jövőt."

Mózes elvállalja a feladatot, úgy gondolja, ha minden úgy van, ahogy anyja mondja, érdemes lehet még e nép. Idegenként, vándor alakjában próbálja magismerni népét. Tapasztalatai újabb lendületet adnak a vezetés vállalásához, ugyanis Áron szavaiból segítőkész, jóindulatú nép rajzolódik ki:

".....És mit a szegénység
Jóindulattal fűszerezni bír,
Üdítésül számodra készen áll. -
Ki értené meg jobban a nyomort,
Mint az, ki szintén járja iskoláját. -"

Mózes szánja a népet, nehéz a munkája, sorsa megindítja. De tapasztal mást is. Az egyiptomi tiszttartók viselkedése felháborítja. A tiszttartók megjelenése a Bibliában is meglévő motívum. Itt azonban tragikusabb súlyú, mert Mózes "vére" ellen irányul: Máriát gyalázzák meg és azt

az erőt, amely a nép jövőjét jelentheti: Istenét, szokásait. A jelenet atmoszférája leírhatatlan, Mózes úgy megrázza, hogy szinte azonnal képes lenne népe élére állni.

De a komoly döntést mindig felelősségteljes vívódás, a vállalás megérlelődése előzi meg. A felkészülés lehetőségét teremti meg az író azzal, hogy a nép alantas tulajdonságait is felszínre veti egy sajnálatos esemény, Abiram és Káleb története kapcsán.

Él még a népben a szűkkeblűség, hitványság, önzés, nem fejlődött még ki kellőképpen a szolidaritás érzése. Úgy érzi Mózes hiába jött még, a tisztartó megölését követő pillanatok is erre döbrentik rá, hiszen a túlzott megfontolás, a következmények aprólékos mérlegelése megfojthat minden előrevivő, jobbító szándékot. A hamleti dilemma látható itt: "a tett halála az okoskodás":

"Ezért nem lesz, ládd, semmi Irzaelből.

Jaj a népnek, ha nincs költészete,

Lelkét elfojtja a körültekintés,

S csak lelkesülés szült mindég nagyot. -"

Mintezt látva, tapasztalva, s a népben csalódva újabb lelki konfliktusban Mózes úgy dönt, hogy vállalja a küldetést, de még nem érkezett el az ideje:

".....óh,

...Óh, én megcsalódtam.

E nép nem érett még, nem szenvedett még

Eléggé, hogy jobb sorsot érdemeljen. -"

Fontos megjegyezni, hogy a bibliai történettől itt is eltér Madách. Ott csak két veszekedő zsidót csillapít a "vezér", itt kárpótlásra sarkallja Abiramot, de az elzárkózik.

Ezzel Madách rávilágít arra kellőképpen előkészített helyzettel, hogy nincs még összetartás a népben, ami pedig egy közös cél eléréséhez

fontos dolog. Ki kell várnia Mózesnek, míg a népben érlelődik meg a szabadság vágya úgy, hogy azért mindent vállalni kész legyen.

E szerteágazó értelmi s érzelmi előkészítés után Mózes visszavonul, felkészül a kiválasztott hivatásra, várja a hívást. Döntésének oka: "Látja, hogy van egészséges érzés, töretlen lélek is a szolganépben - a fiatalok, az új nemzedék, frissen kapott sógora és a kamaszifjú, rajongó, lelkes Józsué, a majdani utód. Ezekért érdemes várakoznia, remélnie." (Mezei József: I. m. 399. o.)

Mezei József szép elemzéssel mutatja be fent említett könyvében, "hogy az elhivatott próféta, a népvezér mindig visszavonul a cselekvés előtt a magányba, a pusztába, hogy ott vívja meg saját lelkének harcát."

(Horváth K.: I. m. 256. o.)

Ellentmondásos lenne a "tett halála az okoskodás" elvét és a megfontolva, hosszas vívódással eldöntött cselekvést ugyanarra a vezetőre és helyzetre alkalmazni, hacsak nem egy zseniális vezető választási lehetősége e két szélsőséges út és módszer. Mezei József szerint a romantikus lángolás és a fontolgató, konkrét körülményeket mérlegelő realpolitikus nem zárja ki egymást. Ő úgy véli, "Mózes elindul küldetése felé, kitarja segítő kezét, és úgy tapasztalja, hogy csak kevesen érdemlik meg a megváltást".

(Mezei József: I. m. 399. o.)

Ez a pillanat - melyben kezét nyújt - lehetett volna a gyors döntés, de a tények, a tapasztalás várakozásra intik.

Mózesről eddig azt tudjuk, hogy tehetséges, fiatal, erős, határozott és elvállalta népe vezetését. Jobban megismerhetjük, ha várakozása közben is figyeljük magatartását. Nem fedi fel kilétét, üldözött- és megmentőként érkezik Jethro házába, harmonikus családot alapítva a főpap lányával, boldogan él. Valami azonban nyomasztja, bár a család a teljes boldogságot biztosítja számára, nyugtalan, feszült, várakozik, s már-már úgy érzi, hogy célját sohasem éri el, nap-nap után múlik csak hasztalan:

"És nyertem-é csak egy hajszálnyi tért
A cél felé, mely lelkesít - emel? -
Örök várás az élet,..."

Ezekből a sorokból érezhetjük, hogy nem az egyéni lét tenné boldoggá Mózeset, többre hivatottnak érzi ennél magát, s már szinte fél, hogy csalódnia kell.

E részben is legalább olyan atmoszférateremtő Mózes idilli környezete és vívódása, mint Mária meggyalázása volt korábban. A feszültséget a sorsszerűség fokozza, éppen a boldog hitves, Cippora hozza a hírt a jövőnyek érkezéséről. Mózesen boldog izgatottság lesz úrrá. Érdeemes volt várnia. S hogy ekkor a család eszébe sem jut, azt jelzi, hogy a küldetés a legfőbb érték számára. A feladatra rátermettségét érzi ugyan, de kétségei támadnak. A vívódásnak, amely az egyén lelki konfliktusát jelentette, ez a kiszálesített morális vetülete szerintem, melyet már áthat a nép iránt érzett felelősség. A tehetem-e(?) kérdés a tegyem-e(?) helyett, vállalahatom-e(?), a vállaljam-e(?) helyett, elég erős vagyok-e(?) a nép érdemtelen személyemre(!) helyett. E kérdések gyötrik, ezek a felelősségteli Mózeset jelentik, aki szintén elérkezettnek véli az időt. Mintha nehezebb lenne a döntés, mint Egyiptomban volt. Nagyobb a feladat? Ugyanaz. Akkor mi teszi nehezzé? A sürgető bizonyosság. Tennie kell. Most kell tennie. Neki kell tennie. Most is mintha külső segítséget várna. (Egyiptomban a feladatot, a küldetést Jókhebed ismerteti fel, a nép között Mária vállaltatja Mózesrel.) Megjelenik a Hang, mely megerősíti Mózesben, hogy elérkezett az idő:

"Szabadítóját várja Izrael.
S bilincseit letörni vagy hivatva."

A legfontosabb, a szabadság igénye fogalmazódik meg a népben, ezért mindenre kész. Bár Árán szerint van még beteg eleme, de az oly kevés, hogy tovább nem szabad várni.

"Mindenre kész, ha ép testét veszem.
Egyes önző, kislelkű mindenütt van,
Mint legnemesb fán is van száradó gally,
Fenésedett kéreg - mely majd lehámlik."

Hogy a feladat evégzéséhez lesz-e elég ereje Mózesnek? E kételyét eloszlatja Jehova szava:

"Karod erős lesz, és nyelved hatalmas,
Ha én leszek veled, meg az igazság.
Te győzni fogsz ármány - s erőszakon,
Ha a hit nem hagy el, meg a kitartás.
.....
Fel hát! - kit az Úr választ eszközévé,
Az megszűnt lenni többé önmagáé,
S a nép szívében ver csak élete . -"

E Hang a választást egyértelművé teszi, Józsuéval, Áronnal és Húrral már ebben az értelemben beszél, de Cippora marasztaló szavai újra megingatják. Megint mintha külső segítséget várna és kapna Mózes, Jethro mondja ki egyértelműen, hogy mennie kell. Minden egyébről lemondva (mint Ádám Egyiptomban) vállalja a vezetést:

"Nincs nőm - nincs gyermekem - nincs otthonom -
Te egyedül csak, harcok Istene,
Te egyedül, nép - ameddig szabad léssz."

Ugyanez ismétlődik meg Józsuéval is, neki is le kell mondani Amráról, hogy Mózes utódja, a nép vezetője lehessen. Ezek az egyetlen céllal történő teljes azonosulások azt jelzik, hogy a hazafinak a szabadságért vívott küzdelemben minden egyébről le kell mondania, még a legszebb kötelékekről is a nép, a haza javára, mint ezt már korábban más összefüggésben megjegyeztük.

Az író alaposan előkészíti a vezető és népe újbóli találkozását. Mennyit változott a nép, mire számíthat Mózes, hogyan befolyásolja a közös útjukat?

Hóreb hegyénél találkozik először Mózes a nép képviselőivel. Itt beszélnek meg a jövőt, a haditervet, a taktikát. Mózes látszólag meghallgatja a küldöttek javaslatait, de a döntésnél nem veszi figyelembe.

Leinti, hevesnek tartja a szolgaság eszközeivel nyílt harcot akaró Józsuét. Úgy érzi Mózes, minden eszköz megengedett az elnyomó ellen, s a legjobbat, a leghasznosabbat ajánlja. Csellel, ahogy lehet, meg kell szabadulni a rabtartótól. A múlt bebizonyította, hogy a kölcsönös nemzeti emberi megbecsülés alapján nem lehet megküzdeni, az ellenfél erkölcsiéhez igazodva, etikátlanul, az ellenség sebezhető pontját megcélozva próbálnak szabadulni. Erre alkalom is kínálkozik: az ősi szokás szerint szeretnék megünnepelni a népi vallásos ünnepet. Ha a pusztára kimehetnek, onnan meg lehet szervezni a szökést.

Nem a távoli célt kell kitűzni, az reménytelen lenne, egy közeli "látszólag ártalmatlan gyülekezésre való jogot, amiből vihart, lázadást, szökést lehet szervezni.

A mózesi harc új módja a lázadásnak, a nemzeti küzdelmeknek. Ha újra a magyar viszonyokra gondolunk, az ötvenes évek gúzsba kötött valóságára, politikai reménységeire, felismerhető a mózesi taktika szükségessége, a harc, ellenállás, függetlenség kivívásának új módszere. ... Módszer és taktika. ... Mózes felismerte, hogy a gyanakvó, minden megmozdulást elfojtó, mereven elzárkózó, a követelések miatt ideges hatalom éberségét kell kijátszani ahhoz, hogy valamit is tenni lehessen. ... Ha az egyiptomiak nem engedik a szabad mozgást, nem engedik a zsidók elvándorlását a falakon túlra, ha félnek a szabadság legkisebb lehetőségétől is, akkor be kell csapni őket, csellel kell kikényszeríteni az engedélyt."

(Mezei: I. m. 414-415. o.)

A kérést elutasítják, ami a nép magatartásának bemutatására ad újabb lehetőséget. A nép megijed, követőjévé válna Abiramnak, aki ezt javasolja:

"..... - Óh, üssük le őt. -"

A nép erre "Kövezzük őt meg" – felkiáltással válaszol és már szinte a nyomába szegődik Abiramnak, akinek újabb ötlete támad:

"..... Aztán térden állva
Kérjük meg Fáraót, hogy megbocsásson."

Mózeset nagyon elkészeríti, hogy az első kudarcra így válaszol a nép. Úgy gondolja a nép beleegyezése, akarata kell az úthoz, ezért felvázolja előttük a jövő lehetőségeit. "Kényelmesebb" élettel maradni a húsos fazekak mellett rabszolgaként, – vagy őt követve, harcot, lemondást, mindent vállalva eljutni a szabadság földjére. Ehhez összetartás, lemondás kell.

"Apáid Istenéért – összetarts!
És rám figyelj, kit Isten küld hozzád.
Ne aggódjál, csak tégy. Én gondolkodom
Helyetted. Nálad majd meg az erő lesz. –
Ha én mondom, hogy most éhezni kell,
Az éhezés divat legyen közötted.
.....
S nincs messze a megváltásnak határa,
Mert az erős lesz polyva, és nem a nép,
Melynek türelmét ismeré csak eddig,
Mint jármós állatát – de nem hatalmát."

A nép dönt, a küzdést, a lemondást választja, Mózeset elfogadja vezetőül. Mintha az első törvények születtek volna meg, melyek az összetartozás feltételeit szabják meg. A nép is elfogadta Mózeset vezetőül, ez nagyon fontos, hiszen ezzel alávetette magát akaratának, s biztosítja az összetartozást:

"– Vezess, Mózes – megyünk."

Mózes elfogadtatja saját felsőbbbségét, a nép és vezetői mindenben követik a vezért ellentmondás nélkül. Áron is csodálja, Mózes tervét kábitónak, nagyszerűnek tartja, de attól fél, hogy ez nagy teher, elviselésére képtelen a nép. Mózes az önbecsülésre, bizalomra alapozva meggyőzi testvérét:

".... Sokat megbír az ember,
Ha van elég bizalma önmagában. -
Szabadság érlel csak nagy eszközökre,
Rajtad még a rabságnak bűne van."

Mózes azt is jól látja, hogy a nép megváltozása sok időt igényel. Ez a motívum hasonló Petőfi nép-felfogásához, mely szerint nagyon lassan gyümölcsöző munka a nép átformálása.

"De semmi, semmi, ezredév után
Majd nem lesz ilyen; még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd meg fog érni, férfi lesz belőle,
S épen mert gyermek, gyámolítani kell.
.....
Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt,
S ha eddig küzdtem érte, ezután
Kettős erővel fogok küzdeni!"

(Petőfi Sándor: Az apostol)

A második nagy próbatétel a pusztában vár a népre. Most a hitet, a meggyőződést, a bizalmat teszi próbára Mózes. Magára hagyta népét, elment az írott törvényekért, de előtte megeskette a zsidókat, hogy e hitben várnak rá, s aki esküszegő, halál halálával vész. Negyven nap múltán elégedetlenné válik a tömeg. A legcsekélyebb tűrőképességű Abiram a szószóló. Ő bírja rá Áront a nép véleményét tolmácsolva, s ezzel mintegy kényszerítve, engedélyezze az aranytulok készítését.

Áron emlékezteti az elégedetlenkedőket az esküre, de Abiram ügyes szócsavarással megzsarolja Áront: "Ha nem segítsz - segítünk mi magunkon" - mondja. Áront népe iránt érzett felelőssége készíteti engedelmességre. Egyedül Józsué és a Lévi törzs állhatatos. Őket köti az eskü, tűrik sorukat, bíznak Mózesben:

"..... Részes nem leszek,
A bűnös alku lelkeket ne nyomja. -
Az én napom Mózesrel kel fel újra,"

Mózes a szent törvényekkel visszatér, elborzad népétől. A tömeg megdermed, elsomfordál. A népvezér kegyetlenül büntet. Józsuéval és a Lévi törzsszel lemészároltatja a hitszegőket. A nép vezetői irgalomért könnyörögnek, de hiába.

"Lám, mily hiú vagy - hogy még azt hiszed,
Uradnak az lehet feladata,
Egy gyáva, rossz népnek hazát szerezni! -
Ne hidd, ne hidd. - A nép csak dőre eszköz,
Egyes nagyok kezében, akik a
Világtörténetet vérével írják. -"

A gyenge népet büntetni kell, csak az arra érdemes mehet a szabad hazába. A megcsonkított népre újabb veszedelem támad, megjelennek a Moabiták, velük kell megküzdeni. A megcsonkított, vérző zsidó nép hogy vegye fel a harcot? Mózes segítségét kéri, aki hitükre, erejükre hivatkozva meggyőzi őket. Józsué vezérletével a nép bátran szembeszáll, bár már-már elvész. Dátán Mózes isteni segítségét kéri, hogy népe megmeneküljön.

"Meghallgatott az ég. - Csodálatos! -
Falként megálltak a bomló sorok.
Zászlónk megint leng - hátrál ellenünk."

Abiram kétségbe vonja Mózes csodatévő erejét az események fordulatát törvényeszerűnek tartva. Mózes lebocsátja kezét, az ellenség ismét erőre kap. Még most is, még itt is szinte minden pillanatban bizonyítania kell, hogy ő a nép vezére, Isten küldötte, s hogy jót akar. Igen változatosan viselkednek az emberek. Aki a leggyengébb jellem, az akadémikodik leginkább.

Úgy tűnik, hogy a száraz gally nem akar letörni, az tartja magát a legerősebben. Mózes bizonyítja az Istennel kötött szövetséget, népe győz, s hálából egy sátort állítanak Jehovának.

Mózes egyre fáradtabb, úgy érzi, utódról kell gondoskodnia, ezért óva inti Józsuét a női nemtől, hiszen ő lesz az utód, s aki népvezér, annak nem szabad semmi másra pazarolnia erejét.

"Kit a végzetnek érintett keze,
Annak szeretni nem szabad, fiam."

A nép Kánaán közelében tanyáz, el kellene azt foglalni, mert annyira csábító, de olyan erős nép lakja, hogy kilátástalannak tűnik a harc ellenük. Mózes bízik ugyan a népben, de ő is látja az esélyegyenlőtlenséget. A nép újra lázong, nem akar önként a veszébe rohanni. Abirammal az élen visszasírnak az egyiptomi húsos bögrét, házat, földeket. A tömeg felajánlja, hogy megbocsát Mózesnek, ha visszavezeti őket Egyiptomba.

Mózes megint hitványnak látja a tömeget, mert az nem képes megérteni rabság és szabadság közötti különbséget. Magát Mózes is vádolják, gőgösnek, félistennek látják. A vád szavai szinte leperegnek róla, nem alacsonyodik le, hogy magyarázkodjon. A kegyetlen törvény megint bünteti a lázadókat. A pártütők alatt megnyílik a föld, elnyerik büntetésüket. Mózes figyelmezteti az állhatatos embereket és Józsuét, hogy legyenek óvatosak, büntetés közeleg.

A táborba érkező Cipporát megdöbbeníti Mózes kegyetlensége, úgy érzi minden emberi kiveszett már férjéből. Madách művészien mutatja be a

kettős embert, aki vezetőként határozott, kemény s olykor szívtelennek tűnő, de emberként, férjként éppolyan gyöngéd, szeretni, ölelni képes, mint régen.

A kiválasztott szerep azonban csak a vezető tulajdonságait hagyja érvényesülni. Ha így, a kiválasztott szerepében, érezve, tudva, mikor mit kell tennie, nem sikerül népét a Kánaánba eljuttatni, mert az nem méltó rá, Jethro a családi boldogságot ajánlja újra. A dilemmát megint külső erő dönti el, megjelenik Jehova ködoszlop formájában és közli a végítéletet:

"Látom, hogy e nép rám nem érdemes,
Kiírtom egyig a földnek színéről. -"

Mózes megismerte már e népet, tudja, vannak köztük gyarló, gyenge emberek is, de szíve azokért fáj, akik bátorságukat, kitartásukat, hitüket bizonyították. Ezért könyörög Urának, kímélje meg e népet:

"..... Óh, ne tudd, Uram! -
E népben élni, halni megtanultam.
Igaz, gonosz. Sújtsd őt, sújts, és ne kíméld.
Küldj rá csapást csapásra, véle együtt
Eltűröm én is. - Óh, csak élni hagyd. -"

Az Úr döntött. E nép értelmetlen, Jehova gyávának, korcsnak tartja, csak korcs utódok nemzésére képesek. Kölcsey Zrínyi második éneke című versében hasonlóan jelenik meg a nép pusztulásának jóslata. A helyzetet reménytelennek látó Zrínyi személyében esedezik, szinte alkudozik Kölcsey is. A sors döntése ott megmásíthatatlan. "Törvényem él."

Madách Mózesre éppúgy könyörög, mint Kölcsey. Madách értéket is lát a népben, így a nemzet pusztulása nagyobb fájdalmat okozna, s ezért Mózes tovább könyörög. Megígérvén, hogy népével addig bolyong a pusztában, amíg a most élők, akik őrzik Egyiptom emlékét, meg nem halnak. Így a fertőzött vér nem, de a születendő nemzedék még eljuthat az ígéret földjére.

Mózes boldog, sikerült megmentenie népét, küldetését teljesítette, szívesen áldozza fel önmagát is azért, hogy népe boldog lehessen.

Itt egy másik küldetés kezdődik, s erre éppúgy föl kell készülni, mint korábban. Tudomásul kell vennie, hogy alkut kötött az Úrral. A megérkezés ára az ő élete. Tudja, hogy sohasem pillanthatja meg az ígéret földjét, nem ismerheti meg a "piros csodákkal rakott élet"-et, hivatása eddig tart, hogy a népet elvezetheti, megművelheti "a szőlőt a jövő szüretéért, amelyen a szőlőmunkás már részt nem vehet".

(Melczer T.: Madách Mózesének előzményei.....

Madách tanulmányok, 218. o.)

Nehéz így vállalni a vezetést, mert ezzel jelenlegi népét - önmagát is beleértve - a pusztulásba vezeti azért, hogy mintegy megvásárolja vezeklésükkel a jövőt az életerős, büntelen nemzedék számára. Mózes tehát újra elbúcsúzik a családjától, készül az új feladatra. Ehhez megint teljes emberre van szükség.

Józsué is készül hivatására, hazaküldi Amrát - bár szereti -, hogy egész élete a népéé lehessen.

Minden Egyiptomot ismerő meghalt már, Mária, Áron is készülődik, ideje hát átadni a stafétát Józsuénak. A halni készülő Mózes a frigysá-tort adja át Józsuénak. Nagyon fontos rész következik. A legfontosabbakat, a törvényeket, bízza az új vezérre a megfáradt. Szigorúak ezek a törvények. Leginkább bármiféle asszimilációtól óvja a népet. Csak a kemény törvények, szigorú parancsok, szokások tarthatják meg a nemzet egységét.

Csak együttes erővel, hittel tartható meg a nemzet. Szép írói képsor még a kidőlő fa jelképe, mely a kimúló életet s a folytatást, sőt egy jobb élet kezdetét szimbolizálja egyszerre.

E kettősség fölzeng Józsué és népe dalaiban, melyek egyszerre gyász- és harci dalok is.

A törvények megtartását mintha testamentumba foglalná Mózes. Aki nem tartja be őket, maga kér azok fejére átkot:

"Ha e törvényt, melyért egy nemzedék
Hanyatlott sírba órjas szenvedés közt,
Melyet nem múló, szent okmány gyanánt
Ezreknek hulló vére megpecsételt,
Elhagyná a nép, mely Isten kegyéből
Olyannyi nép közül megnyerte azt;
Ha alkuvásnak dobná tárgyaúl,
S idegen istenek kedveért,
Egy szent sorában megcsönkítaná:
Átkoknak átkát én kérném fejére."

Ez a részlet igazolja a törvények átörökítését. Milyen törvények ezek? Ha a népet régóta összetartó ősi szokások lennének, Mózes nem intette volna le Jethrot. Ő nem az ősi szokást őrzi, ő újat alkotott. Ez pedig az a törvénytör, amellyel Mózes Egyiptom rabságából kihozta a népet. Kulcsszava tehát a szabadság. E gondolat is aktuálisnak tekinthető Madách korában, hisz a 48-as törvényekhez való töretlen ragaszkodás volt a legfontosabb. Mezei József terjedelmes Mózes-tanulmányában ilyen vizsgálódásokat végzett, az aktualizálható, 1861. évihez igazítható vonások kiemelése fontos szerepet kap e munkában.

Ilyen szempontból nagyon fontos, hogy Mózes átkot mond a törvények megszegőire, hiszen ezzel egy már elért pozícióról mondanának le. Ehhez az eredményhez pedig rengeteg munkára volt szükség, mérhetetlen áldozatot követelt.

Veszett a nép, dolgozott, túrt, igaz, sikerült a célt elérni.

A szentencia folytatódik: csak ez képes összefogni a nemzetet, ez adhat hazát:

"S jövőben is lesz közötted első,
Szívében a törvényt ki hűn megőrzi;
Ezrek felett, kik dús örökben élnek,
Bár nem lesz talpalatnyi föld is. -"

Józsuet arra figyelmezteti, hogy egyetlen népben se bízson, fogadjon mindenkit fenntartással, mert csak így őrizhető meg az önállóság.

"Maroknyi nép vagyunk, fiam. Körülünk
Tengernyi az ellenség. Gyűlölet
Tarthatja csak fenn népét Izraelnek,
Szeretet csúfosan olvasztaná el. -"

A múltra, jövőre még egy tanács. Ne emeljenek a múltnak emléket, különösen Mózesnek, nehogy valaha is ellenség tapodja emlékét. Mindig előre kell tekinteni, nem a múltra.

Ahogy Mózes is megszerette népét, úgy vált kedvessé Jehova számára is Mózes. Mielőtt a fáradt vezér meghal, látni szeretné az Urat. Az megjelenik, sőt kedvesen elbeszélget Mózessel, majd hosszan mutatja neki Kánaánt. Mózes boldogan hal meg, látta népe jövőjét. Küzdelme értelmes, érdemes harc volt, még akkor is, ha áldozatokat követelt.

Madách a Mózesben olyan részletes, előkészített, sőt késleltetett egymásratalálását mutatja be a vezetőnek és népnek, hogy világosan kitűnik belőle, hogy célért közös erővel kell küzdeni. E drámában a nép két lényeges csoportból áll.

Az egyik, a vezető réteg, a törzsfők, a másik, a "kórust" képező, önálló jogokkal nem vagy alig rendelkező emberek.

A vezetők közül többen, különösen Abiram folyton gáncsolja a célt a nép erejére támaszkodva, az ő akaratát képviselve. Ez látszik akkor, mikor a népnek is színt kellene vallania, nem vállalja tettét, elsomfordál. Ez jelzi egyfelől, hogy az elégedetlenkedő Abiram maga mögé kívánja felsorakoztatni az erőt, de jelzi azt is, hogy valóban gyáva, befolyásolható, csak nagyon hosszú idő alatt (több nemzedék) változtatható meg.

Madách e műben nem kis hittel mutatta be, hogyan lehet egy kitűzött célt elérni. Nehéznek, áldozatosnak mutatja be vezető-tömeg helyzetét egyaránt.

Hogy Madách gondolataiban e téma fontos volt, azt az is igazolja, hogy többször előforduló motívum és bizonyos fejlődésvonal is megfigyelhető benne. "Barta János hangsúlyozza, hogy a Tragédiában elsősorban a nagy egyéniség, a teremtmény, az alkotó személyiség történelemformáló szerepéről szóló nézet érvényesül, ... a nagy egyéniség és a tömeg ellentéte feloldódik a Mózes drámában, mégpedig nemcsak olyan értelemben, hogy a nép képes lesz Mózes eszméinek követésére; hanem olyan értelemben is, hogy a vezető történelmi személyiség "megszűnt lenni önmagáé, s a nép szívében ver csak élete." (Barta János Madách történelemszemléletéről szóló előadásának megvitatása... Horváth Károly hozzászólása. ITK. 1965=3., 343. 1.)

A Madách-tanulmányok szinte mindegyike azt emeli ki, hogy Madách népszemléletére a nemesi liberalizmus jellemző. Ezt igazolják Sőtér István, Mezei József, Horváth Károly vizsgálódásai. E megközelítések alapvetően megegyeznek, a különbségek nem a fő kérdésekben jelentkeznek.

Ezt a megközelítést támasztja alá, hogy Madách tömege különösen a Tragédiában alacsonyabb rendű, egy felülről megoldást kapó sokaság. Ezért jellemző Madáchra a titán-megoldás. Mózes sem ülteti le Abiramot, szinte "imádtatja" magát, ellentmondást nem tűr, és gyakran hitványnak nevezi a tömeget. Ez mindig így van, ha csalódik.

Petőfi Szilveszterét elzavarja a falu népe, mégsem rájuk haragszik, nem bünteti őket. A nép valóban nehezen képes megváltozni, az évezredes sötétség nem oszlik el hamar, a neveléséhez szeretet és türelem kell. Mózes nem is törekszik arra, hogy neveljen, ő csak büntet. Ha így nézem a két nép-képet, óriási a különbség. De éppen a Mózes című dráma mutat rengeteg hasonló vonást a Petőfi-féle nép-képpel. Sőt! András László szerint pontosan olyan. A tanulmány elsősorban a Tragédiában és Madách életében, gondolkodásában kutatja a rejtélyt. Könyvében több helyen is igazolja Madách radikalizmusát. "Bármilyen különösen hangzik, Madách

az ország társadalmi rendjének alapvető megváltoztatását tartja elsődleges fontosságúnak: a társadalmi egyenlőséget. A mindenki számára azonos feltételeket."

(András L.: A Madách-rejtély. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 96. l.)

András szerint Madách radikalizmusát az irodalomtörténet nem hajlandó tudomásul venni, pedig családi datolással is igazolhatónak látszik. Hivatkozik az író édesanyjához fűző érzelmi ambivalenciára. Az erősen katolikus családba hozott protestáns Fráter Erzsébetet András L. egy lázadás győzelmének tekintette. Ha szeretett édesanyja ellen lázad, miért ne lázadhatna saját osztálya ellen?

"Madách eszméinek szilárd és egész életében töretlenül vallott világnézeti alapja a francia forradalom..."

(I. m. 100. l.)

Petőfi mindennapos imádságos könyve is a francia forradalmak története volt. Igaz, ez még nem igazol semmit.

András L. felháborodottan ír arról, hogy a marxista bírálók kritikátlanul elfogadják vizsgálódás nélkül "Madách meghamisított osztály-hovatartozásának mitoszát: azt, hogy liberális magyar köznemes volt, ergo eszerint élt, cselekedett és alkotott."

(I. m. 117. l.)

Következésképpen, lépésről lépésre igazolja András L., hogy Madách nem azonos a róla korábban kialakított képpel. Madách népszemléletéről az a meggyőződése, hogy hasonlít Petőfiéhez.

"A nép szellemi kifejlődése, a 'szellemben hős nép', az iskolarendszer, az oktatás kérdése, a népnevelés elsőrendű fontossága egész életén át végigkövethető a politikus Madách célkitűzései között."

(I. m. 205. l.)

Az író korábbi feljegyzéseiben, politikai megnyilatkozásaiban látható, hogy a népet azért nem annyira egyértelműen nevezi formálhatatlan,

alaktalan, alantas csoportnak. Vannak hibái, "büntetendő" tulajdonságai, de ez nem csupán a dolgozó nép hibája. Az élre álló vezető és a nép sajátos – egyáltalán nem idilli – kapcsolatáról a 40-es években többen írnak, értékelve tömeget és a kiszemelt egyéniséget egyaránt.

"Igen jellemző az embernagyság megvilágítása a tömeg relációjában: "S ki nevezte az embereket mégis nagyoknak?... Senki más, mint azon önállástalan népcsoport, mely gép gyanánt vala kezeikben, s a könnyen hívő maradék, mely dicsőíté őket, mert ezt látta ős elődeitől is:... Néptömeg cselekedte mindezt, mely századokon keresztül imádott bálványokat, s építé oltárt macskáinak, kutyáinak, bikáinak."

(Ormós László: Embernagyság. 1841. II. 545. Idézi Baranyi: I. m. 113. l.)

Csak a nép tudatlansága és massza a jellege tehette, hogy az egyéniségek fölélük nőhessenek. Ormós László is utal rá, a fent említett tanulmányában, hogy torzít az igazi értékeken a szembeötlő különbség.

"Mint kőszirtek a tengerben, úgy tűnek föl koraikban a szellemdús emberek; de mellettök zuhog az idő folyama, s minden hab elmos egy porszemnyit nagyságokból. Századok múlnak, s benyeli őket a mélység, melyből a történetek által feltűnettek. Ők a föltetszéssel nem nagyobbak, csak látszóbbak valának."

(U.o. 115. l.)

Madách ismerte az Athanaeumban megjelent tanulmányokat, s ezek – politikai alkat lévén – befolyásolhatták saját álláspontja kialakításában. Vajda Péter 1840-ben az Athanaeumban a következő fejtegetést teszi közzé: "Hol van a tömegnek csak türhető fogalma is a társaságról, hogy tudná, mi itt a cél nagyában, melyek rá az eszközök? Hol ismert a tömeg igazi vagy csak megközelítő arányt és viszonyt ember és ember, ember és állat, ember és természet, ember és isten között. Van-e a tömegnek egy tiszta átpillantása kötelességein? ... Tudja-e mi a jog és hogyan kell azzal élni? Férhet-e más valami fejébe, mint önkény és szolgaság? Hol az önkényt megtöré, ismer-e mértéklést? Nem féktelenséget tűzé-e ki zászlóul, míg

előbbi sorsába vissza nem sodortatnék. Tudott-e a népuraság valahol valaha tartós lenni? Aki ezen kérdésre megfelel, csak azt fogja bizonyítani, hogy e föld kerektségén általában a néptömeg csecsemő, de nem oly ártatlan csecsemő, hanem mely unja a csecsemőséget és mint oroszán rázza láncait, mely tej helyett a vért is szereti szopni."

(Vajda Péter: A néptömeg polgári élete. Athenaeum 1840. I. 180. 1. Idézi Baranyi: I. m. 124. 1.)

A 40-es évek fent jelzett álláspontjával egyezően Madách sem tudta a tömeget fenntartás nélkül értékesnek elfogadni, véleménye kettős: egyrészt együttérez vele, meglátta értékeit, másrészt befolyásolhatónak, gyengének, nemes harcra képtelennek tartotta. Ez hasonlít az íróhoz is közel álló centralisták felfogásához: "A centralisták részvétellel fordulnak az 'inségben élő', elhagyott néptömegek felé, a liberálisok a néptömeget kárhoztatják a francia forradalom kiábrándító következményeiért." (Baranyi: I. m. 122. 1.)

Madáchra természetesen a liberális szemlélet is hat, hiszen - különösen a Tragédiáig igaz ez - a tömeg felfalja vezetőjét, meggátolja célja elérésében.

"Ne félj uram, a nép hasonló egy forgó szélhez, szenvedélye magasra kapja fel, hamar enyészik és porokba hull."

(Commodus)

"Gyáva nép, megvetlek, átkozott! Szégyen fejedre. Te igának születél, igába görbede fejed, midőn láttad először a napvilágot; én véled többé semmit sem akarok. Elhagyva állok, híveim sehol."

(Commodus)

Lírai műveiben is felbukkan a nép-kép. Pl.:

"Hogy a nép, melyért férjed harcra szállt,
Melyért vivott, az gyilkolt agyon

.....

.....

S a nép hadd tűrjön, hogyha oly silány,
Sorsát szenvedni hagyjátok csak itt."

(Mária testvérem emlékezete)

A Tragédiában Madách összetett, vegyes gondolatait tartalmazó ábrázolása jelenik meg tömegnek és vezetőnek. Nem is csoda, hogy a kor gondolkodása szkeptikusra formálja az író képét. 1849 eseményei másból is felszakítják a csalódás élményét felelőst keresve, illetve a felelősség kérdését vizsgálva. Vörösmartyt idézi Baranyi: "Kossuth-e az egy ember nagy Magyarországon, s mi többiek egy sereg birka, kiket kolomppal vezetni, vagy inkább egy csapat szelindek, kiket uszítani, vérengzésre ingerelni egy embernek hatalmában áll?

Veszélyes-e azon pálya, melyen ő a közönséget szenvedélyeinél fogva vezetni indult? Ha igen, intsük, figyelmeztessük, s világosítsuk fel."

(Baranyi: I. m. 123. l.)

A szabadságharc bukása indokolja, hogy a nép a hiába ontott vére kapcsán felértékelődjön, "gyermekies" tulajdonságai háttérbe szoruljanak, s a vezetők felelősségére irányuljon a figyelem.

Jókai így ír naplójában:

"Nem a vezetők voltak a nagyok, a nép volt óriás, mely őket felemelte.

Ha tudtak volna oly készek lenni az áldozatra a legelsők, mint a legutolsók, nem folyt volna ki annyi drága vér – és nem folyt volna hiába."

(Jókai Mór: Emléksorok. Napló 1848-49-ből. Magvető, Budapest, 1980.

137. l. Tények és Tanúk)

Arany János is hasonlóan vall a Koldus-ének című versében:

"Mennyi drága erő, és mennyi nemes vér!

Hozzáfoghatót a történet nem ösmér.

Mi haszna! az erőt ásta benső féreg:

Büszke, szenvedélyes, versengő vezérek;

Tiszta vérünk szennyos oltáron ontatott."

E sokszínű, és a történelem sodrásával változó ítéletek vonzásában érthető, hogy Madách népfelfogása is változott. A változás bizonyos értelmű fejlődést is jelent. A vegyes érzelmek letisztultak, a sokféle képből egy lett a romantikus nemzet – és szabadság szemléletnek megfelelően. A Mózes című drámában egy olyan közös célért küzd vezető és vezett, amely még mindenki számára nem is észlelhető. Az eszközökben szabadon válogat Mózes, Isten és Madách embere, aki semmilyen ellenszeglést nem tűr el. Kinyilatkoztatásszerű intézkedései diktatorikussá teszi a vezetést. A nép mégis elfogadja. Igaz, ezt a népet nem is ismerjük meg a drámában. Azt tudjuk csak, hogy a fáról a száradó gallyakat lenyesték, és a maradék életképes, erős csoport, amely méltó a megkülönböztetett életre.

Madách mindenáron a célt akarja láttatni. Mózes emeli ilyen értelemben mindenki fölé, bár a vezetőt közvetlenül és feltétlenül segítő szereplők is kérdőre vonják diktatori megnyilvánulásai miatt.

Az egyetlen út helyessége nyilván nem aggályok nélküli támogatást jelent Madách részéről. Az azonban egyértelmű, hogy a végcélért – a függetlenség teljes kivívásáért – ennek a maroknyi népnek Isten segítségével a hosszúnak ígérkező úton is minden áldozatot vállalnia kell.

Hogy Mózes büntető kezét ne érezzük annyira kegyetlennek, törvénytelennek, az író a vezető sorsáról is megfelelőképpen rendelkezik, s a népben élni és halni megtanult vezér részt vállal népe sorsából, érte és vele hal meg.

Ezzel tompítja az író a következetesen és szigorúan büntető vezető és népe ellentmondásos helyzetét.

A zsidóságot Mózes bünteti, nem tud megbocsátani, nem ad lehetőséget arra, hogy hibáit korrigálja.

Az 1840-es években gyakorta fölmerül a nép-gyermek metafora. A korábban említett Vajda-gondolat mellé érdemes idézni Osváth Lajos: Az ember szellemi fejlődése, s művelődése lépcsői című írásából:

"Egyes ember kifejlési története egész nemzetekre alkalmazható. Ezek a földön, mint kisdéd és gyermek, mint ifjú és férfi, a műveltség külön-

böző fokain, halkan közeledve céljukhoz, élnek együtt. A vadság állapota kisdedkorunk.... még csaknem egészen állatiságban a természeti ösztönök hatalmát viseli pusztákról pusztákra bolyong.

Így emelkedik aztán a vad nép a félműveltség gyermekkorú állapotára. Még mindig a természeti ösztönök járható kötelei irányozzák léptek A félvadság állapotát, mint ifjúság a gyermekkor éveit, az embernem félig művelt kora váltja fel De végre az emberiség, sokáig tartó tévelygései, s önalkotta szenvedései után váltságért eped, és okos józanság és érett belátással igyekszik kikerülni mindazt, ami romlását okozta. Ekkor kezdődik a félpolgárisodás, vagy a törvényszerűleg szabályozott polgári nép és állodalom élet korszaka.....

Az ember nem rab, s röghöz csatolt többé, de állodalomban köttetett..... Az ősi szabadság már kiváltságokban, s örökletekben foszlik szét A polgáriasodás már átmeneti lépcső az emberi fönség vagy fön-emberiség magas pontjára. Ehhez ugyan a mai világkorban még egy nemzet sem jutott el, de egyes emberek, míveletlenek és polgárisultak seregében már sokan elérték, többeket nyomdokuk követésére serkentvén. Ez rövid vázlatban az emberi szellem kifejlési története a földön."

(Osváth Lajos: Az ember szellemi fejlődése, s művelődése lépcsői. Athenaeum 1843. I. 493-497. Idézi Baranyi: I. m. 131. l.)

A nép felemelkedésének, öntudatra ébredésének útját Petőfi fogalmazta meg a XIX. században talán a legszebben, levonva belőle a próféta számára a legfőbb tanulságot: a nép jogait, szokásait, gyengéit tiszteletben tartva a gyermekből felnőtté növeszteni még akkor is, ha a működő törvényszerűségek alapján minden "jóltevőjét" megfeszíti a szerencsétlen nép. És ezzel a gondolattal ismét visszakanyarodhatunk a bibliai képekhez. A mózesi és a krisztusi ábrázoláshoz.

Madách Krisztus-képet az adott történelmi helyzetben nem mutathatott volna fel követendő példaként. Erősebb kézre, határozottabb akaratra volt szükség 1861-ben, mint 1848-ban. Elgondolkodtató ugyan a mózesi mű, mégis azt mondhatjuk, hogy Madách korábbi népábrázolásához képest egyfajta

előrelépést jelent, természetesen elismerve az egyéniség történelemformáló szerepét.

Jól kidomborítja azonban azt is az író, hogy csupán a nagy ember kevés, kell hozzá a megfelelő helyzet is. Ezt a pillanatot leste, várta, hívta Mózes, Jókhebed, Áron és Józsué, akik ugyan nem érik el a mózesi nagyságot külön-külön, de segítségük nélkül Mózes sem válhatott volna Mózessé. E földi erőknek nagy szerepet szánva irányítja úgy az író minden oldalról a főhősre a figyelmet, kompozícióban, szereplőrendszerben, egymáshoz fűződő kapcsolatokban egyaránt, hogy a proféta nagyságát a büntetni is kész magatartásával együtt elfogadjuk. Ez a megoldás tehát egyfajta utat ír le, mutat be a Tragédia sokféle próbálkozásával szemben, ilyen szempontból mindenképpen előrelépés. Fejlődés azért is, mert a célt boldogan éri el Mózes is, népe is.

Persze, aki létrehozta, pusztulnia kellett.

"A selyembogár megcsinálja szép szövetét; hogy használhassuk, meg kell ölni."

(Vegyes feljegyzések,
M.Ö.M. II. 720. 1.)

A DRÁMA NYELVEZETE, A MŰ ÉRTÉKELÉSE

Bár a Mózes nem éri el a Tragédia értékeit sem esztétikai, sem intellektuális vonatkozásban, irodalmunkban – különösen a Madách-életműben – feltétlenül számolni kell vele. Olyan dokumentuma az író kissé megnyugodott és tenni akaró lelkének, amely közben fontos szentenciákat is tartalmaz a nemzetét féltő ember számára.

Üzeni a nemzeti függetlenség örök himnuszát, hirdeti a soha meg nem alkuvás igéjét, és biztat arra, hogy ne kompromisszumokban gondolkozzunk. A dráma bölcsőjéül szolgáló politikai környezettől semmiképp sem függetleníthető, ami persze nem erény vagy bűn, de lényeges mozzanata a drámának, hiszen ez motíválja a szoros kompozíciót és a történet bibliaitól eltérő mozzanatait. A mű tartalmában elsőrangú tehát, hogy kora emberének cselekvési, gondolkodási mintát állít. A bölcs magatartást aforizmaszerű tömörséggel fogalmazza meg oly sokszor a műben, a szuggesztív nyelvi hatások után a befogadó kevésbé kételkedik az üzenet igaz vagy hamis voltában. E bölcséletnyi gondolatok, sorok a nyelvi gyönyörködtetés mellett művel azonosuló állásfoglalásra is készítetik az olvasót. Hasonló kifejezések tömegesen fordulnak elő a drámában, példaként néhányat azért idézzünk:

"Parancsra szóltam, nem tolakodásból."

(Mózes)

"Hogy megbékéljen, túl kemény valál,
S túl engedékeny arra, hogy kivesszen."

(Mózes)

"Vele csak halni – élni nem lehet."

(Mózes)

"Jaj a népnek, ha nincs költészete."

(Mózes)

"- kit az Úr választ eszközévé,
Az megszűnt lenni többé önmagáé,
S a nép szívében ver csak élete."

(Jehova szava)

"A végzet választotta is csak ember,"

(Jethro)

"- Óh, egy őrült s egy halott
Kisért. - Ki merné állni útamat."

(Mózes)

A felsorolást folytatni lehetne, előfordulhat az is, hogy a választott példák nem a legpregnansabban igazolják a nyelvi tömörséget, mindenestre igazolják. Érdemes figyelni arra is, hogy Madách gyakran fordított vagy kiemelt szórendi szerkezeteket használ. A romantika kedvelt eszközét is arra használja, hogy még jobban a szentenciózusan kihegyezett pontokra irányítsa az olvasó figyelmét, és nyelvi bravúrral magával ragadja. A tömörséget határozottsággal egészíti ki az író, amit a rövid kijelentő vagy határozott érzelmet kifejező mondatokkal ér el.

Szólni kell a mű nyelvezetéről átfogóan is. Az egész drámát a romantika nyelve, az emelkedett pátosz jellemzi. Az író gyakran felnagyít képeket, hogy a példa erejével hatni tudjanak. A mű verselése időmértékes, jambikus sorokból épül fel a dráma. Ez jól érzékelhető különbségeket eredményez a korábbi Mózes-kiadványok és a Horváth Károly szerkesztésében megjelent Madách-válogatott szövegében. Az utóbbi következetesen szem előtt tartotta a jambikus verselés követelményeit. A verselés szabályos hömpölygése mellett értékes mozzanata a drámának az egyénített szóhasználat. Jellemeket erősít vagy gyengít egy-egy szereplő nyelvezete. Külön kell szólni hány sajátosan megformált szerepről és szövegről. Kiemelkedő ilyen szempontból is Mária, Józsué, Cippora, Jókhebed, Mózes mondataalkotása. Madách a jelenetekhez is külön hangulatú szöveget szerkeszt.

Nézzük először a szereplőket.

A női szerepköröket a nagyfokú érzelmi hatás jellemzi. Gyengéd alkatukat a szerző expreszív szóhasználattal, tagoltabb, szerkesztettebb és telítettebb mondatok alkalmazásával éri el. A meggyőzés mellett az érzelmi hatást is kidomborítja Madách. Jókhebed a mű első mozzanatától jelen van a színen, de az író fokozatosan juttatja hangos megnyilatkozáshoz. Először csak a szívébe és eszébe nyilall egy-egy gondolat, még halkan sem mondja ki.

(a háttérben)

".....Vajh, mily boldog leende
A nő, ki őtet mondhatná fiának."

(magában)

"Isten megáldjon bölcs, kedves fiú,
Te második József, megáldjon Isten! -"

".....Előbb, midőn
Egy fényes udvar hódolt érdemednek,
A dajka, a zsidó nő messziről
És elvonulva mert csak rád tekinteni.
De óh, ne hidd, hogy nem vert volna szíve
Erősebben, mint egykor életében."

A választott szemelvények sora folytatható lenne, de ezekből is jól látszik jellemzőjük. Gyakran használ az író érzelmeket kifejező indulatszavakat, mondat szerkezetében az ismétlés valamilyen formában sűrűn jelen van.

A nyomatékosítás másik eszköze az értelmező jelző használata. A gyengéd érzelmeinek kifejezését pedig a jelzőhasználat is erősíti. A fentiek mellett jól észrevehető a tudatos hatásra törekvés megfelelően (elsősorban érzelmileg) előkészített helyzetekkel. Ha kér valamit Jókhebed, előbb biztosan Mózes erényeit számlálja elő, hogy a már megnyert szívet a megnyerhető ész követhesse és kövesse is.

Ugyanílyen nyelv jellemzi Cipporát is. Eltér Mária jellemszövege. Mária megőrül, s ezt Madách tudatosan kusza képszerkezettel, nehezebben értelmezhető szimbólumokkal hozza az olvasó tudomására.

"Soká késik nászommal Fáraó.

Elhervad a virág - bosszú - bosszú -"

Az idézet bizonyítja, hogy a szinte balladai homállyal megszólaló Mária képei összemosódnak, ugyanakkor görcsösen emlékeztet a bűnre és a büntetésre.

A szaggatott szerkezetű mondatba három nagyon fontos gondolatot is bele-sűrít Madách: a Fáraó bűnét, Mária áldozat voltát és a bosszú gondolatát. Áron szóhasználatát a megfontoltság jellemzi, mint ahogy ez az alkatának is alapvető vonása. Nyelvhasználatban ez meditáló mondat - és szöveg-szerkesztést jelent.

Sok a feltételes időhatározós mellékmondat, és kérdések, megengedő mondatok is találhatók szép számmal.

"Hogy mersz illet még csak gondolni is!

Nem félsz-e, hogy hátad megett terem?

Mert hidd el nekem, ő még visszatér."

"Így mertek-é majd szólni, hogyha Mózes

Előttetek lesz - és rátok tekint. -"

"Gondold meg, Mózes, kérlek mit teszesz.

Ha a jog melletted beszélne is,

Nagyon merev kard az - könnyen törik,

S biztosban vág hajlékonyabb acél. -"

A legfontosabb szereplő egyénített hangjáról még nem esett szó. Mózes egyéniségének változása jól követhető a nyelvhasználatban is. A legemelkedettebb hangon Mózes beszél, pátosza szerepkörével indokolható.

Ez a pátosz a szemünk előtt alakul ki, válik egyértelművé. Mózeset határozott jóeszű fiataalként ismerjük meg, aki Józsuéhez hasonlóan nem a tett következményeit vigyázva, hanem hirtelen jött okos gondolataira építve tesz vagy tenni akar. Ezt a magatartást és nyelvhasználatot a Fáraó udvarában tapasztaljuk. A hős fölénye, magabiztossága indokolt, a környezet oltotta belé. A Jókhebed által megismertetett új feladat után Mózes elbizonytalanodik. Ez a második felvonásban nyelvi eszközökkel is kifejeződik. Szinte már ároni dilemmával, fontolgatással hasonlítható Mózes itteni magatartása s természetesen nyelvezete is.

"Nem mosolyog szerelmes nő felém,
Piros fiúval vágyó karjain? -
Mit kérjen ember többet? - Óh, hányan
Mondják irígyen: nézzétek, mi boldog!"

A változás mértéke jól látható, ha ezt tekintjük kiinduló pontnak. S ezt tekinthetjük, hiszen Mózes drámabeli példája igazán itt kezdődik. Ettől az önmagát is győzködő, várakozásról lebeszélő embertől jut el Madách az Úr pátoszáig is elérő, néha talán meghaladó emelkedettségig. Mózes magabiztonságával párhuzamosan, előtérbe kerül a patetikus szóhasználat. Ez elsősorban a már említett aforizmás tömörségnek, a gyakran fordított mondatszerkezeteknek tulajdonítható. Szövegszerkesztésben a metaforikusság, gazdag jelképhasználat emelhető ki.

"Megállj, űrült nép, ho!! - lépést se többet! -
Ki alkotá e bálványt? - Nos ki volt
Elég merész felkelni Isten ellen? -
Siket vagy-é nép, hogy felelni nem tudsz? -"

"Lám, mily hiú vagy - hogy még azt hiszed,
Uradnak az lehet feladata,
Egy gyáva, rossz népnek hazát szerezni! -
Ne hidd, ne hidd. -- A nép csak dőre eszköz,

Egyes nagyok kezében, akik a
Világtörténetet vérével írják. -"

".....—Láttam, fiam.

S méltattalak. - Most népem, még csak egyet! -

Ha meghalok - porom földdel vegyül,

Ne hagyjátok, hogy ellenség tapodja

Sírhantomat - hogy bírja idegen.

Igérjétek meg ezt szent esküvéssel,

Késő utódok ártatlan fejére,

Hogy áldás, átok, úgy szálljon reája.....

S könnyebben dülök Ábrahám ölébe."

"Kegyetlenek! galambúl jöttetek,

Hogy mint sasok tépjétek keblemet! -"

A választott részletek jól példázzák a fentiekén kívül a patetikus szóhasználatot is. Találunk bőséges példát az ellentétes szerkezetekre is. Mózes emelkedettsége, az Úrral azonos rangja - vagy a földön talán még nagyobb - akkor látszik igazán, mikor visszatérve a törvényekkel büntetni kényszerül hálátlan népét. Erejét, hatalmát nem is titkolja, ennek megfelelően rendelkezve Józsuét nagyméretű mészárlással bízva meg.

Külön nyelvezete van még kiemelt jeleneteknek is. Így a Fáraó udvarában a rideg elutasítás, a fölény hangja az uralkodó, másrészt a Fáraót feltétlenül kiszolgáló alázat hangja. Ez mindenképp érzelmenélküliséget jelent, s ezt rideg, kemény, határozott szóhasználattal éri el Madách. Ez is fontos drámai szerepet hordoz. Egy már jól működő gépezetbe, ahol az alá-fölérendeltség minden szinten meghatározó, az egyiptomiak el is fogadják és eszerint élnek, beépül egy akadémikus, csikorgó alkatrészt, és ezt a sokadrangú elemet viszi győzelemre a mű során Mózes. Az egyiptomiak fölénye még olyan helyzetben is megjelenik, mikor nem lenne indokolt. A tisztartó ellenséges környezetben is bátran mozog, pedig

egyedül van, félnie lenne logikus. E jelenetek meghatározó hangulata tehát a fölény, a rideg uralkodó környezet.

A második felvonás Mózesét romantikus, idilli környezet veszi körül. Szinte minden erő azon munkálkodik óvatosan, a háttérben, hogy Mózes szellemi épülése, próféta-ságra készülése ne szenvedhessen csorbát. Ezt Cippora kedveskedő, óvó magatartása és Jethro tanácsai biztosítják kellőképpen.

Ki kell még emelni azt a jelenetet, mikor Mózes meghal. Szinte gyász-szertartásnyi a csönd, a hódolat, alázat, amint Józsué vezényel a Mester halálakor.

Érezzük a patetikus csöndet, amikor Józsué a fa kidőlésekor nemzetéhez szól:

".....Le térdre, nemzetem!
Prófétád sírba szállott,"

Összegezve megállapíthatjuk a dráma nyelvezetéről, hogy patetikus, magasztos, romantikus elemek jellemzik. Madách egyénített szerepeket alkotott, egyéni nyelvvel, ezzel is erősítve a jellemek hatásfokát.

A dráma Madáchnak nem jelentett túl sok örömet a megírást leszámítva, hiszen a pályázaton díjat nem nyert, olyan baráti vagy szakmai gratulációra sem ihletett senkit, mint a Tragédia.

Színpadra az író életében – mint ahogy a többi művét – nem állították. A Mózes első előadása 1888-ban Kolozsváron volt, azóta többször, hosszú évekig is játszották. Kimagasló Mózes-alakításért Sinkovits Imrét kell kiemelni a kortárs színművészek közül, aki évtizednél is hosszabb ideig játszotta a Nemzeti Színházban a főszerepet. Érdekesség, hogy utoljára 1990-ben ismét a kolozsvári színtársulat előadásában élvezhette a közönség Budapesten.

I R O D A L O M

(A dolgozatban felhasznált monográfiák, tanulmányok jegyzéke)

- Alexander Bernát: Az ember tragédiája.
Magyarázatos kiadás. Budapest, 1900.
- András László: A Madách-rejtély.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- András László: A Tragédia eszmevilága.
Valóság, 1981. 10. sz.
- Arany János: Egy üdvözlő szó (Madách Kisfaludy Társaság-
-beli székfoglalóján).
Arany János Összes Művei XI. Németh G. Béla
jegyzeteivel
- Arany János költői művei.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Balogh Ernő: Kukorica Jancsitól Szilveszterig.
Alföld, 1982. 6. sz.
- Balogh Ernő: Szilveszter antinómiái (Adalék Az apostol ér-
telmezéséhez).
Studia Litterania, 1979. 83-99.
- Balogh Ernő: Tündérálmok.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Balogh Károly: Madách, az ember és a költő.
Budapest, 1934.

- Baránszky - Jób László: Az ember tragédiája szerkezetei.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 1.
- Baránszky - Jób László: Teremtő értékelés.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Baranyi Imre: A fiatal Madách gondolatvilága.
Budapest, 1963. Irodalomtörténeti Füzetek 42.
- Barta János: Klasszikusok nyomában. Tanulmányok.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- Barta János: Madách Imre.
Budapest, 1942.
- Barta János: Történetfilozófiai kérdések Az ember tragédiájában.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 1.
- Bécsy Tamás: A dráma esztétikája.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Bécsy Tamás: A dráma lételméletéről.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Bécsy Tamás: Drámamodellek és a mai dráma.
Budapest, 1974.
- Bécsy Tamás: Mi a dráma?
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Bécsy Tamás: Az ember tragédiája műfajáról.
Irodalomtörténet, Budapest, 1973. 2. sz.

- Bernáth Attila: Az ember tragédiája koncepciójának néhány kérdéséről.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 2. sz.
- Biblia. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya,
Budapest, 1979.
- A Biblia világa. (Szerkesztette és az előszót írta: Rapcsányi László)
Budapest, 1981.
- Erdélyi János: Az ember tragédiája.
Magyarország, 1862. augusztus 28 - szeptember 2.
Újabb kiadása: Erdélyi János válogatott művei.
Budapest, 1986. 580-612.
- Fáj Attila: Az ember tragédiája és az antiutópiák I-III.
Katolikus Szemle, Róma, 1986. 1., 1987. 1, 5
- Fekete Sándor: Mezítláb a szentegyházban.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Fenyő István: Nemzet, nép - irodalom.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- Forgács László: Ünnepek után.
Budapest, 1960.
- Horváth Károly: Madách Imre.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Illyés Gyula: Petőfi.
Budapest, 1963.

- Jókai Mór: Emléksorok. Napló 1848-49-ből.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980.
Tények és Tanuk
- Kántor Lajos: Száz éves harc "Az ember tragédiájá"-ért.
Irodalomtörténeti Fózetek, Budapest, 1966.
- Kulin Ferenc: Közelítések a reformkorhoz.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Madách Imre ma (1823-1973). Tanulmányok.
Szerkesztette Mezei József.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- Madách Imre: Országgyűlés.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Madách Imre összes művei I-II. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor.
Budapest, 1942.
- Madách-tanulmányok: Gondolkodó Magyarok.
Szerkesztette Horváth Károly.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Madách Imre válogatott művei. Szerkesztette Horváth Károly - Kerényi Ferenc.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Mezei József: Madách.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977.

- Morvai Győző: Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához.
Nagybánya, 1897.
- Németh G. Béla: Két korszak határán.
Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok.
Budapest, 1976.
- Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő félszázad.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Nyíri Kristóf: A Monarchia szellemi életéről.
Filozófiatörténeti tanulmányok.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Pais Dezső: Madách és Lamartine.
Egyetemes Philológiai Közlöny, 1919.
- Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete.
Budapest, 1934.
- Pándi Pál: A költő útja 1844 végéig.
Budapest, 1982.
- Pándi Pál: Kísértetjárás Magyarországon I-II.
Budapest, 1972.
- Pándi Pál - Pálmai Kálmán: Petőfi Sándor.
Budapest, 1973.
- Petőfi Sándor összes költeményei.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

- Riedl Frigyes: Madách.
Budapest, 1933. Magyar Irodalmi Ritkaságok 26.
- Sőtér István: Álom a történelemről.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Sőtér István: Ember és műve.
Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Sőtér István: Félkör.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Sőtér István: A költészet forradalmától a forradalom költészetéig.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 1.
- Sőtér István: Magyar irodalomtörténet.
Egyetemi jegyzet, 1960.
- Sőtér István: Romantika és realizmus.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956.
- Sőtér István: Világos után.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Szász Károly: Az ember tragédiája.
Szépirodalmi Figyelő, 1861-1862. újabb kiadása:
Győr, 1889.
- Unger Szabolcs: Magyarország története.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979.

- Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája.
Budapest, 1914. Második kiadás: 1922.
- Waldapfel József: Madách igazáért.
Irodalmi Tanulmányok, Budapest, 1957.
- Zentai Mária: Fény és árnyék szimbolikája Az apostolban.
Irodalomtörténeti Közlemények, 1977. 1.

TARTALOMJEGYZÉK

A mű genezise.....	1
A kétféle Mózes-történet.....	6
A női szerepek megformálása a drámában.....	22
Férfi alakok a műben.....	30
A szereplők rendszere a drámában.....	35
Ciklikusság, periodikusság a dráma szerkezetében, fejlődés a szereplők jellemében.....	44
A dráma műfajáról.....	55
A tömeg és vezető sajátos viszonyának ábrázolása a Tragé- diában és a Mózes című drámában.....	63
A dráma nyelvezete, a mű értékelése...•.....	94
Irodalom.....	101